



## Indholdsfortegnelse

Abstract .....	2
Resumé .....	3
Indledning og problemformulering.....	5
Teori.....	7
Metateoretisk udgangspunkt.....	7
Sproget og narrativer organiserer menneskelig erfaring .....	9
Hvordan vi fortolker tekst.....	10
Narratologien og hvordan vi fortæller vores liv.....	11
Affektteori.....	15
Oplevelsesteori.....	18
Deltagelsesteori .....	20
Historisk rids over litteraturens formål .....	20
Metode.....	22
Om deltagerobservation .....	22
Om Geertz' "thick description" .....	24
Om interview.....	25
Anonymitet .....	28
Analysestrategi.....	29
Analysespørgsmål til narratologi .....	30
Analysespørgsmål til affektteori.....	32
(Selv)refleksion.....	32
Om 'guidet fælles læsning', hvordan vi fortolker liv og tekst sammen med andre .....	35
Analyse og empiri .....	37
Narrativ analyse .....	39
Tid.....	39
Temaer .....	40
Jeg'et .....	45
De Andre .....	48
Steder .....	52
Forandring og udvikling.....	54
Værdier.....	56
Fælles kulturelle fortællinger .....	59
Affektteoretisk analyse.....	63

Genkendelse/anerkendelse og skam .....	63
Kærlighed og tab.....	68
Samtalen og Fællesskabet.....	72
Analyse af deltagelsen.....	81
Analyse af oplevelsen .....	82
Konklusion.....	85
Perspektivering.....	88
Litteraturliste .....	89
Bilag 1 Observationsguide.....	93
Bilag 2 Interviewguide .....	94
Bilag 3 Uddrag fra observation .....	95

## Abstract

### **Is literature capable of everything?**

#### **Narrative and affective analysis of conversation in reading groups.**

The purpose of this thesis is to show how the conversation about literature contributes to the reading experience. Through participant observation I studied two reading groups, one group that practices 'shared reading' under guidance of a trained reading group facilitator, and one 'ordinary' autonomous reading group. In addition, I interviewed four reading group members, about the importance of literature in their lives, and how they experienced participating in the reading group.

The thesis is based on the assumption that individuals interpret and give meaning to events through language and narrative. Accordingly, I analyzed the material with concepts from narratology. To understand the interactions in the reading group, I supplemented the study with an affective analysis that highlighted which emotions circulated and accumulated, and what they did. I also included participant theory, and finally linked together the material and analysis, by viewing the reading group participation as an experience design that contains stories and emotions as well as participation.

I argue through the analysis that the function of literature and conversation in the reading groups confirms three recent definitions on literature: literature gives *access to new worlds*, literature expands the *use of language*, and literature causes *discussions of existential topics*.

The thesis shows that the experiences and the narratives of the individual contribute to the common reflection and interpretation of the read literature in the reading group. The thesis argues that meaning is discussed in a dialogue between the personal and the social. The social, the cultural, the historic, and the individual are twined together.



I argue that the literature and the conversation in the reading groups can lead to a better understanding of other people, environments, and times, but it does not always happen. When the depicted world becomes too unfamiliar to the customary conceptions of the reading group members, they do not succeed in identifying with the Other, and the reading group members reproduce a privileged white gaze at other cultures.

The analysis shows that the reading group members obtain a language for sensory perceptions, emotions, and thoughts from the literature, and by discussing with the other reading group members. The conversation often has the character of a common association.

The thesis shows that the reading group offers a room and an occasion to talk about existential topics, and to clarify the comprehension of them. The reading group members invest themselves and their personal stories in the reading group, and they discuss ethic choices caused by the read literature.

Through the analysis I show that verbally and emotionally the roles in the reading group are negotiated, challenged, and adjusted by asserting oneself as e.g. 'funny', 'well-read' or 'soothing', or by withdrawing from the conversation. The role-negotiations and the emotions determine what can be said, and how it can be said in the reading group. Recognition, shame, love, sorrow, community and wonder are some of the emotions that particularly circulate, accumulate and transmit in the reading group. When the common focus is on listening to the reading or to one another, a particular feeling of openness and intensity occurs, and the active participation intensifies this.

The thesis concludes that the reading group changes the participant sensuously and emotionally, it makes the participants wonder by challenging expectations and customary approaches, and it has the potential to transform the participant by disturbing the comprehension of one self and the world. The reading groups create meaning through narrative, emotions, and participation, and therefore it is valuable to tell the little subjective stories in the community.

## Resumé

### **Kan litteraturen alt? Narrativ og affektiv analyse af samtalen i læsegrupper.**

Formålet med dette speciale er at vise, hvad samtalen om litteratur bidrager med til læseoplevelsen. Gennem deltagerobservation undersøgte jeg to læsegrupper, én der praktiserer 'guidet fælles læsning' under ledelse af en læsegruppeleder, og en 'almindelig' selvstyret læsegruppe. Derudover interviewede jeg fire deltagere om litteraturens betydning i deres liv og om deres oplevelse af deltagelsen i læsegruppen.

Specialet bygger på den antagelse at den enkelte fortolker og skaber mening i hændelser gennem sproget og fortællingen. Derfor undersøgte jeg materialet med begreber fra narratologi. For at forstå samspillet på læsegruppemøderne, supplerede jeg undersøgelsen med en affektanalyse af hvilke følelser, der cirkulerede og akkumulerede,

og hvad de gjorde. Jeg inddrog også deltagelsesteori, og sammenbandt materialet og analyserne ved at se læsegruppedeltagelsen som et oplevelsesdesign, der både rummer fortællinger, følelser og deltagelse.

Jeg argumenterer for at litteraturens og samtalens funktion i læsegrupperne bekræfter tre nyere definitioner på litteratur: at litteraturen giver *adgang til andre verdener*, at den udvider *sproget*, og at den giver anledning til at diskutere *eksistentielle temaer*.

Specialet viser at den enkeltes erfaringer og fortællinger bidrager til den fælles refleksion og fortolkning af den læste litteratur i læsegrupperne. Specialet argumenterer for at mening forhandles i dialog mellem det personlige og det sociale. Det sociale, det kulturelle, det historiske og det individuelle er spundet sammen.

Jeg argumenterer for at litteraturen og samtalerne i læsegrupperne kan føre til en større forståelse for andre mennesker, miljøer og tider, men det sker ikke altid. Når den skildrede verden er for fremmed for læsegruppedeltageres vante forestillinger, lykkes det ikke at indleve sig i den Anden, og læsegruppedeltagerne reproducerer i stedet et privilegeret hvidt blik på andre kulturer.

Analysen viser at deltagerne får et sprog for sansninger, følelser og tanker, både gennem litteraturen og gennem de øvrige læsegruppedeltageres formuleringer. Samtalen har ofte karakter af en fælles association.

Specialet viser at læsegruppemødet tilbyder et rum og en anledning til at tale om eksistentielle temaer og nuancere forståelsen af dem. Deltagerne investerer sig selv og deres personlige fortællinger i læsegruppen, og diskuterer etiske valg foranlediget af den læste litteratur.

Gennem analysen viser jeg at rollerne i læsegrupperne forhandles, udfordres og justeres verbalt og følelsesmæssigt, ved at man markerer sig som fx 'sjov', 'belæst' eller 'udglattende', eller ved at man trækker sig. Rolleforhandlingerne og følelserne er med til at bestemme, hvad og hvordan der kan tales i grupperne. Anerkendelse, skam, kærlighed, sorg, fællesskab og undren er nogle af de følelser der i særlig grad cirkulerer, akkumulerer og smitter i læsegrupperne. Når det fælles fokus rettes mod at lytte til teksten og hinanden, opstår en særlig åbenhed og intensitet, der forstærkes af den aktive deltagelse.

Specialet konkluderer at læsegruppedeltagelsen forandrer sanseligt og følelsesmæssigt, den forundrer ved at udfordre forventninger og vante tanker, og den har potentiale til at forvandle ved at ændre forståelsen af én selv og af verden. Læsegruppedeltagelsen skaber betydning gennem fortællinger, følelser og deltagelse, og derfor har det værdi at fortælle de små subjektive historier i fællesskabet.

## Indledning og problemformulering

Inden for de sidste år har der været en stigende interesse for deltagelse i læsegrupper (Pedersen 2014). The Reader Organisation<sup>1</sup> opstod i Liverpool, hvor litteraturstuderende udviklede et koncept med højtlesning og diskussion af litteratur henvendt til bl.a. socialt udsatte. Herhjemme uddanner Læseforeningen<sup>2</sup> læsegrubeledere i såkaldt 'guidet fælles læsning', og har etableret frivillige læsegrupper rundt omkring i landet. Kommuner har oprettet læsegrupper på landets plejehjem (Bech-Danielsen 2014). Biblioteker og bogklubber etablerer læsegrupper inden for mange forskellige emner. Læseklubben Sundholm, hvor Brügger og Bertelsen diskuterede litteratur med hjemløse sendtes på DR 2 i 2011. I "Villa Sult" (Christiansen 2014), et psykiatrisk behandlingshjem i Oslo for mennesker med spiseforstyrrelser, forsøger psykiatere at give folk et mere komplekst sprog om deres indre liv via litteratur. Fortælling og læsning i fællesskab er således et kulturelt fænomen, der er i fremvækst i vores samtid. I læsegrupper kan man i et fællesskab dele sin forståelse af læst skønlitteratur. Det giver mulighed for at diskutere emner, også private, som man normalt ikke vender i det offentlige.

'Litteratur er grundforskning i, hvad det vil sige at være menneske' er der enighed om blandt flere forfattere, forlagsredaktører, forfatterskolerektorer og en kulturminister<sup>3</sup>. Kjældgaard og Simonsen (Kjældgaard m.fl. 2013) beskriver tre nyere definitioner af litteratur: 1. Litteratur som fiktion, der åbner til fremmede verdener og giver ny mulighed for forståelse af egen verden. 2. Litteratur som sprog, der kan give os mulighed for at opfatte ord, sprog og verden på nye måder. 3. Litteratur som eksistentiel meddelelse, hvor emner om den menneskelige eksistens berøres.

I forlængelse af disse definitioner er jeg interesseret i at undersøge, om og hvordan litteratur og samtalen om den, kan give os ny erkendelse om os selv, om andre og om verden.

Formålet og det faglige perspektiv med min opgave er at finde ud af, hvad ekstra *samtalen* tilføjer til læseoplevelsen, og hvilken betydning følelserne og fællesskabet har. At forstå det nærmere, kan være med til at forstå fællesskabets og samtalerens betydning for det enkelte menneskes erkendelse. Jeg er deltagerobservant i to læsegrupper, én der praktiserer Læseforeningens 'guidet fælles læsning' og en 'almindelig' selvkørende læsegruppe, der mødes månedligt og taler om en læst roman. Derudover interviewer jeg

---

<sup>1</sup> The Reader Organisation arbejder for at fremme glæden ved at læse. Jeg beskriver organisationen nærmere i afsnittet **Om 'guidet fælles læsning'** s. 35 her i specialet. Man kan læse mere på dette link <http://www.thereader.org.uk/>

<sup>2</sup> Læseforeningen er den danske pendant til The Reader Organisation. Jeg beskriver foreningen nærmere i afsnittet **Om 'guidet fælles læsning'** s. 35-36 her i specialet. Man kan læse mere på dette link <http://laeseeforeningen.dk/>

<sup>3</sup> "For mig er kunsten afgørende for det enkelte menneskes mulighed for at gå på opdagelse i sig selv og derigennem ikke bare forstå dybden og kompleksiteten af sit eget følelsesliv, men også i den andens. Dermed bliver kunsten samfundets helt nødvendige grundforskning i det, det vil sige at være menneske" citeres kulturminister Uffe Elbæk for at sige i *Information* 7/11 2012. Om 90'er-generationen af kvindelige danske forfattere siger litteraturforsker Jon Helt Harder i *Politiken* 25/2 2015: "... en del af dem har stået i skole hos Poul Borum (tidligere leder af Forfatterskolen, red.) og lært om litteraturen som en form for grundforskning". "Litteratur er en slags grundforskning og dermed noget af det vigtigste, vi har i samfundet" siger redaktør Jakob Sandvad i *Information* 14/12 2013. "Litteratur er for mig grundforskning i, hvad det vil sige at være menneske" citeres forfatter Josefine Klougart for at sige i bl.a. *Berlingske* 6/2 2014. "... både litteratur og videnskab undersøger verden, men på forskellige måder" skriver lektor Claus Emmeche på *Videnskab.dk* 15/9 2013, hvor han refererer et lignende synspunkt fra forfatter Adda Djørup.

to deltagere fra hver gruppe om deres forhold til litteratur gennem livet, og om deres oplevelse af deltagelsen i læsegruppen.

Jeg analyserer mit materiale som fortællinger med narrative redskaber, og jeg analyserer følelsers cirkulation og akkumulation med affektteori. Derudover inddrager jeg oplevelses- og deltagelsesteori.

Jeg undersøger ikke i min opgave den evt. terapeutiske dimension i samtalen, og jeg laver ikke narrative analyser eller tekstanalyse af de tekster læsegrupperne læser.

Det fører mig til følgende problemformulering:

**Hvad bidrager samtalen om litteratur i læsegruppen med?**

**Hvilke affekter er på spil, hvordan cirkulerer og akkumulerer de, og hvad gør de?**

**Hvad er forskellen på samtalen om litteraturen i 'den guidede fælles læsning' og i en 'almindelig' selvstyret læsegruppe?**

**Hvordan forstår deltagerne litteraturens betydning i eget liv?**

Jeg forventer at finde, at samtalen om litteraturen fører til en dybere oplevelse, flere vinkler, involverer flere følelser og dermed har større potentiale til at give ny erkendelse om læsegruppedeltageren selv, om andre og om verden. Jeg forventer, at undersøgelsen af læsegruppemøderne og interviewene kan fortælle noget om fællesskabets og samtalens betydning for det enkelte menneskes indsigt i sig selv og forståelse for andre.

## Teori

I dette kapitel vil jeg gøre rede for mit metateoretiske udgangspunkt og for de teorier jeg har valgt at benytte, når jeg vil undersøge, hvad samtalen bidrager med i forståelsen af og oplevelsen af litteraturen i læsegrupperne.

Mit udgangspunkt er at vi befinder os i overgangen mellem den poststrukturalistiske sproglige vending (Stormhøj 2006), hvor sprog skaber verdener og virkeligheden er en subjektiv konstruktion i en historisk kontekst, og den postpoststrukturalistiske performative vending (Sørensen 2010), med en nymaterialisme og forståelse af sanser og følelsers betydning, og hvor kultur er noget vi gør. Desuden kan jeg tilslutte mig Plummers (2001) kritiske humanisme, hvor mennesket aktivt gennem subjektivitet, kreativitet og individuelle erfaringer reagerer på, skaber og organiserer sociale og økonomiske strukturer.

Sprog og fortælling former vores oplevelse af et selv, vores identitet og vores liv, narrativer organiserer vores menneskelige erfaring. Det udfolder jeg med Bruner (1991, 1994), Hall (1996) og Polkinghorne (1991). Da sproget og fortællingen har så central en betydning for forståelsen af os selv og vores omverden, vil jeg ved hjælp af narratologien undersøge, hvordan vi fortolker tekst og fortæller vores liv. Det bidrager Rosenblatt (1964), Plummer (2001), Bal (2009) og Horsdal (2007, 2011) med en forståelse af.

På linje med sprog er følelser allestedsværende og er med til at forme vores forståelse af os selv, andre og omverden. Følelser er imellem kroppe og åbner vores kroppe for andre, det vil jeg vise med Ahmeds (2004/2014) affektteori.

Sanser, følelser, adfærd og identitet påvirkes af oplevelser, og ved at forstå læsegruppemøderne som oplevelse, kan jeg med Jantzens (2011) oplevelsesteori se på, hvordan oplevelsen påvirker os. Med elementer fra Simons (2011) deltagelsesteori vil jeg undersøge, hvordan aktiv deltagelse ændrer oplevelsen fra et jeg til et vi, og dermed giver en dybere meningsskabende oplevelse.

Endelig vil jeg sidst i dette kapitel give et superkort historisk rids over, hvordan man gennem tiden har set på litteraturens formål.

### Metateoretisk udgangspunkt

Poststrukturalisme bidrager med en forståelse af, at sproget danner betydning og skaber virkelighed, da vores adgang til virkeligheden går gennem sproget. Viden i poststrukturalisme er partisk, partiel og begrænset, da den er situeret dvs. erkendt gennem en krop i en bestemt tid og sted og af bestemte værdier, interesser og magt<sup>4</sup>. De bipolare begreber opnår mening i forhold til hinanden og der er intet 'naturligt' hierarki, ikke et enten-eller, men et både-og. Poststrukturalisme er flerstemmighed, i stadig bevægelse og en problematisering af de absolutte sandheder. Der findes ingen sand viden, intet universelt eller ubetinget, og det gør kritik mulig, da kritikken viser hvad der former en sandhed, og hvad vi tager for givet (Stormhøj 2006:20). Læsegruppedeltagerne formulerer

---

<sup>4</sup> Foucault (1994) viser dels hvordan diskurser ændrer sig og accepteres i bestemte historiske perioder, og hvordan magt har formet sandheder, institutioner og idealer.



på læsegruppemøderne og i interviewene deres situerede forståelse af virkeligheden, ligesom der vil være tavs viden og noget der tages for givet.

Virkeligheden er ikke sprog alene, der er også materialitet, sanser og følelser. Det medtænker postpoststrukturalismen eller den performative vending. Den afviser ikke sproget som konstruerende, men lægger yderligere et selvrefleksivt lag på kulturanalysen. Performativitet sætter fokus på deltagelses- og oplevelsesperspektivet og "er kendetegnet ved at engagere sig og tage del og dermed ved et etisk snarere end et kritisk perspektiv" (Sørensen 2010:111). Når vi deltager fx i en læsegruppe, engagerer vi os, vi vælger og vores valg får konsekvenser for os selv og vores omverden, derved er der ikke blot tale om en kritik på sidelinjen, men en etisk handling.

Der har været, og er stadig en modstand mod begrebet humanisme, fordi det var en af modernitetens store fortællinger. Humanisme forbindes ofte med den grænseløse udviklings- og oplysningstanke, med dominans af hvidhed, mand, vesterlænding og heteroseksualitet, og med en forståelse af en essentiel menneskelig natur. Men jeg mener som Plummer (2001), at en kritisk humanisme kan forenes med det postmoderne og poststrukturelle, hvor der eksisterer mangfoldige perspektiver og der lægges vægt på det flydende og åbne. Det individuelle og det sociale er spundet sammen, og de menneskelige erfaringer kan derfor ikke skilles fra de sociale, kulturelle og historiske omstændigheder. Vi er indlejret i tid og rum i en historisk og kulturel kontekst, som er stadig skiftende. Samtidig er mennesket kontingent og altså ikke prædetermineret, vi har muligheder og valg i forhold til de tilfældigheder vi udsættes for. Mennesket er dialogisk, vi er via sproget i symbolsk kommunikation med os selv og andre. Vi er både kropsligt og moralsk (etisk og politisk) tilstede i verden, vi søger efter mening og organiserer vores liv gennem magt og mening. Plummer indkredser det, han kalder en pragmatisk kritisk humanisme (Plummer 2001).

[...] a view which takes the human being as an embodied, emotional, interactive self, striving for meaning in wider historically specific social worlds and an even wider universe, is not a bad, even humbling, starting place for the 'human sciences'. And that to listen attentively to the stories people tell of their lives is, equally, not a bad take-off point for doing 'human research'. (Plummer 2001:255-6)

Plummer bekender sig til den symbolske interaktionisme, hvor fortolkning og forhandling af mening er central. Da postmodernisme er en anerkendelse af mangfoldige perspektiver i modsætning til en enkelt privilegeret sandhed, må vi koncentrere os om lokale kontekstafhængige studier frem for store fortællinger, og lægge vægt på uorden, det flydende og åbne i modsætning til orden, sammenhæng og begrænsning. Det gør livshistorier til et godt udgangspunkt for at undersøge menings-skabelse og sammenhængen mellem det individuelle og det sociale. Jeg har derfor valgt at lade interviewene med læsegruppedeltagerne forme sig som tematiske livshistorier.

## Sproget og narrativer organiserer menneskelig erfaring

For at forstå hvordan litteraturen og samtalen om den kan påvirke det enkelte læsegruppemedlem, må vi forstå hvordan identitet og erfaring dannes, hvordan vi fortæller os selv på ny hele tiden. Mennesker perciperer, tænker, handler og føler ud fra narrative strukturer (Bruner 1994). Da mennesket konstruerer og organiserer sin erfaring om det sociale og om sig selv i narrativer, er vores kultur organiseret narrativt igennem sprog og normer (Bruner 1991).

Sproget medierer vores tanker og bestemmer, hvordan vi kan forstå. De narrativer vi med vores sprog kan organisere minder og erfaringer i, er overført kulturelt og er dermed begrænset af den enkeltes beherskelse og forforståelse. Fortællinger er ikke bare repræsentation af virkeligheden, men fungerer som et instrument for tanken i konstruktionen af virkeligheden og i vores fortolkning og søgen efter mening. Narrative konstruktioner kan således ikke verificeres empirisk, men kan kun opnå sandsynlighed. Vi kan altid kun fortolke fortællinger, ikke forklare i en årsagslogik, da fortællinger er præget af den enkeltes tro, længsler, værdier og valg. Vi fortolker ud fra en 'narrativ nødvendighed', dvs. via et intuitivt bud på fortællingens helhed i lyset af de dele den består af (den hermeneutiske cirkel).

[...] we organize our experience and our memory of human happenings mainly in the form of narrative – stories, excuses, myths, reasons for doing and not doing, and so on. (Bruner 1991:4)

Den narrative norm er bestemt af historie og kultur, og ændrer sig hele tiden. Vi forhandler om konkurrerende versioner af en historie helt fra vi er børn og det ligger dybt i praktiske sociale handlinger. Narrativer akkumulerer og skaber dermed 'kultur', 'historie' og 'tradition'. Både familier, institutioner og nationer skaber en samling af delte fortællinger, der sker en kanonisering gennem konstruktion og rekonstruktion af fortiden. Det enkelte menneskes fortællinger er særegne, men har en emblematiske status, det vil sige at de har en fælles form bestemt af sprog, kultur, tid og kontekst. Det gør det muligt for andre at udfylde 'de tomme huller' i en fortælling. Fortællinger, der bryder med kanoniseringen lader os se menneskelige hændelser på nye måder, da vi ser vores eget liv og vores oplevelser i sammenhæng med andres.

The normativeness of narrative, in a word, is not historically or culturally terminal. Its form changes with the preoccupations of the age and the circumstances surrounding its production. Nor is it required of narrative, by the way, that the Trouble with which it deals be resolved. Narrative, I believe, is designed to contain uncanniness rather than to resolve it. (Bruner 1991:16)

De kontekster vi indgår i er således bestemmende for, hvad vi forstår, mening kan ændre sig over tid og sted, og de meningsskabende fortællinger fungerer som måder at rumme det i livet, vi ikke kan løse. Vores selv eller identitet konstrueres ved at vi udvælger erindringer, der repræsenterer vores ønsker, behov, overbevisninger og forventninger. Selvet har en vis konsistens, men vi ændrer os og får nye mål, hvorfor vi ofte inddeler vores livsfortælling i perioder. Selvet er en dialogisk ide, vi oplever vores selv forskelligt

sammen med forskellige personer og i forskellige roller. Da vi har behov for konsistens og sammenhæng i forståelsen af vores liv, konstrueres selvet som fortælling. Vi retfærdiggør os selv, arrangerer os selv mod de normative standarder.

[...] Self is a conceptual structure, a system for categorizing selected memories, for engendering expectations, for judging fitness, and so forth. The crucial cognitive activities involved in Self-construction seem much more like "thinking" than "memory". (Bruner 1994:43)

So to conclude, Self is a perpetually rewritten story. (Bruner 1994:53)

Vores selv eller identitet er således konstant i bevægelse. Også Hall (1996) skriver, at sprog og fortælling er det, der sammenbinder og effektuerer identiteten. Han forstår identiteten som diskursiv, en konstant proces af artikulation, et foreløbigt knudepunkt i et væv af mulige tilknytninger. Identiteten er fragmenteret, konstrueret og handler mere, om hvad vi bliver, end om hvem vi er. Identitet forstår han som identifikation, og vi kan have flere samtidige, der ændrer sig over tid. Forskellen viser os hvem vi er, kun gennem det Andet, relationen til det, der ikke er, til det der mangler, kan identiteten konstrueres.

Polkinghorne (1991) skriver ligeledes, at selvet er en fortælling snarere end en substans. Vores oplevelser er en konstruktion via kognitive processer, der inkluderer vores sanser, følelser og erindringer. Bevidstheden giver oplevelserne mening ved at strukturere dem i en fortælling, i et meningsfyldt hele. 'Emplotment' omdanner uafhængige hændelser til en samlet fortælling med en pointe eller et tema. Mere end ét plot kan skabe et meningsfuldt hele af de samme hændelser. Polkinghorne skriver, at den narrative kompetence ses fra 2 år og i alle kulturer. Vi bruger den både på egne fortællinger, på identitetsskabelse og på fiktive fortællinger. Identiteten er ikke statisk, men en proces under stadig udvikling.

Subjektivitet eller oplevelsen af et selv er fælles for alle mennesker, det handler om måden vi kan erfare verden på. Identitet er den fortløbende konstruktion af en selvforståelse. Når læsegruppedeltagerne taler om litterære tekster de har læst, forsøger de at skabe mening i den fiktive fortælling, i egne oplevelser, der relaterer til det læste og i opfattelsen af sig selv i relation til det læste og til de andre.

### Hvordan vi fortolker tekst

For at forstå hvad der sker, når vi læser en tekst og efterfølgende taler om den i læsegruppen, har jeg valgt at se, hvad Louise Rosenblatt skriver om, hvordan vi læser et digt (Rosenblatt 1964). Rosenblatt skelner skarpt mellem teksten og digtet. Digtet er resultatet af læserens møde med teksten. Læseren er aktiv og fortolkningen er en proces. Læseren søger ubevidst efter meningsstrukturer i tanker, følelser, billeder og ideer fremkaldt af teksten. Læseren reagerer på ordene ud fra egne tidligere erfaringer og ud fra, hvad hun er optaget af. Læseren kan også kritisk se på sine egne forudsætninger og associationer og vurdere om de er relevante i tekstens sammenhæng.

Most important is the fact that reader's creation of a poem out of a text must be a *self-ordering* and *self-correcting* process. (Rosenblatt 1964:125)

Digtet kan ikke eksistere uden en læser, der forener lyd, syntaks, situation og billeder med sit eget sæt af erfaringer og værdier. Læsningen bliver således en ny oplevelse, bliver til digtet, en krystallisering af læserens sansninger, tanker, følelser, billeder.

The reader brings to the text his past experience; the encounter gives rise to a new experience, a poem. (Rosenblatt 1964:126)

Teksten har potentiale til et helt register af relaterede, men forskellige fortolkninger. Andre læsere møder teksten med et andet sæt af værdier og erfaringer og vil lave andre fortolkninger. Den kreative proces med at læse er intens personlig, da digtet er gennemlevet og intens social, da digtet kan deles med andre og de individuelle fortolkninger kan vurderes.

[...] "the poem" as a doing, a making [...] (Rosenblatt 1964:128)

Når forfatteren skaber sin tekst er hun forfatter-som-læser, og når læseren møder teksten er hun læser-som-forfatter.

### Narratologien og hvordan vi fortæller vores liv

Bal (2009) er optaget af tværfaglighed og ser et potentiale i at bruge narratologiens begreber ud over den snævert litterære analyse. Det er netop hvad jeg vil gøre, ved at lave en narrativ analyse af de fortællinger læsegruppedeltagerne videregiver om sig selv og deres forhold til litteratur i livshistorieinterviewene, og i de spontane fortællinger, der opstår på læsegruppemøderne under samtalen om de læste tekster.

Narratologi er ikke et redskab til en fiks og færdig produktion af viden, men fortælling er en kulturel udtryksmåde og derfor er narratologi et perspektiv på kultur. Bal mener narratologi har stor relevans for en nyorientering mod tæt læsning og kulturanalyse i kulturstudier. Det handler om at stille meningsfulde spørgsmål. Bal mener vi skal spørge om, hvad fortællingen tilbyder os vi kan tro på eller se for os, hade, elske, argumentere imod, gyse over eller føle ærefrygt for (Bal 2009:229).

Som analytiker vil man altid foretage valg i sin analyse. Intuitivt vil jeg vælge de elementer af teorien, som jeg finder særligt relevante for teksten. Systematisk teori hjælper ikke til at fjerne fortolkning, men til at gøre den begrundet. Narratologien er et instrument til at gøre det muligt at diskutere beskrivelser, og deraf fortolkninger. Hver læser er et kulturelt individ, en deltager i en fortsat diskussion af mening. Det gør narrativ analyse til *kulturel analyse*.

Bal lægger op til at narratologiens begreber kan bruges som redskaber til fortolkning. Begreberne giver et sprog til at formulere, hvad man forstår eller tror man forstår. Bal opererer med en tredeling: en *narrativ tekst* (en tekst, hvori en agent eller et subjekt 'fortæller' til en læser i et bestemt medie fx sprog, billede, lyd, bygning eller en

kombination), *fortælling* (indholdet af den narrative tekst) og *fabula* (de kronologiske begivenheder bag fortællingen). Derudover bruger hun følgende begreber, som hun kalder *elementer*: *begivenheder*, *aktører* (menneskelige, såvel som ikke-menneskelige), *tid* og *sted*. Elementernes arrangement i forhold til hinanden gør dem i stand til at producere de ønskede effekter, overbevisning, bevægelse, væmmelse eller æstetik. De træk der er specifikke for en given fortælling kalder Bal *aspekter*, det kan fx være rækkefølgen begivenhederne er fortalt i, varigheden af de enkelte begivenheder i forhold til hinanden, særlige træk ved aktører og steder, forholdet mellem elementerne, samt synsvinkel. Det er også af betydning, hvem der *fortæller*. I narrative tekster er der andet end begivenheder, fx *meninger*, *oplysninger* og *beskrivelser*, det gør det muligt at klassificere teksten som fortællende, beskrivende eller argumenterende.

[...] interpretation is both subjective and susceptible to cultural constraints. They define each reader as a cultural being; a participant in a continuous discussion about meaning. [...] Subjectivity, understood as the crossing, in culture, of individual and social existence, also characterizes the concepts themselves. (Bal 2009:12)

Som læsere er vi deltagere i en vedvarende diskussion om mening. I læsegrupperne mangedobles denne diskussion af mening, når den individuelle og sociale eksistens mødes i teksten, i erindringen og i samtalen. Fortolkningerne definerer os som kulturelle skabninger i dette krydsfelt.

Narratologien kan som nævnt ikke blot bruges på de fiktive fortællinger, men også på andre fortællinger fx vores erindringer og fortællinger om identitet. Horsdal (2007, 2011) beskæftiger sig med livshistorier og skriver, at tidens gang og forandringer har en central betydning for menneskers livsopfattelse, og at erindringer farves af konteksten i udsigelsen. Fortælleren søger at skabe mening i de levede erfaringer gennem fortællingen. Horsdal har en hermeneutisk dvs. fortolkende tilgang, og siger vi må forstå delene i forhold til helheden og helheden i forhold til delene. Hun foreslår en række nedslag i den narrative analyse af livshistorier, som har en del begreber tilfælles med Bal, men hun gør dem umiddelbart mere operationelle med konkrete spørgsmål.

Life story narratives do not open a window to life itself and to factual events but represent situated interpretations of life and experience. The concept of one single life history is far too narrow; our sense making is tentative, and life story narratives change over time just as we do and the world around us. (Horsdal 2011:87)

Livshistorier er situerede fortolkninger af liv og erfaringer og skal ikke forstås som sandheden om et liv, da fortællinger om eget liv ændrer sig over tid og med konteksten. Den narrative analyse, jeg således laver af de interviewedes livshistorier, vil blot være et



lille glimt ind i, hvordan den enkelte skaber mening i eget liv begrænset af det konkrete udsigelsestidspunkt og –situation.

Det individuelle liv og det sociale liv er spundet sammen, og det er en deltagers subjektive synspunkt som deltager i socialt liv, der er i fokus i livshistorier. Deltagerens beretning om egen erfaring er et vigtigt perspektiv på ethvert emne. Vi kan kun fortolke og teoretisere, hvis vi har kendskab til, hvad det betyder for deltagerne selv.

[...] cultural systems are intrinsically bound up with the conscious experiences of human agents in interaction with each other. (Plummer 2001:38)

It is quite mistaken to see life histories as thoroughly individualistic – lives move persistently through history and structure. As such more than almost any other method it allows one to grasp a sense of the totality of life. (Plummer 2001:40-41)

Plummer skriver om livshistorier som metode og er optaget af, hvordan mennesker forstår deres verden. Han er enig med de øvrige refererede teoretikere i, at vi strukturerer selvet og vores liv i narrativer:

Narrative structures enable us to speak, and the multitude of fragmenting experiences that constitute our lives come to be patterned into seeming sense of order. Indeed, without such a narrative thrust within life, chaos may rule. (Plummer 2001:185)

Plummer nævner, som Bal og Horsdal, de narrative komponenter: fortælling, plot, karakterer, temaer, poetik, genrer og synsvinkel, som vi kan analysere såvel fiktive fortællinger som livshistorier med. Han nævner også forskellige rammer, mønstre og metaforer vi organiserer vores livshistorierne efter fx livsfaser, livet bestemt af skæbne, livet bestemt af barndom, livet bestemt af tilfældigheder og de mange små valg, hovedmotiver i livet. Der kan også være tale om dybe ubevidste mønstre som fx patriarkalske, heteroseksuelle eller vestlige.

Livshistorier forbinder kulturel historie med personlig biografi, de forbinder den indre og den ydre verden. Vi bruger erindringer til at tolke eget liv og verden omkring os, til at forbinde fortid med nutid, og individuelle erfaringer med sociale sammenhænge.

Lives are turned into 'memories' through a social process and become 'sites' where the life can be found. (Plummer 2001:237)

These days, I believe that most life story researchers would accept that we can never get a simple, real truth about a life through a life story; that we can never get a simple 'historical truth' through an oral history; or that any researcher can have a straightforward, superior access to knowledge about another's life. (Plummer 2001:238)

Meningen med fortællingen vil altid skifte efter konteksten. Livshistorien 'arbejder' og er altid socialt konstrueret og er afhængig af et konstant flow af handlinger, der cirkulerer mellem fortæller, tekst, forsker, læser og kontekst.

Når den interviewede eller forskeren giver stemme til private bekymringer kan de blive offentlige problemer og således gøre en forskel. Det gælder fx sorte, kvinder og homoseksuelles fortællinger. Fortællingerne giver selv- og gruppebevidsthed og kan føre til forståelse og forandring.

Forskerens viden vil altid være begrænset og delvis og set fra et bestemt synspunkt. Sproget er ikke en gennemsigtigt formidler af mening, men skaber virkeligheden. Skrivningen er en social konstruktion og er bundet op på selvet, på værdier og på magt. Derfor er det kritisk refleksive arbejde vigtigt. Personlig erfaring, social moral og offentlig politik er en del af researchen og skal konfronteres. Der er altid en asymmetri i forholdet mellem forsker og subjekt:

To speak of traumas hitherto unnamed – of child abuse, of rape, of holocaust survival, of undiagnosed illness, of coming out as a transvestite – is to solidify and consolidate in words a kind of a life. And for this – in a way – the researcher becomes responsible.

Yet it goes further: for as we write down for them or with them, so we solidify their lives in ways they ultimately may not wish. And more, when they come to read it – if they do – how will they feel about it? Today, in a month, or in twenty years? (Plummer 2001:224-225)

Her rammer Plummer ned i nogle vigtige overvejelser omkring det etiske i at skrive andre menneskers livshistorier. Det er igen vigtigt at huske at livshistorierne ikke er endegyldige sandheder om den enkeltes liv, men præget af den kontekst de blev fortalt i, og formet af det forskeren forstod med sin baggrund og forforståelse. Fortællingerne fremstår måske meget mere endelige, når de først kommer på papiret end da de blev fortalt i en afslappet atmosfære. Jeg kan derfor ikke være varsom nok med at understrege, at mine gengivelser af læsegruppedeltagernes fortællinger er øjebliksbilleder, der siger noget om fortolkning på det konkrete tidspunkt og i den konkrete kontekst med den konkrete vinkling. Selvom mine observationer og interviews ikke afdækker voldsomme fortællinger om misbrug og traumer, er et menneskeliv præget af sorg og tab såvel som af kærlighed og af handlinger og udtalelser, der inkluderer eller ekskluderer andre. Læsegruppedeltagere skulle gerne kunne læse om sig selv og opleve at de og deres forskelligheder respekteres og anerkendes.

I det postmoderne må vi leve med større og større flertydighed og svære valg, og dermed med at etiske valg er en del af alle dele af livet hele tiden. Vi må anerkende ambivalens og konflikter og leve med kampe og uenigheder. I måden at argumentere i moralske debatter bevæger vi os fra et bestemt indhold til en måde at tænke på, en proces, fra abstrakte principper til aktuelle fortællinger, fra generelle regler til situerethed, fra autoriteter til os selv:

Life stories perform major moral work: this is their challenge and their promise. We tell and 'construct'; we hear and 'remember'; and all the time we are assembling ethical worlds. (Plummer 2001:253)

Narrativer bruger vi altså når vi skaber mening både i vores liv, vores selv og litterære fiktioner. Som supplement til narratologien vil jeg bruge affektteori, oplevelsesteori og deltagelsesteori til at forstå, hvad samtalen om litteraturen i læsegrupperne bidrager med.

### Affektteori

For at forstå hvad der sker mellem læsegruppemedlemmerne vil jeg ud over sproget og fortællingerne lægge mærke til de følelser, der udtrykkes verbalt og nonverbalt både på læsegruppemøderne og i interviewene, og jeg vil undersøge hvad de gør.

Følelser er imellem kroppe og åbner vores kroppe for andre (Ahmed 2004/2014). Sedgwick (1995:237) skriver, at følelser er som frie radikaler: de klæber, intensiverer, ændrer betydning af alt.

Nogle teoretikere skelner mellem følelser og affekt, fx mener Deleuze, at affekt er et mere omfattende begreb end følelse, hvorimod Sedgwick ikke ser nogen forskel mellem affekt og følelse. Tomkin og Ahmed er mere interesserede i hvad følelser *gør* end hvad de *er* og hvorfra de stammer (Bissenbakker 2012). Jeg lægger mig op ad Tomkins skole, hvor også Sedgwick og Ahmed hører hjemme, og jeg vil som dem bruge de to begreber affekt og følelse synonymt og er særligt interesseret i, hvad følelser gør ved læsegruppedeltagerne og samtalen.

Følelser er simultant sproglige og kropslige, individuelle og sociale (Bissenbakker 2012). Sansning og følelse glider sammen. Affekt er altid forbundet til en kropslig oplevelse.

Følelserne legemliggør de sociale strukturer. Hvad vi erkender, hvordan vi navngiver og hvilke følelser vi kobler til kroppens fysiske processer er konstruktioner, tillærte mønstre og diskurser vi er socialiseret ind i. Affektteorien undersøger, hvordan betydning tilskrives de følelsesmæssige bindinger til ting, ideer og personer (Cvetkovich 1992).

Følelser skabes i kontakt med objekter, de er ikke *i* objekter. Følelser er ikke i den enkelte, men imellem kroppe og åbner vores kroppe for andre. Følelser cirkulerer mellem kroppe, de klæber og bevæger sig. Følelser er relationelle, de involverer reaktion og relation 'mod' eller 'væk fra' noget.

[...] emotions accumulate over time, as a form of affective value.[...] 'feelings' become 'fetishes', qualities that seem to reside in objects, only through an erasure of the history of their production and circulation (Ahmed 2004/2014:11).

Ahmed beskriver følelserne smerte, sorg, had, frygt, angst, skam, anerkendelse, afsky, begær, kærlighed, queer, undren og lykke.

Når vi føler smerte, bliver vi bevidst om grænsen mellem vores krop og verden, kroppens overflade. Der er en tæt sammenhæng mellem smerte og sorg.

It is through the intensification of pain sensations that bodies and worlds materialise and take shape, or that the effect of boundary, surface and fixity is produced (Ahmed 2004/2014:24).

Had og andre følelser fungerer som økonomi, de produceres i cirkulation mellem sammenhænge og forskydninger. Følelser bevæger sig sidelæns via klæbende associationer mellem tegn og objekter, og frem og tilbage i tid.

[...] the importance of understanding emotions not as psychological dispositions, but as investments in social norms. [...] to take care to avoid psychologising power and inequality, we also need to avoid reifying structures and institutions (Ahmed 2004/2014:56).

Vi skal ikke psykologisere følelserne, som noget der siger noget om den enkelte, men forstå følelser som noget, der siger noget om de sociale normer. Frygt har et objekt og arbejder ved at etablere andre som frygtelige. Frygt er for noget, der ikke er der helt endnu. Angst er for noget, der slet ikke er der, det tillader angsten at akkumulere ved at samle flere og flere objekter.

The more we don't know what or who it is we fear *the more the world becomes fearsome*. [...] *fear works to restrict some bodies through the movement or expansion of others* (Ahmed 2004/2014:69).

Skam er følelsen af at have gjort noget forkert og ønsket om at skjule det. Skam intensiveres af at blive set af andre som skam. Skam er vendt mod én selv, hvor smerte kan vendes mod andre. Skam er over egen karakter, hvor skyld er over en handling.

Shame as an emotion requires a witness: even if a subject feels shame when he or she is alone, it is the imagined view of the other that is taken on by a subject in relation to herself or himself (Ahmed 2004/2014:105).

Der er en tæt sammenhæng mellem skam og anerkendelse. De andres anerkendende eller vurderende eller dømmende blikke udleverer individet til sig selv, inkluderer eller ekskluderer. Skammen har en evne til at smitte, vi krummer tæer over andres pinlige adfærd (Bissenbakker 2013; Sedgwick 2003).

I afsky fjernes grænsen mellem subjekt og objekt, kroppen åbner sig op og bliver sårbar. Afsky er at blive følelsesmæssigt og kropsligt berørt af det, man har afvist. Afsky klæber ved et metonymisk glid, det klæber til det, der er nær, og det kan glide til andre følelser fx had eller frygt. Afsky er ambivalent, vi tiltrækkes mod de frastødende objekter, da intensivering af kropskontakt rummer muligheden for begær. Ved igen at vende tilbage til det frastødende, håber den traumatiserede ubevidst at mestre situationen og vende tilbage til glæden.

It is the inability to grasp the event in the present, or even to 'feel its impact', which demands the event is replayed, again and again, as the repetition of the sounds of trauma (Ahmed 2004/2014:96).

Kærlighed er et narcissistisk projekt, en seen sig selv (ideal ego) med den andens øjne (ideal objekt). Det umulige i at kærlighed kan nå objektet, gør kærlighed kraftfuld som fortælling. Der er en tæt forbindelse mellem de elskelige og de sørgværdige. Sorg bliver et udtryk for kærlighed. Kærlighed klistrer dem sammen, der mangler det elskede objekt (gælder også for nationer). Man elsker af håb og nostalgi over, hvad det kunne have været. Kærlighed bevæger subjekter mod bestemte andre og væk fra andre andre.

[...] it is our relation to particular others that gives life meaning and direction and can give us the feeling of there being somebody and something to live for (Ahmed 2004/2014:139-140).

At kærligheden cirkulerer imellem et par og forstærkes af idealet, gør kærligheden til en fælles fiktion, der fastholder os i relationen og kan skjule ubehageligheder.

Ahmed skriver om queer<sup>5</sup>, at idealiseringen af familien og heteroseksualiteten gennemsyrrer hverdagen, men den der føler sig tilpas med normerne, lægger ikke mærke til dem. Den queer, der står uden for normerne føler derimod utilpashed, eller ligefrem kropslig smerte. Queer er ikke frihed fra det normative. Queer fører til melankoli, når man vil identificeres med den man ikke er, og det, som har afvist en.

Assimilation and transgression are not choices that are available to individuals, but are effects of how subjects can and cannot inhabit norms and ideals (Ahmed 2004/2014:153).

Undren kan være et redskab. Undren er en følelsesmæssig relation til verden, og undren er en kropslig oplevelse, hvor kroppen åbner sig, når verden åbner sig for den.

[...] wonder is a passion that motivates the desire to keep looking; it keeps alive the possibility of freshness, and vitality of a living that can live as if for the first time. [...] wonder allows us to realize that what hurts, and what causes pain, and what we feel is wrong, is not necessary, and can be unmade as well as made (Ahmed 2004/2014:180-181).

Lykke bliver brugt som instrument til at omdirigere individuelt begær til det fælles bedste i familien og i samfundet. Når man ikke glædes over det, man forventes at glædes over, bliver manglen på lykke tolket som sabotage af de andres lykke, og den dårlige stemning lagt på en bestemt person, frem for på de skjulte og fornægtede følelser.

---

<sup>5</sup> Begrebet queer tilskrives Judith Butler. Queer er en position imod det normative. Butler siger (i forlængelse af Foucault), at magten er produktiv, da den skaber og regulerer i samme bevægelse, og at der ikke findes noget subjekt eller køn forud for reguleringen, kønnet er en norm (Butler, 2004: 52-55).



In refusing to be constrained by happiness, we can open up other ways of being (Ahmed 2010:16).

Cvetkovich (2007) supplerer med en forståelse af at queer, aktivisme og det at flytte følelser fra den private til den offentlige sfære kan gøre affektteorien til et politisk redskab.

Det vil ikke være alle følelser, der træder lige stærkt frem i mine observationer og interviews, men følelser er altid på spil mellem mennesker, hvor de definerer de sociale normer. Vi mærker følelserne kropsligt og stærkest, når vi ikke føler os tilpas med situationen, når følelserne ekskluderer. Følelser cirkulerer og akkumulerer, de glider til andre objekter eller til andre følelser eller rækker bagud i tid mod tidligere oplevelser. Følelserne klæber og smitter og vi handler på følelser.

Christian Dahl beskriver i Kjældgaard m. fl. (2013), hvordan de følelser, der fremkaldes af fiktionen, fremmer det reflektive og vurderende aspekt, da vi ikke i fiktionen kan handle på vores følelser. Dahl referer Raymond Williams for at mene, at litteraturen ikke bare afspejler verden, men også kan forandre vores opfattelse af den:

Disse socialt og historisk prægnante følelsesstrukturer viser sig ifølge Williams som "karakteristiske elementer af impuls, beherskelse og tone; særligt affektive bevidsthedselementer og forbindelser: ikke følelser imod tanker, men tanker, som de føles, og følelser, som de tænkes" (Williams 1977,132) (Kjældgaard 2013:251)

Hvilke følelser der cirkulerer og akkumulerer i den læste litteratur, på læsegruppemøderne og i deltagerens fortællinger fra eget liv, er således med til at ændre vores opfattelse af os selv og verden.

## Oplevelsesteori

For at sammenbinde den narrative og den affektive analyse, altså fortællingerne og følelserne, vil jeg betragte læsegruppemøderne som oplevelse. Jantzen (2011) skriver, at sanser, følelser, adfærd og identitet påvirkes af oplevelser. Oplevelser er kropsligt og umiddelbart. Sansning og følelser ER oplevelse.

At opleve noget vil sige at blive bevæget, at blive afledt fra det, man ellers lige var optaget af, at leve sig følelsesmæssigt ind i en forestillingsverden, at blive udfordret til på ny at tage stilling til verden og at få indsigt i forhold, man hidtil kun anede eller fornemmede. Alt dette er æstetikens gebet. (Jantzen 2011:25)

Præcis dette 'at leve sig ind i', 'at blive udfordret', 'at få indsigt i' er på spil i mødet med litteraturen og i samtalen om den i læsegrupperne.

Formgivelsen af et objekt eller designet af en oplevelse handler om "uselvfølgeriggørelse": en ændring af objektets skikkelse, der (gen)fortryller vores måde at se, røre ved, føle for og forstå objektet og dets betydninger på" (Jantzen 2011:25).

Hvis vi forstår læsegruppemøderne som en designet oplevelse, kan de være med til at genfortrylle vores sansning, følelse og forståelse for, ikke bare den læste litteratur, men os selv og verden.

Jantzen skriver, at oplevelser forandrer (kropsligt og følelsesmæssigt), forundrer (udfordrer forventninger og vaner) og forvandler (ændrer forståelsen af os selv og af verden). Oplevelser involverer sanser, følelser, erfaringer, fortællinger, erindring og identitet. Bestemte erfaringer får os til at have bestemte forventninger, når disse brydes i oplevelsen får vi en ny erfaring, der kan føre til en ny forståelse. Oplevelser sker altså ved en kombination af ydre stimuli og af indre motivation, og ved at bryde med forventninger, de overrasker.

Den sanselige overraskelse transformeres til et erkendelsesmæssigt chok, hvor vante anskuelser kræver et nyt perspektiv. (Jantzen 2011:160)

Læsegruppemøderne, forstået som oplevelse, har altså potentiale til at aktivere os på mange planer. Oplevelsesteorien fungerer næsten som en paraplyteori, der rummer både forståelsen af fortællingen, som det der giver form til vores erindringer, erfaringer og identitet, og forståelsen af sanser, følelser og forventningsbrud, som det der giver ny erkendelse og nyt perspektiv på os selv og verden.

I de moderne velfærdsstater lever vi i en overflod og i en sikkerhed, der gør at nydelsen ved at tilfredsstille sult og lyst er forsvundet. Denne 'manglens fravær' gør, at vi søger sult, lyst og lykke igennem oplevelser. Jantzen henviser til Hennings tre postmaterielle værdiskemaer (Jantzen 2011:90-92), der viser, hvordan det postmoderne menneske vælger at lade sig styre af henholdsvis idealistiske, individualistiske eller hedonistiske værdier. Værdierne gør henholdsvis op med uretfærdighed gennem fælles engagement i en større sag, med utilstrækkelighed gennem selvrealisering eller med kedsomhed gennem nydelse og lyst i nuet. Disse værdiskemaer har betydning for de oplevelser vi opsøger og for hensigten med dem. For idealisten og individualisten er udvikling således målet, hvor det for hedonisten er underholdning, men fælles for den nye forbruger er, at hun vil være deltagende og medskabende.

I analysen af læsegruppemøderne vil jeg forsøge at indplacere dem i forhold til disse værdiskemaer.

Der er følgende 10 kriterier for det oplevelsesorienterede produkt: (Jantzen 2011:98-99)

1. *Interaktivitet*, det at være medskabende.
2. *Intimitet*, det er personligt og forpligtende.
3. *Nærhed*, det handler om egne problemstillinger.
4. *Autentisk*, det er 'ægte', oprindeligt, oprigtigt ment.
5. *Unikt*, det er ikke-gentageligt, ikke-reproducerbart, ikke-kopierbart.
6. *Involverende*, det er sanseligt og emotionelt engagerende.
7. *Levende*, det er spontant og medrivende.
8. *Lærende*, det understøtter erfaringsdannelse.
9. *Interessant*, det overrasker og bryder med det forudsigelige.
10. *Relevant*, det er forståeligt.

Jeg vil i analysen undersøge om disse 10 kriterier gør sig gældende for læsegrupperne.

## Deltagelsesteori

Som nævnt under oplevelsesteorien er deltagelse en væsentlig del af en moderne oplevelse. Simon (2011) beskriver, hvordan aktiv deltagelse ændrer oplevelsen fra et 'jeg' til et 'vi' og giver en dybere meningsgørende oplevelse.

Simons (2011) deltagelses-model tager afsæt i museer, men kan med fordel bruges på andre oplevelser. Hun mener, vi skal tage udgangspunkt i brugernes ressourcer som medskabere af oplevelser. De bedste deltagerinddragende projekter skaber ny værdi. For at hjælpe deltagelsen på vej foreslår Simon en stilladsering, noget deltagerne kan bygge videre på, så det ikke er deltagelse ud i det blå. Det er vigtigt, at der er et formål med deltagelsen, det skal ikke bare være 'for sjov'.

When presenting participatory opportunities to would-be participants, be explicit about how they can fulfill their own needs and contribute to a project with larger impact. (Simon 2011:7-11)

Simon opererer med 5 trin i social deltagelse, et 'me-to-we'-design. Ikke alle behøver at involvere sig ens og på samme niveau, erfaringsmæssigt er det de færreste, der ønsker at være meget skabende og sociale.

På første trin får publikum adgang til indhold. På andet trin kan publikum interagere med indholdet: fx anvende, kommentere, organisere. På tredje trin kan publikum se, hvordan deres interaktion hænger sammen med andres interaktion. På fjerde trin skabes der forbindelse med andre, personale eller publikum. På femte trin føles hele projektet/institutionen som et socialt sted, hvor der er mulighed for interessant, udfordrende og berigende samspil med andre mennesker: et kollektivt engagement.

Læsegrupper passer godt ind i forståelsen af at deltagelse giver en dybere meningsgørende oplevelse end blot at læse og reflektere over det læste alene.

## Historisk rids over litteraturens formål

Som afslutning på dette teorikapitel vil jeg give et kort historisk rids af forståelsen af litteraturens formål.

Litteraturens evne til at være sundhedsfremmende i bred forstand trækker en lang linje i litteraturfilosofien. Fra Aristoteles, hvor man kunne opnå renselse og afløb for fortrængte følelser gennem litteraturen, over Renæssancens tradition for digtets moralske forløsning og følelsesmæssige lindring, over den Viktorianske litteraturens engagement i demokratiseringen, til nutiden, hvor litteratur, psykologer og sundhedspersonale argumenterer for de helende effekter af fiktion og poesi. Litteraturen kan sætte mennesker i forbindelse med og hjælpe dem med at formulere personlige erfaringer. Filosofiske og psykoanalytiske traditioner understreger også vigtigheden af at have et sprog til at

udtrykke komplekse erfaringer for at kunne rumme og overkomme dem (Billington m.fl. 2013:31; Dowrick m. fl. 2012:16).

Dines Johansen (2006) skriver, at litteratur oplyser os om, hvem vi er. Den er en model for eksistensen. Det der karakteriserer et subjekt er ifølge Johansen de samme fem hovedmotiver, som litteraturen beskæftiger sig med: 1) forholdet til kroppen, 2) forholdet til psyken, 3) forholdet til den Anden, begærsobjektet, 4) forholdet til de Andre, 5) forholdet til den ydre natur.

Kjældgaard m. fl. (2013) beskriver 3 nyere definitioner af hvad litteratur er og kan:

Litteratur er fiktion, der giver os adgang til andre subjekter og fremmede verdener, fiktionen "bruger løgne for at fortælle sandheden og sandheden for at fortælle løgne" (Barnes i Kjældgaard m. fl. 2013:17).

Litteratur er sprog, hvor ordene og sproget gør opmærksom på sig selv, "underliggører" og "lader" med særlig betydning. (Kjældgaard m. fl. 2013:18)

Litteratur er eksistentiel meddelelse "om de uomgængelige vilkår, som er afgørende for ens tilværelse" (Kjældgaard m. fl. 2013:19).

Sammenfattende skriver Kjældgaard m.fl. dog at litteraturen er "for uforudsigelig og foranderlig en størrelse" til en egentlig definition.

Men givet er det, at hvis ikke litteraturen fandtes, ville vi være nødt til at opfinde den – for at kunne udtrykke vores behov for at finde ud af, hvem vi er, og hvad vi er her for. (Kjældgaard m. fl. 2013:21).

At den narrative struktur og de samme grundtemaer således går igen i litteratur og i konstruktion af identitet og selvfortællinger, gør det interessant at undersøge, hvad og hvordan læst litteratur og samtalen om litteraturen bidrager til læserens forståelse, oplevelse og evt. erkendelse af sig selv, af andre og af verden.

## Metode

I dette kapitel vil jeg gøre rede for mine metoder til indsamling af det empiriske materiale og metoder til analyse af materialet.

Igennem formanden for Læseforeningen Mette Steenberg og en litteraturkonsulent på et bibliotek i en større dansk provinsby, lavede jeg aftale om deltagelse og observation i to forskellige læsegrupper blandt bibliotekets 17 læsegrupper. Den ene læsegruppe fungerer efter Læseforeningens metode med 'guidet fælleslæsning' af en læsegruppeleder, og har mødtes én gang ugentligt siden nov. 2014. Denne læsegruppe kalder jeg Oplæsergruppen. Den anden læsegruppe, herefter kaldet Romangruppen, er en 'almindelig' læsegruppe, der har eksisteret siden 2008, den fungerer uden formel ledelse og læser nyere prisnomineret litteratur. De i alt 20 deltagere i de to læsegrupper vurderer jeg til at være mellem 55 og 80 år, de fleste er pensionister eller efterlønnere, men de har alle uddannelser og et arbejdsliv i middelklassen bag sig. I Oplæsergruppen deltager to mænd, Romangruppen består udelukkende af kvinder. Jeg deltager i møderne til et mætningspunkt fremkommer, dvs. at jeg ikke længere får ny information. Det drejer sig om fire møder i Oplæsergruppen og tre møder i Romangruppen.

Mit udgangspunkt er den subjektive og sansede verden, og jeg bruger mig selv som redskab i deltagerobservationerne, jeg skriver logbog/feltnoter under og umiddelbart efter læsegruppemøderne, over dialog, iagttagelser, refleksioner, ideer, spørgsmål og undren. Jeg ser min deltagelse som en styrke, jeg kan bruge autoetnografisk. Jeg vælger at skrive læsegruppeobservationerne, som det Geertz kalder "thick description", jeg herefter kan gøre til genstand for analyse.

Jeg interviewer to læsegruppedeltagere fra hver gruppe om litteraturs betydning i deres liv og om læsegruppens betydning. Det er en mand og tre kvinder mellem 60 og 71 år, alle pensionerede. Der er tale om semistrukturerede interviews udformet som tematiske livshistorieinterviews. Interviewene optager jeg på diktafon og transskriberer det meste af, herefter fungerer de ligeledes som tekster for analyse.

I de følgende afsnit vil jeg gøre rede for deltagerobservation, semistruktureret interview, anonymitet, Geertz' "thick description" og analysespørgsmål, hvor centrale begreber for min undersøgelse vil være sprog, fortælling, subjektivitet, følelser, oplevelse og deltagelse som teoretisk beskrevet i det foregående Teori-kapitel. Derefter følger et afsnit om (selv)refleksion og afsluttende en beskrivelse af 'den guidede fælles læsning', som den praktiseres af de af Læseforeningen uddannede læseguider.

## Om deltagerobservation

Formålet med min deltagerobservation i læsegrupperne er at få input til besvarelsen af min problemformulering:

**Hvad bidrager samtalen om litteratur i læsegruppen med?**

**Hvilke affekter er på spil, hvordan cirkulerer og akkumulerer de, og hvad gør de?**

**Hvad er forskellen på samtalen om litteraturen i 'den guidede fælles læsning' og i en**



## 'almindelig' selvstyret læsegruppe?

### Hvordan forstår deltagerne litteraturens betydning i eget liv?

Desuden skal deltagerobservationen give mig en indsigt i, hvordan der arbejdes i læsegrupperne, og kvalificere spørgsmålene til mine semistrukturerede livshistorie-interviews, samt give mig deltagere til interviewene.

Jeg har valgt at være deltagerobservant i de to læsegrupper, da det kan skabe en større fortrolighed med deltagerne end at være entydigt observant. Som deltager er jeg 'ægte' nysgerrig og bidrager selv, jeg kan opnå en 'insiderviden'. Men der kan fortsat være en distance, jeg er kun en del af gruppen i en afgrænset periode og de øvrige deltagere kan være påpasselige med, hvad de siger og gør, når det noteres, eller de ønsker måske at markere sig mere end hvis de ikke blev observeret. Jeg kan af gode grunde ikke vide om gruppe-medlemmerne agerer anderledes med min deltagelse end uden, og om nogle deltagere måske ikke føler sig helt så frie eller trygge sammen med mig som med de andre deltagere. Derfor er det vigtigt at opbygge tillid, at jeg er åben og ærlig i mine udmeldinger, samt at jeg sikrer anonymitet.

Hanne Warming beskriver den socialkonstruktivistiske position, som en forståelse af viden og forskerobjekt som noget, der skabes i fortløbende processer af interaktioner og relationer (Warming 2005). Kultur og identitet er flydende, flertydig og modsætningsfuld og gen- og omskabes løbende gennem (u)reflekteret praksis.

Hvad der ér, er positioneret oplevelse og deltagelse: En række skabelsesprocesser, som vi gennem deltagerobservation både sanser og (i varierende grad) bidrager til. Dermed bliver positioneret oplevelse det uomgængelige udgangspunkt for enhver erkendelse. At oplevelsen er positioneret betyder, at den er formet af det udsyn, som muliggøres af forskerens position i det sociale rum. Det er en pointe, at sociale rum også altid er fysiske (Simonsen 1996). Det vil sige, at de eksisterer et sted med en bestemt materialitet og historie. [...] Det er endvidere en pointe, at den sociale og fysiske placering sammen med forskerens habitus og forskningsperspektiv skaber sansningen, dvs. oplevelsen og dermed det empiriske materiale. Erkendelsen bliver dermed perspektivistisk. (Warming 2005:153)

Det er umuligt at sanse alt ufortolket og at nedskrive alt, hvad man oplever. Man er nødt til at acceptere sin egen oplevelsesfiltrerede tilstedeværelse i sit empiriske materiale som noget, der transcenderer operationaliseringen og det, man er i stand til at gøre rede for. (Warming 2005:159)

Det jeg kan observere som deltagerobservant er nogle helt konkrete læsegruppemøder, med nogle helt bestemt deltagere, et helt bestemt sted, på et helt bestemt tidspunkt. Deltagerne har nogle bestemte relationer og interaktioner farvet af deres baggrunde, værdier, holdninger og forventninger til mødet med de andre deltagere og til den litteratur, der skal samtales om, og af deres humør og oplagthed etc. denne bestemte dag. Men jeg kan aldrig ufiltreret få adgang til det, der foregår i rummet, da jeg selv er tilstede med mine

forventninger, mit forskerfokus, mit humør, min opmærksomhed etc. og det jeg oplever passerer igennem min krop, mine sanser, mine tanker og følelser.

På trods af de begrænsninger der altid vil være i den situerede deltagerobservation, vil jeg i mine observationer tilstræbe at iagttage åbent og opmærksomt – ”making the familiar strange and the strange familiar” (Lindhof m. fl. 2010:162).

Jeg præsenterer mig således for læsegrupperne: ”Jeg skriver speciale på kandidatstudiet i Kultur og Formidling og er interesseret i at undersøge, hvad samtalen om litteraturen bidrager ekstra til vores oplevelse af litteratur. Jeg deltager i denne læsegruppe på lige fod med jer andre, for at blive klogere på, hvad samtalen kan og gør. Det er grunden til, at jeg tager mange noter. På et tidspunkt vil jeg gerne interviewe to af jer om jeres oplevelser med læsningen og læsegruppen. De af jer, der er interesserede i at deltage i et interview, siger bare til. Mine observationer og interview vil naturligvis blive anonymiseret”.

Jeg skriver en observationsguide<sup>6</sup> med spørgsmål om det fysiske: lokalet, genstande, deltagerne, alder, placering etc. Med spørgsmål om interaktionen: verbal og nonverbal, alliancer, afstand og nærhed, magtforhold, sym- og antipatier. Med spørgsmål om sproget og fortællinger: hvordan bruges og gribes sproget, hvordan forhandles mening, understøtter eller udfordrer deltagerne hinandens konstruktioner af verden. Med spørgsmål om følelser: hvilke følelser cirkulerer og hvad gør de ved deltagerne, hvem inkluderes/ekskluderes i følelserne.

Jeg gennemlæser mine observationsspørgsmål flere gange inden møderne, så jeg skærper min observation mod netop disse forhold, som jeg har valgt som væsentlige for at undersøge, hvad samtalen om litteratur bidrager med, jævnfør Teorikapitlet, hvor jeg redegør for at narratologien og affektteorien kan sige noget væsentligt, om hvordan mennesker skaber mening.

Ud over detaljerede iagttagelser og beskrivelser noterer jeg egne refleksioner, ideer, spørgsmål og undren. Undervejs har jeg til stadighed spørgsmålet til mig selv in mente: hvad er det overhovedet muligt at forstå i en observation? Der vil altid være tale om et øjebliksbillede fortolket gennem mine forståelser, værdier, forventninger etc.

### Om Geertz’ “thick description”

Jeg tilstræber i mine noter og i den efterfølgende beskrivelse, at lave det antropologen Clifford Geertz kalder “thick description”, det vil sige beskrivende prosa, der udmaler scener og handlinger på en levende og fængslende måde. Jeg vil forsøge, at få læseren til at opleve selv at være i felten. Jeg har opmærksomhed på specifikke, kontekstuelle og dynamiske forhold under læsegruppemøderne, og på det mangesidige, komplekse og modstridende. Geertz har en fortolkende og semiotisk tilgang til kulturstudier. Kulturanalysen er tolkende i søgning efter mening.

---

<sup>6</sup> Vedlagt dette speciale som bilag 1

Culture is public because meaning is. (Geertz 1973:12)

“Thick description” er en etnografisk metode og er mere en fortolkende aktivitet end en observerende aktivitet, det vi kalder data er vores egne konstruktioner af andres konstruktioner af 'virkeligheden'. Vi analyserer ved at sortere i meningsstrukturerne, en mangfoldighed af komplekse strukturer viklet ind i hinanden.

Geertz giver som eksempel, at i et lille blink med øjet kan der ligge uendelige betydninger og fortolkninger - det afhænger af, hvordan og ud fra hvilke faktorer man vælger at analysere det, der er det psykiske, det fysiske, det kulturelle og det intentionelle aspekt, som alle kan medtænkes i en eller anden grad. Det vigtige spørgsmål er, hvilken betydning har det? De skrevne observationer og analyser er tolkninger. De er fiktioner for så vidt, at det er konstruktioner, forestillede sammenhænge. Vi kan aldrig fremstille noget, som det er.

But, as, in the study of culture, analysis penetrates into the very body of the object - that is, we begin with our own interpretations of what our informants are up to, or think they are up to, and then systematize them. (Geertz 1973:15)

Det er mig som observant og analytiker, der fortolker det jeg (tror jeg) ser og hører. Det gode arbejde skal vurderes på styrken af den videnskabelige forestillingsverdens evne til at bringe os i berøring med fremmede liv.

A good interpretation of anything - ... - takes us into the heart of that of which it is the interpretation. (Geertz 1973:18)

Jeg fortolker og beskriver meningen med begivenheden, ikke begivenheden, da jeg aldrig kan have direkte adgang til andres oplevelser. En god fortolkning viser at der er tale om en fortolkning. Geertz skriver, at det ikke er nødvendigt at vide alting for at forstå noget, og at kulturelle analyser altid er ufuldstændige.

Cultural analysis is (or should be) guessing at meanings, assessing the guesses, and drawing explanatory conclusions from the better guesses... (Geertz 1973:20)

Dybest set vil al observation og analyse være gæt og fortolkninger, men ved at vurdere og forklare de bedste gæt og holde sig flertydigheden og kompleksiteten for øje, kan vi nærme os indsigter i, hvordan mening skabes. Jeg kan nærme mig det mulige og sandsynlige, men aldrig en enkel sandhed.

## Om interview

I interviewene er jeg interesseret i at få læsegruppedeltagerens subjektive fortælling og forståelse af litteraturens betydning i eget liv, og af hvad samtalen i læsegruppen bidrager med. Jeg ønsker at gribe den interviewedes synspunkter og forhold til livet. Derfor har jeg

valgt et semistruktureret interview, hvor den interviewede forventes at tage føringen og jeg som forsker er vejleder. Jeg har lavet en interviewguide<sup>7</sup> med indledende spørgsmål, der skal ramme temaet ind, og åbne spørgsmål der appellerer til at fortælle, samt uddybende spørgsmål, der skal hjælpe eksempler og detaljerede beskrivelser på vej.

Dorthe Marie Søndergaard (2005) skriver, at vi i poststrukturalistiske og kulturanalytiske studier er optaget af tilblivelsesprocesser: af subjektets dobbelte karakter som formet og formende. Subjektet formes af den kultur og gennem de grupper hun lever sit liv som deltager i, og hun er samtidig med til at forhandle og skabe de mønstre, der leves efter. Komplexiteten i tilblivelsesprocessen er uendelig og derfor:

Man er nødt til at vælge noget ud, som man så koncentrerer sig om at udforske. (Søndergaard 2005:248)

Som interviewer består indgangen til interviewet i at etablere en udforskende type af samtale, hvor det er interviewpersonens diskursive praksisser, oplevemåder, tolkningsrutiner og perspektiver på feltets aktører, praksisser, politikker og materialiteter, der står i centrum. (Søndergaard 2005:249)

Jeg er interesseret i at få den interviewedes forståelse af, hvad der har formet hans eller hendes oplevelse af litteratur, og omvendt hvordan litteratur evt. har formet den interviewede. Litteraturen og samtalen om litteraturen er det tema jeg koncentrerer mig om og det jeg spørger ind til. Jeg sætter således rammerne for det vi kan tale om, men med de åbne spørgsmål forsøger jeg at skabe rum til, at den interviewede kan formulere sine egne forståelser af temaet. Jeg har valgt at lade interviewene forme sig som livshistorieinterview, da jeg er interesseret i om og hvordan den interviewede ser en udvikling i sin tilgang til litteratur. Livshistorieinterviewet har også den fordel at jeg kommer tæt på, hvordan den interviewede forstår sig selv og sin egen meningsskabelse.

Plummer skelner mellem den omfattende og den emnemæssige livshistorie. De kan begge være mere eller mindre redigerede (Plummer 2001:26-27). Mine interviews med læsegruppedeltagerne er emnemæssige og de er redigerede på den måde, at det ikke er det fulde interview jeg gengiver. Jeg transskriberer det meste, udelukker stort set kun det, der går for langt uden for emnet om litteraturen. Jeg gengiver ikke alt i analysen, men lader særligt sigende udtalelser optræde ordnet emnemæssigt med de øvrige interviewpersoners udtalelser, og med mine observationer i læsegrupperne. Jeg redigerer ikke i citaterne udover, hvor jeg af hensyn til anonymiteten har ændret eller udeladt navne på personer eller steder. Jeg lader de valgte citater fra interviewene stå i særskilte bokse, så det bliver tydeligt, hvornår det er min fortolkende stemme og hvornår det er den interviewedes stemme. En anden type livshistorier er de naturalistiske (Plummer 2001:27), som optræder spontant og overalt i feltarbejdet. Det er fx de fortællinger fra deltagernes egne liv, de deler under læsegruppemøderne aktiveret af den læste litteratur og de øvrige deltageres bidrag. Disse fortællinger er i højere grad redigerede, da de er filtreret igennem

---

<sup>7</sup> Vedlagt specialet som bilag 2

min oplevelse på læsegruppemøderne, hvor jeg ikke bruger diktafon, men tager noter i hånden.

Om man vil vælge interviewpersonerne tilfældigt eller ud fra bestemte teoretiske eller metodiske kriterier, bør man ifølge Plummer overveje. 'Almindelige mennesker' kan være en god kilde til generalisering til en større population, da de ikke er for marginale eller for 'great'. Det er vigtigt at interviewpersonerne er involveret i den kultur, man vil undersøge og er nutidigt aktive i den. Ikke-analytiske personer taler mere rå om deres erfaringer og kan derfor være mere værdifulde end mere intellektuelle og abstrakte personer. Omvendt er det vigtigt at de er artikulerede, gode til at sætte ord på og fortælle en god historie. Et godt forhold mellem forsker og interviewpersonerne er vigtigt (Plummer 2001:136).

Læsegruppedeltagerne er forholdsvis homogene i forhold til socialklasse og alder, så det er ikke kriterier jeg vælger interviewpersonerne ud fra, men jeg ønsker at have begge køn repræsenteret. Ved min præsentation i begge grupper vælger jeg at opfordre deltagere, der er interesserede i at deltage i et interview til at henvende sig, da jeg ønsker motiverede og interesserede deltagere. I Oplæsergruppen er der ikke umiddelbart nogle der melder sig, så der vælger jeg på henholdsvis andet og tredje møde at spørge to personer direkte. Mine overvejelser går på at den ene skal være en mand og at det gerne må være deltagere, der på læsegruppemøderne har været aktive og reflekterede, men ikke nødvendigvis de mest talende, da jeg jo allerede har hørt mange af de meget talendes betragtninger på møderne. Jeg overvejer at spørge en deltager, der siger meget lidt på læsegruppemøderne og hvis stemme jeg derfor ikke har hørt så meget, men fravælger den mulighed, da jeg ikke vil risikere at deltageren heller ikke i interviewet har ret meget at sige. Det er dog et fravælg, der gør spredningen af de fire interviewede mindre, hvad lysten til at tale om eget forhold til litteratur angår. I Romangruppen er der én ved første møde, der foreslår en af de andre deltagere, som hun finder særligt kvalificeret, da hun læser meget. Da personen selv er interesseret i at deltage, griber jeg den mulighed. Imellem første og andet møde sender jeg en mail ud til alle og beder om tilbagemelding, hvis de vil melde sig til interview. Det er der så yderligere én der gør.

Man må overveje, hvad motivationen for deltagelse i interview er for de involverede, Plummer foreslår med Allport følgende grunde (Plummer 2001:137): selvretfærdiggørelse, ekshibitionisme, et behov for orden, litterær fornøjelse, sikre et eget personligt perspektiv, en spændingsudløsning, økonomisk fordel, livsfylde, terapeutisk møde, tilståelse, en lyst til at hjælpe videnskaben, et begær efter udødelighed, en opgave. Der kan dog også være tale om en indre tilfredsstillelse ved egen selvrefleksion.

Uden at have spurgt mine interviewpersoner direkte, vil jeg tro at der primært er tale om en lyst til at hjælpe med mit speciale, som flere udtrykker at de finder interessant. Det kan også være at de ser det, som en opgave, når de nu har sagt ja til at jeg må deltage i læsegruppemøderne som observant, men jeg oplever også i høj grad at de interviewede



oplever en tilfredsstillelse ved egen selvrefleksion. Det er mennesker, der netop nyder at reflektere og derfor deltager i læsegrupperne.

Mine semistrukturerede tematiske livshistorieinterviews bevæger sig mod det fortolkende interview (Plummer 2001:141). Jeg er ikke ude efter bestemte svar eller fortællinger, men har dog mit emnefokus på litteraturens og læsegruppens betydning. Spørgsmålene er åbne, fleksible og indbyder til refleksion, og de interviewede er aktive.

Jeg indleder mine interview således: "Jeg vil gerne have dig til at fortælle om dit forhold til litteratur gennem livet. Vi kan tænke det som en hurtig livshistorie, men med litteraturen som omdrejningspunkt". Jeg skeler til min interviewguide under interviewet, men tilstræber, at den interviewede får lov at tale så frit som muligt med egne temaer.

Jeg forsøger at sikre en varm og afslappet, men ikke omklamrende atmosfære ved at afholde interviewene i de lokaler deltagerne kender fra læsegruppemøderne, og ved at lytte åbent og interesseret og stille uddybende spørgsmål. Interviewsituationen er en kompleks social proces, hvor forskeren er lige så involveret som fortælleren. Jeg tænker på min rolle som fødselshjælper for den interviewedes fortællinger, og er bevidst om at mit humør og kemien mellem os er afgørende for et godt interview. Der opstår en særlig intensitet imellem os, som nemt kan brydes, hvis jeg fx kigger ned i mine spørgsmål eller gentager et spørgsmål, som den interviewede oplever allerede at have svaret på. Det handler både om at være lydhør for det der siges, og det der ikke siges.

Interviewene varer mellem tre og fem kvarter, jeg optager på diktafon og tager ganske få noter om temaer, stemning og kropssprog undervejs. Til sidst sikrer jeg mig at jeg har oplysninger om alder, uddannelse, job og familiestatus, og spørger om det er ok at jeg kontakter vedkommende pr mobil eller mail, hvis jeg har yderligere spørgsmål. Det er alle indforstået med, men er ikke noget jeg har haft brug for at benytte mig af. Umiddelbart efter interviewene havde jeg fornemmelsen af, at der ikke var så meget 'kød' på, men efter at have gennemlyttet optagelserne flere gange og have transskriberet det meste, foldede det sig ud, og emnerne begyndte at drysse ud af materialet.

Jeg afslutter interviewet med disse ord: "Jeg vil nu bruge bidder fra vores samtale i mit speciale, men jeg vil ændre dit navn, så du ikke er umiddelbart genkendelig. Jeg vil lægge et eksemplar af det færdige speciale hos en [navngiven] bibliotekar, hvor du har mulighed for at låne det, hvis du er interesseret".

### Anonymitet

Jeg forklarer de interviewede, at jeg ved at ændre deres navn og navnet på læsegruppen gør vedkommende anonym i forhold til udenforstående, men at der i sagens natur vil være en vis genkendelighed inden for egen læsegruppe. Observationerne vil naturligvis være genkendelige for alle deltagere på de pågældende møder, men det er mindre problematisk, da der i forvejen i grupperne hersker en udtalt forståelse af, at det der siges

på møderne bliver på møderne. At den interviewede måske vil være genkendelig for de andre i egen læsegruppe trods det ændrede navn, da vedkommende enten har meldt sig til interviewet i andres påhør eller fortæller mig episoder, der allerede er kendt af gruppen, kan ikke helt undgås. Flere af de interviewede sagde, da jeg forklarede dette, at de ikke havde sagt noget, de ikke ville kunne sige til gruppen. Alligevel har jeg gjort mig yderligere overvejelser om anonymiteten. En mundtlig fortælling kan forekomme mere 'ufarlig' end den gør på skrift. En mundtlig fortælling er også ofte springende og associerende og kan derfor virke lidt ubehjælpelig og knap så velformuleret, som de interviewede kunne ønske sig, når den mundtlige fortælling transskriberes ordret. Endelig er der jo min tolkning, tematisering, udvælgelse og sammenstilling af bidder af det sagte. Her kan den interviewede eller observerede måske føle sig misforstået, overfortolket eller udleveret. Det kræver ekstra meget af min evne til at forklare, hvorfor jeg tolker som jeg gør. Af samme grund har jeg valgt at sætte de transskriberede udtalelser og mine observationer i bokse, så det klart fremgår, hvornår det er den interviewedes stemme, hvornår det er min oplevelse/observation af læsegruppemødet, og hvornår der er tale om min tolkning ved hjælp af teoretiske analysespørgsmål. En god tommelfingerregel på om jeg har tacklet det etiske omkring anonymitet godt nok er, at jeg ville kunne lade de involverede læse det jeg har skrevet og stå ved det.

### Analysestrategi

Når jeg begynder analysen af mit materiale, mine observationer som "thick description" og mine transskriberede interviews, læser jeg det igen og igen. Jeg tager noter om mulige temaer det kan sorteres efter, læser igen, tager nye noter og så fremdeles. Fra at fremstå uden 'kød' på og temmelig uoverskueligt, begynder temaerne lidt efter lidt at falde ud af materialet.

[...] the standard technique is to read and make notes, leave and ponder, re-read without notes, make new notes, match notes up, ponder, re-read and so on. (Plummer 2001:152)

Analysen er den kreative del af arbejdet med livshistorier. Ideer og temaerne opstår af data. Forskeren spiller en aktiv rolle i at arrangere og systematisere materialet. Hun udarbejder begreber og skaber forbindelser. Plummer skriver, at forskeren må undgå abstraktioner, men være detaljeret og konkret. Alle dikotomier er intellektuelle finesser og ikke virkelige – sind og krop, subjekt og objekt, og frihed og tvang fx blander sig (Plummer 2001:114).

Også Søndergaard (2005) skriver om analysemetode og analysespørgsmål, at man skal læse de transskriberede interviews, observationsnoter fra interviewsituationen, og i mit tilfælde fra læsegruppemøderne, præanalytiske noter, der indeholder foreløbige vinkler, forståelser, mønstre og analytiske spørgsmål, igen og igen. På den måde kan man langsomt og gradvist fremarbejde analytiske pointer af empirien. Man ordner sit materiale

efter emner, for at få en smule orden i det og lære det at kende. Derefter 'reder' man materialet igennem med analytiske vinkler, og samtidig eller efterfølgende læser man også efter aspekter, der modsiger det, man når frem til.

Jeg valgte at købe markeringspenne i 6 forskellige farver og begyndte efter de første gennemlæsninger og de første identifikationer af temaer, at gennemstrege materialet med forskellige farver for forskellige temaer. Det gjorde det muligt at ordne de mange sider under temaer, og gjorde det mere overskueligt, samtidig med at der var mulighed for at få øje på flere detaljer under de enkelte temaer.

Søndergaard foreslår at kigge efter det hun kalder "subjektiveringseffektive normativiteter" (Søndergaard, 2005: 255), dvs. hvordan den enkelte kan blive til, gebærde sig, handle i fx læsegruppens rammer og normer. Man kan se det, når personer udtaler eller 'gør' normer direkte, eller når de vurderer adfærd eller udtalelser, der falder uden for normerne. Man kan være særligt opmærksom på det, der udtrykkes som selvfølgeligt, på det der kalder på uddybende forklaringer, legitimering eller afbalancering, og det der vækker tøven, latter eller afsky (Søndergaard 2005:257).

Jeg udvikler analytiske spørgsmål i mødet mellem teori og empiri, og jeg er opmærksom på, at der kan være mange samtidige og modsætningsfyldte narrativer, altså en kompleksitet. Med mine teorier i baghovedet vil jeg spore min opmærksomhed mod bestemte vinkler. Jeg oplever denne gennemlæsning af materialet, som det lidt defokuserede blik man anvender, når man kigger på hologrammer, 'flade' billeder, der via særligt farvede prikker indeholder et tredimensionel billede, der fremtræder når man får indstillet blikket et bestemt sted mellem uendelig og fokuseret. Pludselig fremkommer nye mønstre og man ser noget, man ikke så før.

I min analyse af observationerne fra læsegruppedeltagelsen og de transskriberede interviews vil jeg dels benytte mig af en narrativ analyse og dels af en affektteoretisk analyse. Hvordan beskriver den enkelte sin egen oplevelse og forståelse, og hvilke følelser cirkulerer og akkumulerer mellem deltagerne eller i deres fortællinger. En analyse af oplevelsen og deltagelsen kan supplere og kæde sammen mht. sammenhængen mellem sanser, følelser, adfærd og identitet. Jeg lægger mig først i detaljer fast på analysespørgsmål, når jeg har gennemført observationer og interviews og gennemlæst mit materiale mange gange, som både Plummer og Søndergaard foreslår. I det følgende har jeg oversat narratologien og affektteorien til mulige analysespørgsmål:

### Analysespørgsmål til narratologi

En fortolkende tilgang til livshistorier giver adgang til subjektive realiteter – de er altid sande, fortolkeren må undersøge hvordan, hvor og med hvilket formål. En narrativ tilgang til livshistorier ser på den narrative organisering af livet: plot, karakterer, temaer etc. Livshistorien er en fortælling skabt i nutiden om fortiden, og er måder folk genkalder forskellige aspekter i deres fortid. (Plummer 2001:241)

Jeg vil undersøge mit materiale med de narrative begreber fra Horsdals (2007, 2011) og Bals (2009) narratologi. Herunder har jeg inddelt dem i elementer og aspekter, der kan formuleres som analysespørgsmål, der kan stilles både til de transskriberede interviews og til læsegruppeobservationerne:

Jeg kan stille spørgsmål om **tid**, der handler om rækkefølgen af de fortalte episoder og hvor meget de forskellige livsafsnit fylder, i forhold til den faktisk levede tid bag fortællingen. Jeg kan undersøge om læsegruppedeltageren springer i fortællingen, og hvordan fortællingens sammenhæng er konstrueret.

Via spørgsmål om **temaer** kan jeg undersøge hvilke hovedtemaer der går igen, og hvordan episoder kobles sammen og struktureres. Jeg kan se på om episoderne er præget af handling (aktiv) eller hændelse (passiv), og om der er tidsmæssige og tematiske huller i fortællingen. Jeg kan undersøge hvilke forklaringsmodeller af følelser, handlinger eller intentioner læsegruppedeltageren skaber, og jeg kan se efter vendepunkter, kriser eller skæbnesvangre øjeblikke. Jerome Bruner (1994) skriver, at vendepunkter ofte anvendes i selvfortællinger, nogle har en kulturel eller biologisk basis, er stadier vi skal passere, og de er med til at gøre fortælleren sit selv klart. Bruner ser 4 kendetegn for vendepunkter: 1. Det er en indre ændring, selvom det ofte er koblet på en ydre begivenhed. 2. Det er bundet til episodisk hukommelse, rig på detaljer og farver. 3. Det resulterer i en ny og intens aktivitet. 4. Det udløser affekt. Vendepunkter kan ses som en litterær trope, som kan bruges til at efterrationalisere vores liv.

Analysespørgsmål om **jeg'et** handler om afstanden mellem udsigelses-jeg'et og fortællingens hovedperson, lægger læsegruppedeltageren fx psykisk eller fortælleteknisk afstand. Jeg kan se om læsegruppedeltageren bruger det distancerende 'man' og om humor eller ironi bliver brugt som distance. Jeg kan undersøge om læsegruppedeltageren bruger 'vi', der giver indblik i tilhørsforhold.

Med spørgsmål om **de Andre** kan jeg undersøge hvilke enkeltpersoner eller grupper, der optræder i fortællingerne og hvad de betyder for læsegruppedeltageren. Jeg kan se på om forfattere, fiktive personer i værker og Gud optræder. Jeg kan se på læsegruppedeltagerens roller i fællesskaber og om der er tale om inklusion eller eksklusion.

Spørgsmål om **stederne** afdækker hvilke steder der optræder i fortællingerne, og hvordan de gøres betydningsfulde.

Med spørgsmål om **forandring og udvikling** kan læsegruppedeltagerens egen udvikling og ændringer i omverdenen undersøges. Jeg kan se på om forandringen opleves som en trussel eller en mulighed, og hvilke forklaringer og værdimæssige holdninger læsegruppedeltageren udtrykker i forbindelse med forandringerne. Jeg kan se på hvilke egenskaber der forbliver uforandrede, hvordan de forklares, og hvilke værdier der ligger i dem.

Spørgsmål om **værdier** handler om hvilke værdier der nævnes og tages implicit eller eksplicit afstand fra. Jeg kan undersøge om der er episoder med værdisammenstød, og se på hvilke normer, værdier og omverdensforståelser der er i konflikt. Plummer (2001:251) foreslår at man spørger til fortællingens moralske dimension, da livsfortællinger viser hvordan etiske dilemmaer bearbejdes i hverdagslivet.

Med spørgsmål om **fælles kulturelle fortællinger** kan jeg fx undersøge talemåder, ritualer, traditioner, forståelse af 'det gode liv', og politiske eller religiøse synspunkter. Jeg kan se efter de "subjektiveringseffektive normativiteter" (Søndergaard 2005:255) med særlig opmærksom på det, der udtrykkes som selvfølgeligt.

Alle disse narrative vinkler peger på, hvordan der via konstruktionen af fortællinger skabes mening og betydning i eget liv, og i forståelsen af læst litteratur.

### Analysespørgsmål til affektteori

Jeg vil oversætte Ahmeds affektteori (Ahmed 2004/2014) til analysespørgsmål, jeg kan undersøge mit materiale med.

Følelser er altid tilstede mellem os og ved at undersøge, hvilke følelser der optræder på læsegruppemøderne og i deltagernes fortællinger, hvordan de akkumulerer, cirkulerer, glider og klistrer eller smitter fra den/det ene til den/det andet kan jeg undersøge, hvad de gør. De kan fx inkludere og ekskludere visse personer. De kan klistre subjekter og objekter sammen. Der kan ske en glidning fra en følelse til en anden følelse. Jeg kan undersøge hvilke følelser der investeres særligt i, og hvilke konsekvenser det har, og jeg kan undersøge om og hvordan følelserne kan mobilisere deltagerne.

Jeg vil have øjne og krop åben for relationer og flertydighed. Jeg vil forsøge at gå til materialet med kompleksitetssensitive analyseredskaber og med "lydhørhed over for empiriens invitationer". Jeg vil forsøge at udvide min "analytiske fantasi og kreativitet", som Højgaard og Søndergaard (Brinkmann m.fl. 2010:337) taler for.

### (Selv)refleksion

Da den sociale viden er konstrueret kræver det ekstra opmærksomhed på fortolkninger og bias. Det kritiske refleksive arbejde indebærer derfor overvejelser om kilder til bias (Plummer 2001:157):

Den interviewede kan lyve, snyde, prøve at imponere forskeren eller at give forskeren, hvad hun tror, hun vil have.

Forskeren kan have fordomme eller formodninger, der strukturerer spørgsmålene. Alder, klasse, køn, generel baggrund og teoretisk udgangspunkt, såvel som humør kan have indflydelse.

Relationen mellem den interviewede og forskeren har betydning, samt omgivelserne, der kan være for formelle til intimitet eller for uformelle til tilstrækkelige svar.

Som observant og interviewer ser Plummer et kontinuum fra rollen som *fremmed*, over *kendskab* og *venskab* til rollen som *elsker*. Han ridser en række refleksive spørgsmål op, der kan være gode at stille sig selv som forsker under, i og efter researchen (Plummer 2001:214-215):

- Hvad gør at jeg interesserer mig for...?
- Og hvad siger det om, hvem jeg (ikke) kan lide og hvilke situationer, jeg vil gå ind i?
- Hvordan påvirker min tolerante lytten det jeg får at vide? Og hvad får jeg ikke at vide?
- Hvordan skal jeg skrive det? I hendes stemme eller i min stemme eller hendes stemme gennem min stemme eller min gennem hendes?
- Hvilke flertydige tolkninger er teksten åben for (læsernes, min, hendes)?
- Hvordan føler jeg før, under, efter?
- Kan jeg lide hende eller ej, har jeg endda lyst til hende?
- Hvordan viste jeg mine følelser?
- Hvordan formede mine følelser, hvad vi begge sagde?
- Hvad tænkte hun om mig?
- Hvordan påvirkede det mit generelle liv?
- Hvordan har jeg det med arbejdet: feltnoterne, transskriptionerne, analysen?
- Hvordan vil de interviewede og observerede føle, når de læser min rapport (det 'størknede' og analyserede liv)?

Her følger mine egne foreløbige refleksioner og spørgsmål affødt af nogle af Plummers ditto, flere vil følge i Analyse-kapitlet:

Hvad er det over hovedet muligt at forstå og at se i en observation eller i et interview? Vi tolker altid en tekst med vores egne erfaringer, holdninger, præferencer, ideer, værdier etc., således tolker jeg også, det jeg ser i observation og interview. Der findes ikke én fortælling om et menneske og en situation, så jeg må i mine analyser være åben for flertydighed, kompleksitet og måske modsigelser.

I min præsentation af mig selv og min opgave i læsegrupperne udelader jeg at fortælle, at jeg vil analysere følelser med affektteori, da jeg så frygter og forventer at deltagerne vil være særligt opmærksomme på, og påpasselige med, at vise følelser eller hvilke følelser de viser. Det er en fordom eller forventning jeg har, om at deltagerne nok opfatter følelser som farlige, og at de vil tolke det, som mit forsøg på at psykologisere deres handlinger og udtalelser. I stedet for ikke at nævne, hvordan jeg vil bruge affekter i min analyse kunne jeg have valgt at forklare, hvordan jeg forstår følelser som noget imellem mennesker, der gør noget ved mennesker og omgivelser og ikke som noget privat indre, som jeg vil psykologisere på.

Hvilken status har jeg i gruppen? Indgår jeg i alliancer med nogle af deltagerne? I begge læsegrupper giver man udtryk for, at man synes det er spændende at jeg er interesseret i deres gruppe, men jeg har ikke indtryk af at man stiller sig særligt an, tager særlige



hensyn eller lader sig begrænse af min tilstedeværelse, selvom det er tanker jeg havde særligt i starten af min deltagelse. Dog kan jeg ikke vide det med sikkerhed, da jeg jo af gode grunde ikke kan observere gruppen uden selv at være til stede. Der er ingen der kommenterer på eller spørger ind til de noter, jeg tager i hånden stort set uafbrudt. Måske sker det så diskret, at de ikke tænker over det? Jeg tilkendegiver spontant med grin eller smil og måske en hurtig udveksling af blikke, når der er bemærkninger jeg finder interessante eller sjove. Om min respons bliver opfattet anderledes af deltagerne end når de øvrige deltagere responderer på samme måde er svært at sige. Er der en særlig status i at få et anerkendende smil eller blik fra mig? Jeg oplever ikke at jeg indgår i alliancer med nogle af deltagerne, dog havde jeg et møde med den ene læsegruppeleder, hvor jeg spurgte til hendes overvejelser og oplevelse af Oplæsergruppen, og hvor vi også talte mere privat om studie og job, og i den anden gruppe etableredes min kontakt til gruppen gennem en af de to koordinerende deltagere. Denne minimale ekstra kontakt med de to deltagere har muligvis skabt en følelse af en lidt tættere forbundethed.

Anser nogle deltagere mig som en særlig 'ekspert', der måske har mere kvalificerede bud på fortolkning af litteraturen end de selv har? Dette oplever jeg til første møde i Romangruppen, hvor en deltager ved slutningen af mødet spørger: "Hvad kan vores gæst sige?" med hvad jeg opfatter, som en forventning om et særligt kvalificeret opsummerende bud. Jeg forklarer at mit fokus ikke er litterært, men går på samtalen i læsegruppen.

Anses jeg for en særlig 'ekspert' og vil mine kommentarer til læsegruppemøderne derfor forhindre andres evt. modstridende opfattelser? Kommer jeg derved til at dominere og styre for meget med mine kommentarer? På de første to møder i Oplæsergruppen deltager jeg i begrænset omfang med kommentarer til den læste tekst eller til de andres input. Da jeg et par gange oplever, at ingen følger op på mine kommentarer, tænker jeg at mine udtalelser måske dæmper de andres lyst til at kommentere, og jeg vælger derfor de sidste to gange i gruppen stort set ikke at bidrage med kommentarer. En anden grund er, at jeg er rigeligt beskæftiget med at tage noter og registrere, hvad der sker i rummet, samt at jeg ikke har noget behov for at bidrage, men er mere interesseret i de øvrige deltagers proces. Det er nok et almindeligt dilemma som deltagerobservant, hvor meget deltager og hvor meget observant man skal være. Alle er jo klar over, at man ikke blot deltager på lige fod, men har et yderligere fokus på at observere samtalen.

Er jeg for optaget af at lede efter konflikter og magt i rummet? Jeg kan særligt i starten af mine observationer få den tanke, at jeg måske overfortolker på situationer og stemninger, fordi jeg er så opsat på at finde 'noget', jeg kan underkaste analyse. Jeg forsøger derfor at være ekstra opmærksom på om mine 'fund' gentager sig, eller bekræftes på anden vis.

En fra Romangruppen spørger om de kan læse, hvad jeg skriver. Jeg fortæller, at der bliver et eksemplar af det færdige speciale til låns hos bibliotekaren. Straks kredser mine tanker om selvcensur, når nu de kan læse, hvad jeg skriver, bør jeg så overveje at moderere mine beskrivelser i observationerne, og bliver de mon fortørnede eller sårede, når de læser mine observationer og fortolkninger? De har tillidsfuldt lukket mig ind og så falder jeg dem i ryggen? Disse bekymringer forsøger jeg at imødegå ved i min analyse

skarpt at adskille de transskriberede interviews og observationer fra læsegruppemøderne, fra mine tolkninger og analyser. Jeg vælger at lade boksene med citater og observationer fylde meget, så læseren selv kan få læsegruppemødet og den interviewedes stemme ind under huden, så det ikke blot bliver mine postulater. Desuden gælder det om at være grundig med at beskrive, hvordan jeg kommer frem til min tolkning. Ved at være så detaljeret som muligt og forankre mine analyser i det jeg har set og hørt, kan jeg imødegå problematikken. Desuden skal jeg være åben for, at der kan være andre forståelser og tolkninger end min, og at menneskers liv og relationer aldrig er enkle og entydige, men derimod fyldt med selvmodsigelser og kompleksitet. Desuden er det en god tommelfingerregel at jeg ikke skal skrive noget, som ikke tåler at blive læst af de involverede. Der skal være plads til forskelle i opfattelser og tolkninger, men de involverede skulle gerne kunne genkende sig selv. Det handler også om at give noget tilbage til de deltagere, der har bidraget ved at åbne deres gruppe for mig og sætte tid af til et interview.

Det er vigtigt at jeg kommer til syne i teksten, i mine valg og i egen position, skriver teoretikerne og siger min vejleder. Men hvordan gør jeg det? Skal jeg overveje autoetnografisk også at interviewe mig selv? Jeg valgte at udsætte mig selv for min interviewguides spørgsmål, men har valgt ikke at bruge det, derimod har det givet mig en fornemmelse af, hvor vanskeligt det kan være klart at formulere, hvad litteratur og samtalen om litteratur betyder for én selv. Jeg har tilstræbt i min skrivning at vise hvilke teoretiske, metodiske og analytiske valg jeg har truffet og hvorfor. Hele tiden at være opmærksom på, hvorfor skal det her med, hvad skal jeg bruge det til, og hvordan forklarer jeg det bedst muligt.

Jeg bekymrede mig for om der var nok 'kød' på interviewene, og jeg bekymrede mig om, om jeg overhovedet kunne få øje på eller mærke nogle følelser. Dette problem løste sig dog, da jeg lyttede og genlyttede, transskriberede, læste og genlæste. Så begyndte temaerne lidt efter lidt at falde ud af materialet.

**Om 'guidet fælles læsning', hvordan vi fortolker liv og tekst sammen med andre**  
I det følgende vil jeg beskrive den metode, der benyttes i Oplæsergruppen.

Omkring år 2000 etablerede lektor Jane Davis fra Liverpool Universitet *The Reader Organisation*<sup>8</sup>, som har til formål at udbrede glæden ved læsning til så mange som muligt. Hun udviklede en bestemt metode kaldet *Get Into Reading*. Det er en 'guidet fælles læsning', hvor en læsegruppeleder læser en novelle og et digt højt, holder pauser undervejs, hvor der stilles åbne spørgsmål, så deltagerne i fællesskab kan reflektere over ord, sprog og indhold, og inddrage egne erfaringer, altså et "dobbelt fokus mod tekst og selv" (Steenberg 2012:48). Metoden er inkluderende, da også deltagere, der har vanskeligt ved at læse selv pga. ordblindhed eller neurologiske skader kan deltage. Da

---

<sup>8</sup> Man kan læse mere om The Reader Organisation på deres hjemmeside <http://www.thereader.org.uk/>

fokus er på den umiddelbare oplevelse af og refleksion over det læste, frem for en bestemt forståelse eller litterær analyse, kan deltagere med forskellige forudsætninger være med.

I Danmark har Mette Steenberg oprettet *Læseforeningen*<sup>9</sup> med samme formål. Det har vist sig at 'guidet fælles læsning' ikke blot giver en glæde og oplevelse til 'almindelige' deltagere, men også kan have en terapeutisk effekt på ældre, på fængslede og på mennesker med depression eller andre psykiske lidelser. Metoden øger selvtillid, selvværd, hukommelse, koncentration, kreativitet, socialt engagement, evnen til at lytte og til at udtrykke, hvad der sker i én selv, evnen til at forstå andre, foruden generelt øget velvære (Billington m.fl. 2013; Dowrick m. fl. 2012; Rasmussen 2013; Braüner 2014; Steenberg m. fl. 2014; Steenberg 2012; 2013; 2014).

Da vi ofte som børn lærer at læse via højtlesning og fælles refleksion, er litterær læsning altid allerede dialogisk, der foregår en dialog mellem læserens og karakterernes eller fortællerens synspunkter. Den stille læsning er "en internalisering af en social aktivitet" (Steenberg 2013:208). Den fælles læsning rykker grænserne for det subjektive og det fælles. Det forudsætter at læsegruppelederen skaber en stimulerende, ikke-pressende, ikke-fordømmende atmosfære (Dowrick m. fl. 2012:19).

Shared reading, as a particular practice of reading, based on reading aloud, pausing, and engaging in online reflections of the passage just read, externalize the processes of mentalization and narrativisation by which meaning emerges in text-reader transaction and makes them available for analysis. However externalization of these processes becomes in itself an important function within the shared reading group as a technology for aligning and contrasting subjective and shared experience; expressing and checking whether what I feel and think is in accordance with the experience of others. (Steenberg m.fl. 2014:367)

Den fælles læsning bringer den individuelle oplevelse ind i det fælles rum. Det kan ses som en cirkelbevægelse, hvor teksten afføder en individuel oplevelse, dernæst en fælles refleksion, der skaber en fælles oplevelse, som igen skaber en ny individuel oplevelse, der korresponderer med teksten på en ny måde og så fremdeles. I læsegruppens offentlige rum kan man via litteraturen tale om sin subjektivt oplevede virkelighed og få den anerkendt. Læsningen styrker mentaliseringen, som er evnen til at danne mentale forestillinger om det andre mennesker tænker og føler, og man styrker sansningen, som er evnen til at integrere ens kropslige erfaringer med tænkningen (Steenberg 2014).

---

<sup>9</sup>Man kan læse mere om Læseforeningen på deres hjemmeside <http://laeseforeningen.dk/>

## Analyse og empiri

I det følgende vil jeg analysere mine observationer fra læsegruppemøderne og interviewene med fire deltagere. Ved at undersøge hvilke fortællinger og følelser læsegruppemedlemmerne investerer i, forventer jeg at finde svar på min problemformulering:

**Hvad bidrager samtalen om litteratur i læsegruppen med?**

**Hvilke affekter er på spil, hvordan cirkulerer og akkumulerer de, og hvad gør de?**

**Hvad er forskellen på samtalen om litteraturen i 'den guidede fælles læsning' og i en 'almindelig' selvstyret læsegruppe?**

**Hvordan forstår deltagerne litteraturens betydning i eget liv?**

Jeg vil starte med en narrativ analyse, hvor jeg udvælger temaer fra Bals narratologi og fra Horsdals og Plummers analyse spørgsmål til livshistorier. De temaer jeg udvælger, vil være det, der falder ud af materialet, når jeg læser det igen og igen med de narrative analyse spørgsmål in mente. Der vil være temaer, der går igen eller er særligt dominerende i materialet og der vil være temaer, der fylder mindre og måske kontrasterer andre fund. Fx udtrykker flere læsegruppemedlemmer en forståelse af at litteratur bidrager til større indlevelse i og forståelse af andre, men en konkret samtale om afrikanere og asiater i Romangruppen udsprunget af en roman af Duras, viser ikke en speciel indlevelse eller forståelse af de Andre.

Dernæst vil jeg med brug af Ahmeds affektteori undersøge materialet for følelser. Hvilke følelser udtrykkes eksplicit i interviews og på læsegruppemøderne, og hvilke følelser viser sig i det sagte eller usagte, og kan analyseres frem med affektteorien. Hvordan cirkulerer, glider og akkumulerer følelserne, og hvad gør det ved deltagerne.

Derefter vil jeg se på materialet med Simons teori om deltagelse. Hvilket niveau for deltagelse er der tale om i læsegrupperne, og hvad gør det for deltagernes oplevelse.

Endelig vil jeg lave en analyse af materialet i forhold til Jantzens kriterier for den gode oplevelse, der samtænker fortællinger, følelser og deltagelse i oplevelsen.

For at understøtte min analyse vil jeg i tekstbokse indsætte eksempler fra observationer og interviews. Der er således en klar opdeling i min stemme, som kommer til udtryk i brødteksten i analysen, og på deltagernes stemmer, som kommer til udtryk i tekstboksene. Jeg har metodisk valgt at lade eksemplerne i tekstboksene fylde forholdsvis meget, så læseren kan få stemningen fra læsegruppemøderne og de interviewedes stemmer ind under huden. Derudover vil jeg inddrage de brugte teoretikers stemmer med parafrasering og citater, hvor det er relevant.

Observationerne er imidlertid mine beskrivelser af, hvad der skete på læsegruppemøderne jf. Geertz' "thick description" (1973), og har således allerede én gang været igennem min fortolkende pen. Observationerne vil derfor være præget af, hvad jeg nåede at notere, hvad jeg lagde særligt mærke til og hvad jeg evt. ikke så eller hørte. De er således et resultat af min forforståelse, (u)opmærksomhed, særlige fokus på temaer eller følelser,

søgning efter konflikt eller harmoni, fornemmelse af stemning i rummet og mellem deltagerne.

Oplæsergruppen mødes ugentligt, men er forholdsvis nystartet, da de mødes første gang i november 2014. Jeg observerer i gruppen fire gange i februar og marts 2015. Der er endnu ikke så fastlåste roller i gruppen og der finder dels en markering sted, en kamp om roller, og dels en forsigtighed, man tager hensyn til de andre, også med tanke på, hvordan man selv ønsker at blive opfattet.

I Romangruppen har de fleste derimod deltaget månedligt siden 2008, så her er tale om et større kendskab til hinanden og man har fundet sin rolle i gruppen, det skaber dels en større forudsigelighed gruppens medlemmer imellem og dels en større løsslupenhed, man behøver ikke passe så meget på, da man kender hinanden og gensidigt accepterer hinandens roller. En af deltagerne fungerer som koordinator i forhold til biblioteket og skriver ofte en dagsorden forud for møderne over skabelonen: runde med umiddelbart indtryk af romanen, forfatteren, miljøet, fortælleren, personerne, temaer, budskab, egne refleksioner. Denne gruppe observerer jeg på tre møder i henholdsvis februar, marts og april 2015.

De i alt 20 deltagere i de to læsegrupper er ca. mellem 55 og 80 år, de fleste er pensionister eller 'efterlønnere', men de har alle uddannelser og et arbejdsliv i middelklassen bag sig. I Oplæsergruppen deltager to mænd, Romangruppen består udelukkende af kvinder. I de transskriberede interviews hører vi fire deltageres stemmer i deres forsøg på at indkredse betydningen af litteraturen og samtalen om litteraturen igennem deres liv. Det er en mand og tre kvinder mellem 60 og 71 år, alle pensionerede. Det slår mig, hvor vanskeligt de ellers meget læsende og veluddannede deltagere har ved at sætte ord på, hvad litteraturen og samtalen om litteraturen giver dem, da der i høj grad er tale om tavs viden. Selvom deltagerne læser meget og samtaler om litteraturen, er de ikke vant til i ord at udtrykke, hvilke erkendelser litteraturen fremmer eller hvilken funktion litteraturen eller samtalen har.

Som Steenberg (Steenberg m. fl. 2014:366) påpeger, kan elementer uden for den litterære tekst man taler om i læsegruppen blive agerende fx latter, ironiske kommentarer, politiske eller perifere observationer alle kan dele. Hvis temaet kommer for tæt på, kan det blive ubærligt og blive talt ned. Også disse mekanismer vil jeg forsøge at undersøge i mine analyser.

Læsning er dialogisk, det er en internalisering af en social aktivitet, en dialog med tekstens aktører og egne associationer og refleksioner. Under højtlesningen i Oplæsergruppen og under den fælles refleksion over det læste i begge grupper eksternaliserer man de mentaliserings- og narrativitetsprocesser, hvor igennem mening opstår i tekst-læsesamspillet, der bliver tale om en fælles refleksion. Denne proces vil jeg ligeledes prøve at undersøge på baggrund af materialet.

## Narrativ analyse

Vi forsøger at skabe mening i hændelser gennem fortællinger, derfor vil jeg i den narrative analyse undersøge deltagernes fortællinger om litteraturens betydning, og hvordan disse fortællinger konstrueres. Jeg vil se på de fire interview, men også inddrage spontane fortællinger fra deltagernes liv, der optræder på læsegruppemøderne. Inspireret af de elementer Bal og Horsdal inddeler henholdsvis narratologien og livshistorieanalysen i, har jeg struktureret analysen under 8 overskrifter. Overskrifterne afspejler de elementer, der ofte indgår i en fortælling, uanset om det er en fortælling om en konkret episode eller hændelse, om det er fortællingen om hvordan jeg oplever mig selv, eller om det er hele min livsfortælling. Under hver overskrift vælger jeg særligt genkommende eller markante temaer ud, som jeg eksemplificerer med deltagernes egne udsagn eller med mine observationer fra læsegruppemøderne i tekstbokse.

De spørgsmål fra min problemformulering jeg særligt fokuserer på i den narrative analyse er:

**Hvad bidrager samtalen om litteratur i læsegruppen med?  
Hvordan forstår deltagerne litteraturens betydning i eget liv?**

## Tid

I de tematiske livshistorieinterviews om litteraturens betydning, og betydningen af samtalen om litteraturen for den enkelte, starter jeg med at undersøge tid. Fortællingens tid i forhold til den kronologisk levede tid, og hvor meget de forskellige livsafsnit fylder i fortællingen, samt hvordan fortællingens sammenhæng er konstrueret, siger noget om læsegruppedeltagerens oplevelse af de mest betydningsfulde livsafsnit, her set i forhold til litteraturen.

De interviewede deltagere karakteriserer sig selv som meget læsende allerede som børn:

Som dreng læste jeg meget, *Jan*-bøgerne, var der jo og *Flemming*-bøgerne, *Robinson Crusoe*, alle de der, der var. Selv pigebøger, *Puk* og sådan nogen, jeg var altædende. (Jørgen, 71 år)

Lige så snart vi kunne begynde at låne i skolen, da vi kom i 1. kl., så lånte jeg bøger der. (Jonna, 68 år)

Jeg har altid fået læst meget højt, klassikerne, Thorbjørn Egner, *Bulderby*-bøgerne. Fordi jeg brugte biblioteket så meget blev jeg også bogopsætter derovre, fra 6. – 7. kl. og indtil slutningen af gymnasiet næsten. Det var duften af bøger. (Gitte, 60 år)

Da jeg så kom i skole var det en hel ny verden. Vi havde et børnebibliotek her i byen, lige så snart jeg havde læst en forfatter, skulle jeg ned og låne alt hvad forfatteren havde skrevet, det syntes jeg var skægt. *Milly Molly*, *De fem*-bøgerne, Astrid Lindgren. (Merete, 65 år)

Horsdal skriver, at livsfortællinger er "retrospektivt udvalgte beskrivelser/erindringer, som giver mening i forhold til udsigelsespunktets selvforståelse og tilværelsesfortolkning" (2007:124). Læsegruppedeltagerne har alle en forståelse af sig selv som meget læsende børn, der lægges ikke afstand til barnet, det læsende bliver tværtimod en selvforståelse, som de retrospektivt forstår som et tidligt træk.

*Sussi* [bøgerne] det var spændende, hun var jo sådan lidt rødhåret og sådan lidt frisk, så hende satte man sig vel i det sted, tænker jeg. De der pæne piger, der altid bare gjorde, sådan var jeg ikke så meget. Min søster hun gjorde altid det rigtige, og jeg var sådan lidt mere udfarende eller sådan. Jeg red også på heste derhjemme, og det gjorde Sussi jo også. (Jonna, 68 år)

Her understreger *Sussi* retrospektivt Jonnas selvforståelse som frisk og udfarende.

Efter voksenårene med faglitteratur, som har haft et strejf af pligt, nyder de alle at læse af lyst.

Videre frem ad bliver det nok mere faglitteratur, men også lidt filosofisk *Den etiske fordring* af Løgstrup bl.a. og noget i den stil, men ellers bliver det nok mere faglitteratur. Arkitektur har været mit fag, så det har været det, det har handlet om i mange år. Indimellem har jeg også læst skønlitterære ting, men det begyndte egentlig først at tage fart, da jeg holdt op som arkitekt. (Jørgen, 71 år)

Og så havde jeg jo et travlt liv og sådan, og så blev det kun til en bog en gang imellem. Så kom jeg ud for et uheld, der gjorde at jeg ikke kunne arbejde så meget, og så begyndte jeg simpelthen at læse det jeg havde lyst til, altså bredt. Litteratur, danske klassikere og fulgte med i det nye, men noget andet end engelsk, måske fordi jeg har undervist i engelsk i rigtig mange år, så skulle man jo følge meget med, så jeg læste meget engelsk litteratur før. Så begyndte jeg at læse dansk igen og nordisk igen. (Gitte, 60 år)

- Og da du blev voksen, fortsatte du med at læse? spørger jeg.

Ja, jeg læste noget der optog mig, hvad er buddhisme og forskellige religiøse retninger og noget filosofi. *De europæiske ideers historie* købte jeg som brugt bog, da jeg sluttede i gymnasiet, og jeg syntes det var vældig interessant og spændende at læse om alle de der tanker. Så startede jeg som sygeplejeelev i 70 og så blev det faglitteratur.

De store romaner, Peter Høgh og andre, jeg læste, da noget af det. Men efter jeg er gået på efterløn er det eskaleret og det er virkelig vidunderligt. (Merete, 65 år)

Alle fire interviewpersoner har haft et travlt voksenliv med børn og job, hvor skønlitteratur ikke har haft så stor en plads som i barndom, tidlig ungdom og så igen efter pensionering. At fortællinger om litteraturen i barndommen, og igen i tiden efter efterløn og pensionering fylder mest, er tankevækkende, da det voksne liv mellem 18 og 60 år kronologisk fylder mest, men altså ikke i forhold til skønlitteraturen.

## Temaer

I dette afsnit vil jeg undersøge hvilke episoder eller temaer fra deltagernes egne liv, der aktiveres af den læste litteratur. Hvordan kobles hændelser sammen og hvilke forklaringsmodeller af følelser, handlinger eller intentioner gives, og er episoderne præget af handling (aktiv) eller hændelse (passiv)? Nævnes der særlige vendepunkter, kriser eller



skæbnesvangre øjeblikke? Bruner (1994) karakteriserer vendepunkter ved: 1. Det er en indre ændring, selvom det ofte er koblet på en ydre begivenhed. 2. Det er bundet til episodisk hukommelse, rig på detaljer og farver. 3. Det resulterer i en ny og intens aktivitet. 4. Det udløser affekt.

Det er store eksistentielle temaer man taler om på læsegruppemøderne:

På min første observation i Oplæsergruppen læser vi "Det kunne være græs" fra Helle Helles novellesamling *Rester* fra 1996, og digtet "Næstenhed" fra Henrik Nordbrandts *Ormene ved himlens port* fra 1995. Temaerne er ægteskab, utilfredshed, og om kun næsten at nå frem.

På min anden observation i Oplæsergruppen læser vi Cecil Bødkers "Døvens dør" fra novellesamlingen *Øjet* fra 1961, og Theis Ørntofts "Elephantor" fra *Digte 2014*. Temaerne er mobning og forurening.

På min tredje observation i Oplæsergruppen læser vi et tekstuddrag (s. 51 - 55) fra Tomas Espedals *Bergenens* fra 2014, og Inger Christensens 6 første digte fra *Alfabet* fra 1981. Temaerne er parforhold, længsel og sansninger.

På min fjerde observation i Oplæsergruppen læser vi Selma Lagerlöfs novelle "Gamle Agnete" fra *Legender og Fortællinger* fra 1922, og "Døden" fra Morten Nielsens digtsamling *Krigere uden våben* fra 1943. Temaerne er ensomhed, døden og religiøsitet.

Til min første observation i Romangruppen har vi læst Ulla-Lena Lundbergs roman *Is* fra 2012 oversat til dansk i 2014. Den handler om en ung præst, der med sin kone og lille datter kommer til en ø i den finske skærgård lige efter 2. verdenskrig. Bogen skildrer øboernes liv i den barske natur, præsteparrets ægteskab og den unge præsts lyse kristendom, samt hans død ved en drukneulykke. Blandt de temaer vi kommer omkring er kulturen i små lokalsamfund, børneopdragelse, sorg, seksualitet og tro.

Til min anden observation i Romangruppen har vi læst Marguerite Duras' *Dæmning ved Stillehavet* skrevet i 1950 og oversat til dansk i 2014. Duras voksede som bogens hovedperson op i Fransk Indokina, nu Vietnam, med en mor, der valgte at blive i landet efter faderens tidligere død, og som mistede sine opsparede penge på jordspekulationer. Temaerne er bl.a. fattigdommen og forråelsen blandt de fattige hvide i kolonien. Læsegruppedeltagerne diskuterer også asiatisk og afrikansk kultur, forkvaklede relationer og forbundethed.

Til min tredje observation i Romangruppen har vi læst *Et andet sted* af Signe Langtved Pallisgaard fra 2014. En ung gift kvinde er sin mand utro med en ungdomskæreste, der ikke vil have hende. Hendes ægteskab forliser og der laves en kobling til hendes oplevelse af skyld over lillebrorens død, da hun var barn. Temaerne er utroskab og skyld. Læsegruppedeltagerne diskuterer desuden fortællelser og ægteskab.

Et særligt genkommende tema for læsegruppedeltageres fortællinger er tab og sorg, som jeg har valgt at analysere under afsnittet **kærlighed og tab** under **affektanalysen**. Deltagerne skaber forklaringsmodeller mellem det skete og det følelsesmæssige:

[Vi] søger [...] at forklare psykiske tilstande, affekter og handlinger gennem narrative strategier. Forklaringen er ikke kausal i vanlig betydning, men et sandsynligt bud, som retorisk demonstrerer en psykisk, moralsk eller social nødvendighed. (Horsdal 2007:123)

Eksempler på disse narrative forklaringsmodeller der skal skabe mening i det skete, ser vi i de tre tabsfortællinger: Merete fortæller om at miste sit barnebarn, der fører til en ny interesse for kirken og det religiøse. Susan fortæller om sin sorg over at miste sin mand og om de roller de havde i børneopdragelsen, som hun forklarer med normer på den tid og med opvæksten. Anette fortæller om sine alkoholiske forældres tidlige død og forbinder det med, at hun i dag ikke tør bede om mere i løn.

De bidder fra deltagernes liv, som kommer frem på læsegruppemøderne er ikke meget udfoldede, og de er spontant affødt af de temaer, de litterære tekster omhandler, og de andre deltageres bidrag.

Herunder er et eksempel på hvordan temaet 'parforhold/ægteskab' diskuteres i Oplæsergruppen:

- Jeg ser et par [i uddraget fra Espedals *Bergeners*], der har været sammen i mange år, men man har fået sine måder, det kan være svært at spørge om noget, det kan være grænseoverskridende, man bliver pinlig eller genert over for hinanden, siger Susanne.
  - Hvis der sker noget voldsomt kan der ske noget, efter en voldsom oplevelse ændrede jeg kurs og turde noget, jeg ikke havde turdet før. Det er oplevelsen, der får os til at ændre holdning, i litteraturen, men frem for alt i livet, siger Hans.
  - Litteratur handler jo om livet, siger Susanne.
  - Et ægteskab kan være noget, man ikke får talt om, siger Anette.
  - Hver anden bliver skilt. Mit ægteskab er på 28. år, før det var jeg i et forhold i 9 år, efter det ændrede både han og jeg meget. Hvordan kan man holde liv i og udvikle det man er i? Jeg kan tænke, hold kæft, hvor er der stille i den bil. Hvis man lige havde mødt hinanden ville man ævle... eller kysse, siger Susanne.
  - Jeg synes stilhed i en bil er dejligt, eller hvis jeg arbejder med noget, siger Merete.
  - Hvis man siger noget, kender vi jo svaret, uventede spørgsmål ville være godt, siger Anette.
  - Alt er sagt, siger Hans.
  - Man udvikler sig, men måske ikke sammen, siger Lilian.
  - Enten skal den ene finde en anden..., siger Susanne.
  - ... eller sygdom, fortsætter Hans.
  - Man skal passe på ikke at ville lave for meget om. Jeg forsøger at lave om på ham hele tiden, men han er meget standhaftig!, siger Merete.
- Alle griner.
- Det er en tabt sag, siger Hans. (Fra tredje observation i Oplæsergruppen)

Deltagerne når er sige mange væsentlige ting om et langt parforhold/ægteskab: om vanen og fremmedheden over for hinanden, at der nogle gange skal utroskab eller sygdom til for at ændre på tingene, at man ikke altid udvikler sig sammen, om at overraske. Man bygger videre på eller svarer på hinandens sætninger fx følges "uventede spørgsmål ville være godt" op med "alt er sagt", og "Enten skal den ene finde en anden" suppleres med "eller sygdom". Ikke alle ønsker at blive i det potentielt smertelige og sårbare emne om

fremmedheden i det lange ægteskab fx udtrykker ”Jeg synes stilhed i en bil er dejligt” en uvilje mod at gå ind i forestillingen om den tavshed, der skyldes at der ikke er ”liv i” ægteskabet. Til slut i eksemplet forløses (og opløses) det alvorlige emne i en fælles latter over Meretes kommentar om mandens standhaftighed.

Herunder endnu et eksempel hvor temaet ’parforhold’ diskuteres, her i Romangruppen:

- Jeg tror ikke hun [hovedpersonen i *Et andet sted*] har mærket sig selv nok, siger Karin, der er også eskapisme i det. Min første kæreste, da jeg var på kostskole, vi gik tur, holdt i hånden, han var hele tiden omkring mig, opmærksom. Da vi skulle have 25 års jubilæum var det som at være 15 år igen. Hjertet banker – hvorfor blev det ikke os.
- Jeg kendte også en, siger Jonna. Han var så pæn og klog. Flere år efter mødte jeg ham igen og hjertet hoppede. [...]
- En ting er hvad man falder for, en anden ting er, hvem man vil have som far til sine børn, siger Kirstine. Min mand er død og borte nu. Jeg har mange gode minder, men der var også udfordringer.
- Mattis [hovedpersonen mand] er lidt for pæn, ingen udfordringer, siger Karin. [...]
- Parforholdet skal både være kærlighed og sex, siger Kirstine.
- og venskab, supplerer Jonna. Hvis jeg udleverede min mand ville jeg være en dårlig kammerat. Ville I det?
- Jo, til hans mor, svarer Karin.
- Jeg har talt med min datter og svigerdatter om det med ikke at sladre om sin mand til veninderne, siger Jonna. Man skal være kammerat med sin mand.
- Man kan da blive tosset på ham, siger Susan.
- Hvordan kan nogen sige ”mit sexliv fungerer ikke”? spørger Jonna.
- Hvis det nu ikke gør, svarer Susan.
- Det kommer jo an på hvor åben man er, siger Kirstine. Og hvis det ikke fungerer er de måske også på vej væk fra hinanden.
- Det er da ikke sikkert, siger Jonna.
- Nej, det kommer måske an på forholdets længde, og på alder, siger Kirstine.
- Hvis man har et engangsforhold, skal man ikke sige det, siger Vibeke, så laver man bare rav i den, men hvis det er længerevarende er det ikke i orden.
- Kender I det, siger Karin. Man tænker på det samme uden en kontekst, fordi man kender hinanden så godt. One night stands er kun synligt, hvis man kommer hjem og har dårlig samvittighed.
- Vi kender vel alle, at hvis man bliver såret, så er man ikke så fri, siger Jonna, så passer man på sig selv. (Fra tredje observation i Romangruppen)

Læsegruppedeltagerne taler her om den fysiske tiltrækning ved mødet med en tidligere kæreste, og om hvad der er vigtigt i et parhold: kærlighed, sex og venskab. De diskuterer hvorvidt det er illoyalt at tale om sit parforhold og sexliv med veninder. De drøfter også kort utroskab, at et one night stand kan være i orden, men at man ikke skal sige noget om det, hvorimod et længerevarende forhold ved siden af, ikke er i orden. Man åbner og lukker for en sårbarhed fx nævner Kirstine, at det nødvendigvis ikke er den man falder for, man vælger at få sine børn med, men en mulig sårbarhed lukkes igen ved at understrege de gode minder med den afdøde mand. Hun taler om udfordringer, som noget der kontrasterer de gode minder, altså som dét i et langt ægteskab, der ikke har været let. Karin taler derimod om udfordringer, som noget der giver spænding og liv, da de ses som

mangler ved romanens Mattis, der "er lidt for pæn". Således forhandles betydninger af ord, og egne oplevelser med, og holdninger til, ægteskabet afprøves i læsegruppen, afledt af den læste roman.

I det næste eksempel taler deltagerne om forholdet til temaet 'døden':

- Da min far døde som den sidste af mine forældre for et år siden, så er jeg jo den ældste af mine søskende. Jeg taler om ham og vil gerne have at mine børn gør det samme, men han er allerede fjern for dem. Jo tættere vi selv er på døden, jo mere naturligt er det at ofre den opmærksomhed, siger Susanne.
- Jeg er ikke enig, siger Anette, det kan være dine børn erindringer ham på en anden måde. Merete bidrager med en historie om sine børnebørn, hvis bedstemor er død og som de stadig taler om. Bente fortæller om vågekoner, at det også er unge, og at hun hørte om en helt ung mand på 20 år, der også havde meldt sig til at sidde ved døende.
- Det er flot, siger Kit. Flere er enige.
- De har "de røde kinder og lette trin" siger Lilian, med et citat fra novellen [Lagerlöfs *Gamle Agnete*].
- Et skønt billede, siger Susanne. (Fra fjerde observation i Oplæsergruppen)

Det læste åbner for at fortælle om personlige erfaringer med og holdninger til eksistensens store temaer, her hvordan døden og de døde kan forblive nærværende for børn og unge. Susanne mener at "Jo tættere vi selv er på døden, jo mere naturligt er det at ofre den opmærksomhed", men det synspunkt er der ikke andre, der bakker hende op i. Læsegruppedeltagerne er ret åbne til at dele deres tab og sorg, også hvor døden optræder, men de taler ikke direkte om deres egen dødelighed.

Deltagerne ser generelt deres liv som udslag af handling/aktivitet frem for hændelser/passivitet:

- Vi må selv tage hånd om vores liv, siger Bente, ingen kommer og giver os lykken. (Fra fjerde observation i Oplæsergruppen)
- Jeg har svært ved at læse om folk, der føler sig magtesløse og ikke handler, siger Gitte. (Fra anden observation i Romangruppen)

Flere nævner at de foretrækker litteratur med en vis dybde og at der er noget "at tænke over":

En god bog... det gør egentlig ikke noget, om det er en, der ikke sker så meget i. Bare den siger sådan nogle dybere ting, altså sådan kommer med nogle gode overvejelser som fx *Gilead* [af Marilyn Robinson], hvor faren sidder og skriver et brev til sin 7-årige søn. Han er 76, han har fået ham meget sent og ser ham som et mirakel. At se sønnen, der agerer, og hans unge kone, og naturen gennem den modne mands øjne, og kærligheden til hele livet. Det synes jeg er... jeg vil godt have, at der ikke bare er... ja, at det ikke bare er et plot. (Merete, 65 år)

Han [Paul Auster] skriver jo måske lidt fabulerende, ikke sådan lige at gå til, altså der er lidt at tænke over, synes jeg. Altså i modsætning til en kriminalroman, der er sproget lige ud ad landevejen ved nogle kriminal-forfattere, det er ikke alle der er sådan. Her er sproget sådan mere tænksomt, synes jeg. Man får lidt mere ud af at læse sådan en bog. (Jørgen, 71 år)

Læsegruppedeltagerne viser både i samtalerne om temaer fra det læste, og når de selv skal beskrive hvad litteratur giver dem, det reflekterende. At der er noget for tanken at arbejde med. I samtalerne bidrager man med egne refleksioner og der kommer flere vinkler frem end man måske havde set alene. Man berører store eksistentielle temaer, men er ofte hurtigt tilbage i det sjove og lette. Læsegruppedeltagerne bliver ikke længe i de dybe og potentielt smertelige emner om halvdøde ægteskaber og døde forældre.

### Jeg'et

I den narrative analyse kan vi få viden om forholdet til fortællingen ved at undersøge 'jeg'et'. Fortællinger kan lægge psykisk eller fortælleteknisk afstand til det fortalte fx ved at bruge 'man' eller ved at bruge humor eller ironi. Når fortælleren bruger 'vi', giver det indblik i fortællerens tilhørsforhold. Det er altså muligt at undersøge, hvordan læsegruppedeltagernes forhold er til egne fortællinger om litteratur, og fortællinger afledt af litteratur, og at undersøge deres tilhørsforhold til fx læsegruppen. Under denne overskrift kan vi også undersøge to af de fem temaer som Dines Johansen (2006) nævner som karakteriserende for både subjektet og motiver i litteraturen: forholdet til 'kroppen' og forholdet til 'psyken'.

Læsegruppedeltagernes brug af 'vi' i deres fortællinger markerer et tilhørsforhold, herunder til læsegruppen og til kirken, hvor der også er en læsegruppe:

Vi er forskellige, men alligevel er vi jo fra samme... vi er trygge gode miljøer. Vi er ikke underklassen. [...] Vi ville have godt af, at der var nogle der sparkede en anden vej. Men det er der nu altså også, fordi vi har hver vores meget forskellige baggrund alligevel og har forskelligt arbejde og vilkår. Nogle har haft det sværere, har været skilt nogle gange og har ikke haft det så let. Der er jo ikke så mange mennesker, hvor det bare lige kører derudaf. (Jonna, 68 år)

Det er meget forskellige holdninger vi har til livet egentlig i gruppen, og til litteratur. Og der synes jeg det er meget skægt at høre nogle af de andres ideer og tanker omkring. Der kommer tit noget, fx det var ikke gået op for mig, at hr. Jo var kineser i Duras' bog. Jeg kan lide at høre, hvad de andre siger. Jeg kan også lide selv at sige, hvad jeg mener. (Gitte, 60 år)

Hvad er meningen med livet. Og så er det, ligesom lærerne er vigtige for børnene, så er det jo også vigtigt, hvad det er for nogle præster der er, når man begynder at komme i kirke igen, og vi har altså nogle rigtig gode præster i den kirke, jeg kommer i. (Merete, 65 år)

Selvom deltagerne er fra nogenlunde samme sociale miljø, har ca. samme alder og de fleste er af samme køn, opfatter de hinanden som meget forskellige og med forskellige holdninger, hvilket opfattes som positivt, da "nogle sparker en anden vej" og bidrager med "andres ideer og tanker".

Brugen af 'man' kan indikere at man lægger en psykisk afstand til udsagnet, ikke helt tager det på sig med et 'jeg'.

En lille optælling af 'man' og 'jeg' i de fire transskriberede interviews viser følgende:

Navn	Man	Jeg
Jørgen	22	64
Jonna	30	99
Merete	58	150
Gitte	56	153

Alle bruger 'jeg' ca. 3 gange så hyppigt, som de bruger 'man', der er tilsyneladende ingen der skiller sig ud med en særlig stor distance til egne fortællinger.

Deltagerne nævner kun 'kroppen' indirekte gennem kommentarer om kagespisning og motion, men 'seksualitet' er et tema, der er oppe at vende et par gange i læsegrupperne. Her følger et par eksempler:

"Hun [præstens kone i romanen /s] er skrap over for børnene". Det er der enighed om. "Man hører også om deres sexliv – at det kun var, når de skulle lave børn", "Hun glædede sig til, at de skulle lave børn", "Ligesom da p-pillen blev opfundet", "Ja, da var der frit spil", "Det kender du godt", "Ja, det gør jeg", "Forventningens glæde er værd at have med", "Der er nogle der ikke kan vente". Rappe kvikke bemærkninger. (Fra første observation i Romangruppen)

"Broren og Birgit [fra Helle Helles novelle] har det godt, et godt sexliv", "Det er for meget, hvis det er hver dag". Denne kommentar udløser megen latter. (Fra første observation i Oplæsergruppen)

- Den handler om utroskab, yes, det er længe siden vi har læst om det, siger Karin om bogen til næste møde. (Fra anden observation i Romangruppen)

Ellers vil jeg sige, vi har været meget åbne om også vores liv. Der var fx en bog om utroskab, så har der været en relativ åben snak om utroskab. Altså ikke bare omkring, hvad de andre romaner skriver, men også med udgangspunkt i ens egne erfaringer i livet. (Gitte, 60 år)

- Hun var besat af den mand [om hovedpersonen i *Et andet sted*], siger Susan.

- Har du aldrig prøvet det, Susan? spørger Karin.

- Jo, men ikke så længe, svarer Susan. Min fornuft slog til. (Fra tredje observation i Romangruppen)

Igen bruger man temaer fra de læste tekster som afsæt for en samtale om egne erfaringer og holdninger. Man behandler emnet seksualitet let, med nydelse og latter. Vi får også her et lille tidsbillede fra deltageres ungdom og den frigørelse af den kvindelige seksualitet, der fulgte med, da p-pillen blev tilgængelig i 1966.

I det nedenstående eksempel diskuterer Romangruppen, hvordan oplevelser i barndommen kan have indflydelse på 'psyken'. I Signe Langtved Pallisgaards roman *Et andet sted* tager hovedpersonen Anna som 6-årig sin grædende lillebror op af kravlegården for at skifte ham og tager ham på badeværelsesgulvet, så han kort efter dør. Det kædes i romanen og af nogle af læsegruppedeltagerne sammen med hendes rodløshed og den utroskab, der fører til opløsningen af hendes ægteskab.

- Lad os starte med hovedpersonen som også er fortælleren, siger Karin. Hun er i sine følelsers vold. Hun har et stort behov for hele tiden at mærke sig selv, og at være tæt på sin storebror og andre mennesker.
- Forholdet til storebroren har været tæt, siger Susan. Jeg forstår godt, hvorfor hun er som hun er, fordi ingen har sat ord på det forfærdelige, der er sket med lillebroren.
- Men hvorfor kan hun ikke huske det? spørger Jonna.
- Som en voldtægt bliver man nødt til at lukke dørene til det – fortrænge det, siger Susan.
- Forældrene har ikke talt med hende om det, fordi hun kun var 6 år, siger Jonna.
- Det er sygt at forældrene har gemt minderne for pigen, siger Susan.
- Du er hård ved moderen, for de har gjort det i bedste mening, siger Jonna.
- Når man ikke kan sætte ord på det, der er katastrofe i familien, gør det folk syge, siger Susan.
- De har valgt at hun ikke skulle have skyldfølelse, siger Karin.
- Jeg stritter når I siger det, siger Susan. Jeg har levet i sådan en familie og man bliver syg.
- Der er en voksen der ikke tager sit ansvar alvorligt, siger Karin.
- Pigen tager sig af sin lillebror – er ansvarlig, siger Susan.
- De har gjort deres bedste, siger Jonna, de prøver at beskytte hende.
- Hvilken tid er det? For i nutiden vil jeg give dig ret, siger Karin til Susan. Vi taler mere om tingene nu.
- Det er nutid, siger Vibeke.
- Min lillebror døde ved en faldulykke fra hestevogn, da han var 4, fortæller Jonna. Min anden lillebror var 1 ½ år og så det ske. Han sagde: "Det skulle have været mig, for Peter var sådan en god dreng". Man siger jo i dag, at man kan huske langt tilbage.
- Han får jo også fortalt nogle historier om broren, siger Karin.
- Ja, han var forgudet af mor og far, svarer Jonna, og min lillebror hørte jo når de sagde til naboerne at den døde bror var så god og sød og smuk. Der er ting vi ville gøre anderledes, når vi bliver ældre. Så lærer vi via uddannelse, at det er ikke den rigtige måde.
- Vi kender alle kulturer, hvor det er tabu at tale om tingene, siger Karin. Det er nemmere ikke at gøre.
- Måske har Anna [hovedpersonen i *Et andet sted*] selv lavet en distance, siger Jonna. Det er da imødekommende og omsorgsfulde forældre. [...]
- Kan hun ikke tillade sig at være lykkelig? Spørger Jonna. Det er som at pille i en neglerod – hvorfor er det hun skal ødelægge sit liv?
- Jeg oplever ikke, at det ægteskab er særligt givende – ingen nærhed, siger Susan.
- Jeg er uenig, siger Karin. Hun har fundet en støtte, men har slået rod for tidligt. Hun er rodløs fordi hun ikke har fået svar på hele sit liv. (Fra tredje observation i Romangruppen)

Der er uenighed blandt læsegruppetagerne om, hvorvidt forældrenes fortællelse (i romanen) af pigens rolle i lillebrorens ulykke er beskyttende og velment, da pigen kun er 6 år, eller om det er sygt ikke at tale om katastrofen, og at det har ført til hendes rodløshed. Der er forskelligt syn på om negleroden skal og kan hele i ubemærkethed, eller om den skal pilles i, for at bruge en af deltagernes metafor. Læsegruppetagernes forskellige erfaringer fører til forskellige holdninger til om det, der er traumatisk skal tales om: Susan har oplevet at fortælle gør syg, hvorimod Jonna lægger vægt på at forældrene gør det bedste de kan, selvom man i dag ved at man skal tale om det, der er smerteligt. Det diskuteres således også om det er intentionen og den gode vilje, eller resultatet: at man bliver syg, rodløs, eller føler sig ringere end sin døde bror, der er det væsentlige. Hvis forældrene tiede i god mening, retfærdiggør det så, at de ikke talte med pigen om ulykken? Tiden og den viden om at tackle ulykker, man får gennem uddannelse, nævnes også som faktorer der har indflydelse på, hvad der er rigtigt at gøre. Samtalen om episoden i romanen bliver således også en samtale om det etisk rigtige. Det bliver en



samtale om hvilke valg vi bør træffe, og om konsekvenserne af de valg vi træffer af god vilje, af uvidenhed, ved at lade stå til, eller fordi vi er overvældet af sorg eller skyld.

Læsegruppedeltagerne oplever et gruppetilhørsforhold til deres læsegruppe og de investerer sig selv og deres personlige fortællinger i samværet.

## De Andre

I den narrative analyse er et væsentligt tema forholdet til 'de Andre'. De Andre kan være de betydningsfulde Andre, som fx familien, venner, læsegruppen, men også romaner eller romanfigurer, der har haft særlig betydning for den enkelte, eller de Andre, som det fremmede, det ukendte, det man definerer sig i modsætning til. Dines Johansen (2006) nævner forholdet til 'den Anden' (begæret) og forholdet til 'de Andre' (det fremmede), som to af de fem store temaer i subjektet og i litteraturen. I læsegruppedeltagerenes fortællinger og i samspillet i læsegrupperne, vil jeg i dette afsnit undersøge hvilke roller man indtager, og hvordan relationerne til de Andre er, og hvad det gør for samtalen og oplevelsen i læsegruppen.

Ud over læsegrupperne som betydningsfulde Andre i forhold til samtale om litteratur nævner de interviewede: Jørgen nævner sin kone og tidligere kolleger. Jonna nævner sine børn, svigerdatter og en veninde. Gitte nævner veninder og sin mand. Merete nævner kirkefællesskabet og studiekredsene der.

Boksen herunder viser eksempler på relationer i læsegrupperne. Hvordan man definerer og markerer sig i forhold til hinanden, påtager sig eller tildeles roller.

De spurgte "er der ikke to der vil være tovholdere" og det blev så os. Karin er jo meget travl, og jeg blev pensioneret som 50-årig pga. det der uheld, og så havde jeg jo egentlig tid nok. Så tænkte jeg også, at det var egentlig også sjov, at få lov at bruge sin faglighed lidt der. Så derfor var jeg også meget villig til at gøre det. Der skulle ikke så meget overtalelse til. [...]

Jeg holder sådan en pause en gang imellem [med at skrive dagsorden til møderne], for jeg er så bange for at komme sådan til, at det er for meget mine ønsker, forstår du. Men vi har ikke besluttet diskuteret det, udover at jeg har fået feedback på, når jeg har gjort det eller ikke har gjort det. (Gitte, 60 år)

– Jeg har fødselsdag og skal have damerne på besøg, siger Susanne. Hun sender lakridser og After Eight rundt og der lykønskes. Nogle spørger, hvad hun har fået i gave, om det er bøger. Hun har fået *Krukke* om Suzanne Brøgger.

Lilian fortæller, at Oplæsergruppen har fået lov at låne bibliotekets lokaler også til efteråret.

- Det er godt. Så er der ikke så langt, siger Helle. Jeg cykler og er ved at blive stærkere.

Susanne fortæller, at hun har fået et halvt års orlov efter sommerferien, at det kan lade sig gøre fordi hendes mand har accepteret, at hun ingen indtægt har. Hun vil lave ingenting og glæder sig.

- Så får vi tekster, for så har hun ikke andet at lave, siger Anette.

- Ja, så får I dada.

- Nu vi kender hinanden så godt, kan vi så udveksle e-mails og tlf. nr., spørger Merete. Det har Lilian og Susanne tænkt på, og de deler listen med de tilmeldte til efterårets læsegruppe rundt. [...]

Halvanden time senere siger Susanne:

- Jeg er nød til at gå, hvis jeg skal nå hjem og...

- ... holde fri et halvt år, siger Helle. Vi griner. (Fra fjerde observation i Oplæsergruppen)

Som det fremgår af ovenstående observationer, foregår der altid en umærkelig positionering i forhold til hinanden, når man er sammen i en gruppe. Ofte sætter vi ikke ord på det, men vi tuner os ind i forhold til eller i modsætning til hinanden. Markerer os eller trækker os. I Romangruppen er Gitte blevet tovholder, men gruppen har ikke defineret rollen, så Gitte prøver sig frem med og uden dagsorden, og er påpasselig med ikke at være for dominerende. Der tegner sig nogle roller med dem, der gerne vil lave tekstnær analyse af det læste, og de der er mere interesserede i at diskutere romanens temaer i eget liv.

Særligt i starten af en gruppedannelse er der en markering, efterhånden falder folk mere til ro i en rolle, og med et større kendskab til hinanden kommer en større tryghed, en mere afslappet stemning, hvor man ikke har samme behov for at markere sig. På min fjerde observation i Oplæsergruppen, hvor gruppen har mødtes 12 gange, føler man sig trygge nok til at udveksle mailadresser og der tegner sig nogle roller. Deltagerne markerer sig ikke så skarpt over for hinanden længere. Man har påtaget sig eller tildelt hinanden nogle roller, som den enkelte har accepteret: Hans er 'den lune og vittige', Anette er 'den belæste' og virker under mine første observationer opsat på at vise det med mange referencer til forfattere og værker, Merete er 'den udglattende' og viser også sin belæsthed, Birgit tænker 'konkret', Helle er 'den jævne', ofte følger de andre ikke op på hendes kommentarer, selvom de er umiddelbare og relevante, det er min fornemmelse, at hun overhøres lidt. Kit, Bente, Birgitte og Jørgen siger ikke så meget. Korte kommentarer udveksles over bordet uden ordstyring og uden man afbryder hinanden, men det kan nok være vanskeligt at komme til orde, hvis man er mindre frembrusende. Anni virkede lidt 'aggressiv', i forsvar, Lilian lader 'tavsheden tale', Susanne taler meget og 'begejstret', kommer med følelsesudbrud, bander. Jeg selv er nok temmelig anonym i gruppen, har ikke deltaget så aktivt i samtalen, men har koncentreret mig om at tage noter. Gruppen er stadig ung, så jeg vil tro, der vil være mulighed for at sprælle lidt i sin rolle og måske tilkæmpe sig en anden, eller nuancere den man har.

Under afsnittet **genkendelse/anerkendelse og skam** under **affektanalysen** behandler jeg genkendelsen som tema. Man kan vælge at se det som et kontinuum med genkendelsen i den ene ende og 'det Andet', det fremmede, det anderledes, det ukendte i den anden ende. Ligesom genkendelsen og anerkendelsen er med til at forme vores identitet, ved at vi møder os selv i den andens blik, således er det fremmede, det der er forskelligt fra os også med til at forme vores identitet, ved at afgrænse, hvad vi ikke er.

Et større kendskab til det fremmede kan være med til at udvide vores forståelse for andre, der lever og tænker anderledes end os selv, som Jørgen udtrykker det i dette eksempel:

Det det giver [at læse litteratur], det giver også en større forståelse for anderledes tænkende, synes jeg. Fordi man læser om noget, man ikke kender, men på den måde kommer man til at kende det. [...]

Hele den der interesse for litteraturen tror jeg, har gjort, at man får en større forståelse for verden omkring én... det tror jeg. Og forstår anderledes tænkende måske. (Jørgen, 71 år)

Skønlitteraturen giver en subjektiv indsigt i et andet menneske, et andet miljø, en anden kultur eller en anden historisk periode. Det giver en større indlevelse og forståelse end en avisartikel eller faglitteratur:

Da jeg læste Kirsten Thorup, syntes jeg aldrig nogensinde i mit liv, jeg havde læst noget så stærkt. Det var deprimerende, og egentlig havde man heller ikke hørt så meget om de emner, at jeg egentlig vidste noget om de liv dér, triste skæbner. Og lidt på samme måde med Christian Kampmann, der kan jeg også huske, at der var jeg altså også meget fascineret af hans bøger, men det var nok også en anden verden end min. [...]

Nu Kirsten Thorup: Det der med incest, det var ikke noget jeg vidste noget om, så kobler man jo med avisen, ting og sager, men der har vi ligesom oplevet nogle, som du ikke vil få uddybet i en avisartikel, vel, så er der nogle der har oplevet det selv, og den der følelse og den der fornemmelse. Så sætter du dig i det sted, altså du bliver ligesom... får forståelse for... eller nogle, der bliver voldelige eller tyve, noget der er langt fra dig, så ser du, hvorfor gik det så galt. Hvor du møder en helt anden type. [...]

Jeg er lige ved at læse den der Ken Follett lige nu her. Den er altså virkelig stor, det er den sidste nye, jeg har lånt ovre ved min genbo, og den er sindssygt spændende. Nu er vi i 60'erne og den er endnu bedre end nogle af de andre. Jeg havde lidt svært med dén under krigen, for jeg har lidt svært med, når det er noget med tortur, det kan jeg ikke rigtig klare. Så hører man også meget om Rusland, for ellers ved jeg ikke ret meget om Rusland, det er et lukket land, du ved ikke særligt meget, altså, hvad der sker. Den skifter, hvert andet kapitel er det amerikanerne og Rusland. [...]

Jeg læste socialrealistiske bøger hele tiden. Det gider jeg ikke ret meget mere, for det læste jeg så meget, dengang jeg arbejdede med det. Man skal have noget helt andet for at åbne nogle nye veje i ens sind, vel. Det er da derfor man går alle vegne rundt. (Jonna, 68 år)

Jonna oplever at litteraturen viser noget indefra, og giver os mulighed for indlevelse, "så sætter du dig i det sted", både når det handler om en ukendt subjektiv erfaring som incest, eller når det handler om hvad der skete i et lukket land som Rusland. Hun oplever at det at læse om de Andre, det fremmede og ukendte "åbner nye veje i ens sind".

Skønlitteraturen kan udvide vores liv. Vi er begrænset geografisk, historisk osv., men med skønlitteraturen kan vi rejse i tid og sted og ind i andre subjekter. Vi fører følelser, sansninger og kroppe med til de fiktive steder og kan på den måde udvide vores erfaringer og oplevelser:

Ens liv er jo på mange måder meget snævert, og der får man, og det synes jeg i det hele taget, det er det der med, at få indblik i andre kulturer, altså andre steder i kvindekulturen måske. [...]

Indvandrerlitteratur blev jeg hurtigt meget begejstret for, fordi den havde også alle de der fx subkulturer, der er i London, de er jo også i København, det kan vi ligeså godt sige, bare i mindre omfang, med kinesere, japanere, pakistanere og sådan noget. Hvordan man kan blive ved med at leve sit liv der, altså egentlig meget med sine egne traditioner i en hel fremmed plet på jorden. Det syntes jeg var dybt fascinerende. Så det har været det der med indblik i... jeg synes faktisk også med historiske romaner... jeg kan bedre lide at læse skønlitteratur end jeg kan lide at læse historiske romaner. Selvfølgelig er det godt lige at have en historiebog, til lige at have nogle opdaterede ting, på datoer og faktabokse. Men jeg kan bedre lide skønlitteraturens tilgang til at forstå verden.

- Og hvad kan den særligt? spørger jeg.

Den kommer jo ind under huden på folk. Man kommer ind i andre menneskers tankemåde og sådan nogle mennesker, som man måske ikke møder i sin dagligdag. Dels fordi man måske ikke bor geografisk på samme sted, og dels fordi man tilhører en anden subkultur i dag end de gør, eller fordi det er historisk, altså, hvordan tænkte man i vikingetiden. (Gitte, 60 år)

Det lykkes dog ikke altid at leve sig ind i den Anden, den fremmede via skønlitteraturen. Den viden og indsigt man har om sammenhænge og muligheder i verden, er farvet, formet og begrænset af egne vilkår og erfaringer, og en stereotyp opfattelse af den Anden kan komme til at dominere læsningen.

Jeg har valgt som **Bilag 3** at vedlægge et længere eksempel fra min anden observation i Romangruppen, hvor Duras' roman fra Indokina diskuteres. Romanen formår ikke for alvor at føre læsegruppemedtagerne til forholdene i kolonitidens Indokina. Læserne møder litteraturen med egne forståelser, værdier og interesser, og romanen kan ikke bringe læseren til det skildrede sted, hvis der ikke er historiske, politiske eller interessebærelse forudsætninger eller erfaringer hos læseren at binde forståelsen op på.

Under Romangruppens diskussion brænder jeg inde med kommentarer om, at jeg ser bogen som en skarp kritik af kolonitiden og af uligheden. At det er en skildring af den forråelse, der optræder blandt desillusionerede hvide i kolonierne, som også Jakob Ejersbo viser i *Liberty*, som foregår i Østafrika i postkolonitiden i 80'erne. Duras lader fx en af personerne sige, at luderne var "de mindst uanstændige i det her enorme bordel, som kolonien var" (Duras 2014:186). Enken og hendes to næsten voksne børn holder sammen, og bruger den rå latter over deres ulykke og forfald som forsvar.

Jeg oplever ikke, at Romangruppens hvide øvre middelklassekvinder helt har forstået fattigdommens, ulighedens og magtesløshedens omfang, enken og børnene kan ikke bare rejse tilbage til Frankrig efter 20 år, de har ingen penge, men de er stadig hvide og det giver dem en vis magt i kolonien. Der kommer nogle temmelig stereotype racefordomme frem under debatten, jeg også føler trang til at kommentere. Men jeg vælger blot at notere, det er ikke mine input, men Romangruppens diskussioner affødt af bogens problematikker, der er mit fokus.

Observationen viser også, hvordan de fremmede steder opleves af turisten i form af de meget berejste læsegruppemedtagerne. De fremmedartede forhold til hygiejne og til mad opleves af nogle som uforståelige og barbariske. At den vietnamesiske kvinde træder til side for at tisse, er måske et udtryk for hensynsfuldhed og ikke for manglende empati. Måden hunde og fugle behandles på før salg som fødevarer, er måske ikke mere besynderlig og barbarisk end måden grise behandles på i vores del af verden.

Der er tilsyneladende blandt flere en stereotyp opfattelse af afrikanere som 'dovne' og asiater som 'flittige'. Her er tale om at se den Anden som fremmed. En forståelse af race som afgørende for menneskers evner, selvom en enkelt påpeger infrastruktur som en faktor. At der bindes betydning til et ord fx 'doven' til afrikaner og 'flittig' til asiat blokerer for at ordene kan få ny betydning. Tegn bliver klæbrige gennem gentagelsen – det der siges igen og igen bliver 'sandhed'.

I Romangruppens fremstilling af asiater og afrikanere får 'hvidheden' lov at træde frem som et bedre modbillede. Læsegruppemedtagerne forhandler indirekte deres egen hvide identitet, og kommer til at cementere sig selv og hvidheden som privilegeret. Det hvide og vestlige privilegie genfortælles også i den neokolonialisme, der kommer til udtryk i samtalen om de danske og vestlige hjælpeorganisationer, der tager ud for at hjælpe.

## Steder

Steder er endnu et af de elementer, der optræder i fortællinger. En narrativ analyse af stederne kan undersøge hvilke steder der optræder, og hvordan de gøres betydningsfulde. Føler man sig hjemme, har stedet en symbolsk betydning eller en funktion, og opleves fortrolighed eller fremmedhed på stedet. Under steder kan vi placere Dines Johansens (2006) femte store tema i subjektet og litteraturen, nemlig forholdet til 'naturen'.

Nogle af stederne og deres betydning i de meget berejste læsegruppedeltageres fortællinger er allerede analyseret under afsnittet **de Andre**, hvor det fremmede dominerede.

Andre gange kan steder i skønlitteraturen derimod være beskrevet så levende og være så genkendelige, at læseren oplever at være der selv gennem læsningen:

Og en anden én også af Paul Auster, der hedder *Sunset Park*, det var som at være der selv, altså. Jeg ved ikke om det er fordi, jeg har været på Manhattan engang, men hele kvarteret og hans beskrivelser af de mennesker der. Det var næsten som om man kendte ham selv, altså, hvis man skulle en tur til NY, så ville man tage ned at besøge Paul Auster. [...]

Marstrand Jørgensens *Hildegard*, den er også rigtig god, synes jeg. To bind der beskriver en nonne i et kloster, ikke, det er fantastisk. Med det der enkle liv, kan beskrive nøjsomheden, puritanismen, og får en større erkendtlighed over for ting måske... Den kan minde lidt om den film der hedder *Ida*. For det første er den godt spillet, de siger næsten ingenting, det er også om en nonne og hendes liv, og så er der nogle billeder, det er rene kunstværker, hvert billede næsten, det er så flot, og meget, meget rørende. Dybfølt kunst altså. Den må du se. (Jørgen, 71 år)

Jørgen oplever at kende Paul Auster og hans Manhattan så godt, at han kunne have lyst til at ringe på næste gang han er New York. Nonnetilværelsen i både Marstrand Jørgensen *Hildegard* og i filmen *Ida* formår at fremstå levende, og at røre Jørgen med sin nøjsomhed og værdsættelse af det enkle.

Vi kan også betragte bøger som steder, som trygge tilflugtssteder eller som steder for (fremtids)drømme fx:

Bulderby-bøgerne dem læste jeg simpelthen til jeg var 25, hvis jeg var utryg. Hvis jeg blev utryg så læste jeg bare dem igen, det var næsten ligesom altså at bede Fadervor eller sådan noget i den stil, ikke også. Det har været med til, hvis tingene blev for mærkelige omkring én. [...]

Da jeg var ung, det var feministisk og gerne socialistisk, det var jo drømme, det indfrie jo en hel masse drømme om, altså forestillinger om, hvordan man kunne leve sit liv, når man blev voksen, tror jeg. Det var meget det. (Gitte 60 år)

Fortroligheden med Bulderby-bøgerne giver dem en funktion som tryghedsskabende, noget den unge Gitte kan vende tilbage til for at genoprette verdens orden. Den feministiske og socialistiske litteratur gødede drømmene og forestillingerne om en ønsket fremtid.

I læsegrupperne tales der også om konkrete steder, der forbindes med bestemte måder at leve på eller forstå verden på:

Næste punkt på dagsordene er "sted og miljø". Karin forklarer om skærgårdens geologi, én spørger om hun også underviser i det. "Geomorfologi er mit speciale", svarer hun. Flere har set på kort for at finde den finske skærgård. "Vi sejler rundt til de små øer om sommeren", siger Jonna. To har været der, en tredje siger: "Man bliver nysgerrig på at komme der". Der er en del snak om den virkelige geografi og samtalen bevæger sig mod opdelingen og fjendskabet mellem øst og vest i romanen, én fortæller at det var som i hendes barndoms landsby, andre siger at det også gælder for øsamfund som Skarø og Ærø.

[...]

Man taler om at øsamfundene generelt er sat tilbage i forhold til fastland og bysamfund. Kirstine fortæller om Lyø, at "De pudser gravstenene hver lørdag" og "Man hytter sine egne". (Fra første observation i Romangruppen)

Læsegruppedeltagerne drager paralleller fra romanens ukendte ø i den finske skærgård til kendte småsamfund og øer i Danmark. Vi sammenkobler ny viden med kendt viden. Skaber mening og sammenhæng ved at koble det ukendte til noget kendt.

Forholdet til 'naturen', og naturen som et sted med fortællinger dukker også op i læsegrupperne.

Susanne fortæller om det matematiske system digtene [Inger Christensens *Alfabet*] er bygget op omkring, hvert nyt digt har så mange linjer, som summen af de forrige to.

- Fibonacci-rækken, siger Hans.

- Det gyldne snit i alt fx solsikken, supplerer Anette.

- Børn og unge i dag ved ikke, hvad grøftekantens blomster hedder, siger Susanne.

- Det kan være grøftekanterne forsvinder, hvor jeg bor har vi altid haft grøftekant, siger Helle og fortsætter: - De taler til mig.

- Så kan du godt lide digte, siger Merete.

- Det har jeg kun været ude for én gang før, svarer Helle. - Med Tove Ditlevsen, det er alle billederne.

- Hvis man har set hende selv læse, så har man tonen i sig... at gå rundt med sit barnebarn og pege... dét og dét og dét, siger Merete. (Fra tredje observation i Oplæsergruppen)

- Ved vores hus er der en myte fra en gammel mose, man skulle igennem for at komme fra fattiggården til kirkegården. Man måtte ikke sætte kisten ned, så gik de igen. I Dantes *Den guddommelige komedie* ryger de ned i Helvede, har ikke hørt om dem på et bjerg før [om de fordømte i Lagerlöfs novelle], siger Anette. [...]

- Har nogle set de hvide træfigurer på Assistens Kirkegård i Odense, spørger Anette.

- Ja, det er Børge C. Meiboms *Bispene*, de har tidligere stået på Hollufgård. De står suverænt, hvor de står nu, siger Hans.

- Ja, jeg var der. Vi ventede på rådmanden, der skulle afsløre kunstværket, men hun havde sovet for længe, fortæller Bente.

- Jeg går af og til tur der, fordi der er så pænt, siger Helle.

- Det er Danmarks næststørste kirkegård, siger Susanne. (Fra fjerde observation i Oplæsergruppen)

'Naturen' opleves som betydningsfulde steder, der skaber glæde og rummer erindringer og danner ramme om relationer til fx barnebarnet.

Steder og naturen kan være fremmedgørende eller indlevende, de kan fungere som tryghedsskabende, som drømmeformidlere eller bærere af bestemte forestillinger, men fælles for dette afsnits eksempler er, at læsegruppedeltagerne tilskriver steder betydning.

### Forandring og udvikling

I vores fortællinger optræder ofte forandringer eller udvikling. I den narrative analyse af læsegruppedeltageres fortællinger om udvikling, kan jeg undersøge, om man oplever at der er tale om egen udvikling, eller om ændringer i omverdenen, og om forandringen er til det bedre eller det værre. Jeg kan undersøge hvilke forklaringer fortælleren giver på forandringerne, og hvilke værdimæssige holdninger, der evt. hævdes gennem forandringen af litteraturens betydning.

I det følgende viser jeg eksempler på læsegruppedeltagere, der oplever at have udviklet sig personligt og politisk, og hvordan det har ændret måden at læse på, og har ændret hvilke temaer der interesserer.

I tidligere viste eksempler har vi set, at mange af læsegruppedeltagerne i barndom og ungdom har læst skønlitteratur. I voksenlivet har interessen ændret sig til faglitteratur om fx arkitektur og sygepleje, eller til fagorienteret skønlitteratur som fx engelske forfattere eller socialrealistiske emner. Efter arbejdslivets ophør har interessen så vendt sig mod skønlitteraturen igen. For Oplæsergruppens deltagere har deltagelsen udviklet sig til en ny interesse for noveller og digte.

For nogle deltagere har der gennem livet været en udvikling mod det religiøse, som også har smittet af på deres valg af emner og forfattere. Fx nævner Merete at hun gennem kirkens litteraturkreds fx har læst Kierkegaard, Milton, Dante og Johannes Værges, som skriver om religiøse emner.

For andre er litteraturen medvirkende til en personlig udvikling:

Hvad har ellers betydet meget... en enkelt bog... jo, *Mrs. Dalloway*, Virginia Woolf, den har også været vigtig. Det var jo meget hendes skrivestil også. Selvfølgelig var det *Mrs. Dalloway* i sig selv, altså den måde hun... mingelerede i det her liv, med sin fortid og sin mand, og sine... altså hun var sådan mere æterisk end jeg er. Jeg er egentlig meget rationel på mange leder, hun var lidt på en eller anden måde luftig og æterisk, og det blev jeg meget fascineret af. Jeg er gået over til at læse meget spirituel litteratur, jeg tror godt hun kan have været med til at sætte det i gang. Hun var famlende på en eller anden måde i livet. Når man er vokset op med at være rigtig rationel, skal være rigtig god til at lave nogen praktiske ting, det var meget værdsat, så at opleve noget der er irrationelt. Hvis der var nogle valg... hun ligesom flød med en følelse, hvor man måske ikke følte, at hun tog et decideret valg. Ja, den har også været vigtig. Jeg læste den første gang, da jeg var 21-22 og så læste jeg den igen 20 år senere, jeg var meget optaget af den dengang. Så 20 år senere fik den en revival inde i mig, så er det en helt anden kvinde, der læser den bog jo, og det var en helt anden bog at læse også. Derefter har jeg meget tit tænkt på den, det har jeg. (Gitte, 60 år)



For den 20-årige Gitte sætter mødet med *Mrs. Dalloway*, der er en helt anden følelsesstyret type end Gitte selv, der er opdraget til at være mere rationel, en udvikling i gang mod en spirituel interesse. Bogen siger stadig Gitte en masse, da hun genlæser den 20 år senere, men på grund af sin ændrede livssituation, hun har nu børn og har været ude for en ulykke, der forhindrer hende i at arbejde fuldtid, oplever hun sig selv så forskellig fra sit 20-årige jeg, at hun opfatter sig, som en helt anden kvinde. Hun oplever den ydre påvirkning, i form af romanen, som medvirkende årsag til egen udvikling. Da Gitte betegner bogen som meget vigtig, forstår jeg at hun ser udviklingen som noget positivt.

Eksemplet viser også at vores identitet, vores opfattelse af vores selv, ikke er statisk men udvikler sig igennem livet. Vi fortæller os selv på ny hele tiden, skaber ny mening gennem narrative strukturer som Bruner (1991;1994), Hall (1996) og Polkinghorne (1991) skriver. Man kan blive en helt anden kvinde på 20 år og dermed opleve den samme bog på en helt anden måde, om end den for Gitte fortsat fascinerer.

Andre oplever en politisk udvikling:

[Afløst af en beskrivelse af sin interesse for Ken Folletts bøger, der giver indblik i historiske og politiske forandringer i verden, fortæller Jonna:]  
Jeg er meget politisk interesseret og jeg er meget optaget af, hvad der sker i samfundet. [...]  
Jeg kan mærke at de sidste par år, der sker en ændring med mig politisk, hvor jeg begynder med nogen ting ikke at hidse mig så voldsomt op, som jeg har gjort. Jeg bliver frustreret over at tingene er lidt skuffende, og så tænker jeg, jeg gider egentlig ikke. At se de sidder og råber om de samme ting uden at sige en skid. I Sverige der taler de virkelig om politik, de taler med respekt, de fortæller hvad de vil, og hvad der ikke gik så godt. Herhjemme synes jeg, det er så primitivt, det de siger, og det begynder at dræne mig for engagement. Så kan de sgu selv om det, hvis det skal være sådan en børnehave. Det er ikke til at holde ud at høre på. De skal ikke tænke hvad vælgerne vil have, de skal tænke, hvad mener de selv. Der kan jeg meget bedre lide den svenske måde at diskutere på. Der snakker de politik.  
(Jonna, 68 år)

Jonna fortæller om sin interesse i politik og samfundsforhold. Tidligere kunne hun hidse sig op over synspunkter, men nu oplever hun frustration over at de danske politikere taler uden substans. Hun oplever, at det er det danske politiske klima, der har ændret sig, altså omverdenen, det skuffer hende og dræner hendes engagement. Jonna der jævnligt besøger Sverige oplever at deres politiske klima er langt mere respektfuldt, og at der er politisk indhold i det politikerne siger. Hun oplever at den danske udvikling er til det værre.

Udover at Jonna oplever at omverdenen, den politiske kultur i Danmark, ændrer sig, oplever hun også at hun selv har ændret sig, som en følge af de ydre ændringer, hun hidser sig mindre op, resignerer. Jeg forstår af hendes udsagn, at hun ser sin egen ændring som både godt og skidt, skidt fordi det at resignere egentlig passer dårligt med hendes interesse i politik og samfundsforhold, og godt, fordi hun så ikke hidser sig op til ingen nytte.

Merete fortæller, hvordan hendes litterære interesse har udviklet sig i retning af at nyde et godt sprog, gode beskrivelser og flere lag i fortællingen:

Så bliver jeg jo meget inspireret til fx at læse Marilyn Robinsons bøger. Hun skriver på sådan en speciel måde, så det er et smukt sprog og gode beskrivelser, så det er en anden måde, jeg ser på det nu end da jeg var yngre, nu betyder det meget for mig, hvordan tingene er formuleret. Jeg har også læst en del krimier, da jeg arbejdede, der skulle være noget at slappe af på. [...]

Jeg kan mærke på mig selv, at jeg har udviklet mig med årene. Er blevet mere sådan moden, altså der bliver noget man lægger vægt på, ikke. Som yngre skulle det bare være spændende, nu skal det så også være på en god måde, en god beskrivelse, og gerne flere lag. (Merete, 65 år)

Tidligere var plottet i fortællingen det vigtigste. Merete oplever selv denne udvikling, som at hun er blevet mere moden, og hun forstår det at blive moden, som en positiv udvikling.

Herunder udtrykker Jonna en opfattelse af at skønlitteraturen er nødvendig for den personlige udvikling.

Som min datter sagde, man udvikler sig ikke, hvis ikke man læser skønlitteratur, så det skal man menneskeligt, siger hun så. Så nu har min søn besluttet sig for at begynde at læse skønlitteratur, ja men det er rigtigt, siger han så. (Jonna, 68 år)

Deltagernes italesættelse af religiøs, politisk og personlig udvikling, og forståelsen af at skønlitteratur er nødvendigt for at udvikle sig personligt, viser en værdiopfattelse, en implicit forståelse af at personlig udvikling er godt.

## Værdier

Menneskers fortællinger afspejler, som i forrige afsnit om udvikling, implicitte og eksplicitte værdier. I den narrative analyse kan jeg undersøge hvilke værdier der nævnes, begrundes eller tages afstand fra. Jeg kan undersøge om der er værdisammenstød, og hvilke normer, værdier og omverdensforståelser der er i konflikt.

Under min fjerde observation i Oplæsergruppen, nævner deltagerne de unge soldaters indsats i Afghanistan afledt af samtalen om et digt af Morten Nielsen:

"Døden er så tæt på, men en anden verden", "Man taler heller ikke med de nærmeste om det. De blev bevidste om døden", "De ved det kan være mig i morgen", "Et ungt menneske ville ikke tænke over det, hvis ikke det var for krigen", "Som Afghanistan, unge fløse, der vil ændre verden og kommer forandrede hjem. Naivitet", "- eller idealisme", "Spænding" [...] "Jeg kan godt læse Morten Nielsen med andre briller – en heroisering, en eftertragten efter døden", "Den får ham i hvert fald til at mærke livet intenst", "Den unge Werther", "- ham med lidelserne". Igen lang tavshed.  
(Fra fjerde observation i Oplæsergruppen)

Her foreslås henholdsvis at soldaternes motivation for at deltage er "naivitet", "idealisme" eller "spænding". Hvis det var de unge soldater selv der begrundede deres deltagelse med disse ord, ville det sige noget om den enkelte soldats værdier, men her er det læsegruppedeltagernes formodning om soldaternes motivation, og det udtrykker derfor

læsegruppedeltagernes egne værdier. Nogle læsegruppedeltagere ser soldaterne som idealistiske helte, nogle ser dem som naive ofre for en krigspolitik og andre ser dem blot som unge mennesker ude efter spænding.

Begge læsegrupper kommer flere gange omkring temaet 'tro'. Religiøsitet og kristendom afspejler implicit og eksplicit nogle bestemte værdier. Herunder viser jeg eksempler på dette fra læsegruppemøderne.

"Som præst [hovedpersonen i Lundbergs /s] er han fantastisk, han vil ikke være foregangsmand for Adeles vækkelse", siger Kirstine.

"Han var en god præst, fordi han kunne inddrage folks hverdag i prædikenen", siger Dagmar.

"Han kommer efter det, han vokser, han er ikke en god teolog, men en god menneskekender", siger Susan.

"Petter kom til kort, fordi han ikke havde Antons respekt for naturguderne", siger Gitte.

"Han havde ikke noget imod dem, der kun kom i kirke af vane", siger Vibeke.

"Hvert menneske tolker sit eget", siger Jonna.

Mona nævner et sidetal, alle finder stedet og hun læser højt om præstens religiøse menneskesyn.

"Det er debatten om præster, der ikke tror på den dobbelte udgang, Himmel og Helvede. Han er forud for sin tid, dengang holdt man sig til det skrevne ord", siger Gitte.

"En moderne præst – hellere høre om hverdagen end om det sorte", siger Karin.

"Tro hører jo sammen med tvivl, man tror jo ikke på bogstavet", siger Kirstine.

(Fra første observation i Romangruppen)

Læsegruppedeltagerne erklærer sig her enige i de værdier, der ligger i hovedpersonens moderne lyse kristensyn: at tage udgangspunkt i folks hverdagsliv, ikke kræve af folk at de skulle være særligt troende for at komme i kirken, ingen trusler om et helvede, plads til tvivlen. Hovedpersonen vil ikke være redskab for en vækkelse, som Adele står for i romanen, og som skelner skarpt mellem de rettroende og tvivlerne. En af deltagerne bemærker at hovedpersonens kristensyn ikke rækker over for naturkræfterne og -guderne, som færgemanden Anton sørger for at formilde med lidt mad på klipperne.

- "Når jeg kommer op til Herren", det er det de længes efter, men selv ikke præsten ser hende [Gamle Agnete i Lagerlöfs novelle], siger Hans.

- Intet religiøst, siger én.

- Ingen trøst, siger en anden.

- I min kones familie havde mange kræft. En af hendes søstre sagde: "Når jeg kommer op til Herren". Hun nægtede at tage medicin. Religion kan gøre meget, siger Hans, give trøst til nogen.

- Hvis hun [novellens Agnete] havde haft troen, havde hun måske været et mere helt menneske, siger Jørgen. (Fra fjerde observation i Oplæsergruppen)

I ovenstående eksempel brydes nogle meninger om værdien i at tro. Hans siger 'de' og udelukker dermed sig selv fra dem, der tror at troen kan trøste, men han respekterer at den kan være en trøst for nogle. Jørgen derimod mener, at troen ville gøre hovedpersonen til et mere helt menneske. I modsætning til Hans en forståelse af at troen kan komplettere et menneske.

[Oplæsergruppen læser Cecil Bødgers novelle om en dreng, der bliver mobbet]

Anette drager en parallel til vores behandling af indvandrere i dag: "Vi hvisker ikke – vi råber om dem". "Det er mere brutalt nu – i dag ville han blive smadret", mener Jørgen. (Fra anden observation i Oplæsergruppen)

Her udtrykker Anette en værdiopfattelse, en afstandtagen til vores behandling af indvandrere, hvor vi taler dårligt om dem. Jørgen udtrykker en opfattelse af at børn og unge i dag er voldsommere og mere fysiske i deres mobning og at det ikke er i orden.

I forlængelse af samtalen om børns ensomhed affødt af Lagerlöfs novelle lyder samtalen:

- Skolelæreren er alfa og omega, siger Bente.
- Ja, de ser børnene i mange timer i alle år, siger Susanne.
- Vi glemmer aldrig vores lærere, siger Helle... hverken de gode eller de dårlige. Folk griner.
- Vi kan ikke alle det hele, siger Lilian, der selv er lærer.
- Men noget kommer hen ad vejen, andre mennesker, der viser handlemuligheder er så vigtigt, siger Hans.
- Og at du kan lide dig selv, for at relationerne bliver sunde, siger Susanne.
- Accept fra familie og venner er vigtigt. Det er der nogle, der aldrig får, siger Hans.
- At rose for det ydre: karakterer og udseende er en fare, siger Susanne.
- Vores første barnebarn, hun er 15 nu, måtte man ikke rose, sagde min datter, fortæller Birgit. Man skulle sige "jeg har set dig". Folk griner genkendende.
- "Det er dejligt at se dig glad", supplerer Merete.
- Det er svært, når man skal tænke over, hvad man må sige – rigtigt og forkert, siger Helle. Flere istemmer, de er enige, det er åbenbart en udbredt bedsteforældreerfaring. (Fra fjerde observation i Oplæsergruppen)

Man er enige om at familie, venner og i høj grad lærere er vigtige personer i børns liv. Børnene er sammen med læreren i mange timer i mange år, og at få accept og at få vist handlemuligheder herfra er vigtigt. Susanne introducerer et synspunkt om, at det at blive rost for det ydre er en fare. Det genkender mange af læsegruppedeltagerne i deres rolle som bedsteforældre. Det er tydeligt at forestillingen om at rose for det ydre, det man gør og kan, blandt deltagernes børn ses som en fare for barnets udvikling af selvværd, som derimod fremmes ved at tale om det barnet er: "Jeg har set dig" og "Det er dejligt at se dig glad". Flere af deltagerne oplever det som svært at skulle passe på, hvordan man formulerer sig. Der er her en tydelig udvikling i synet på børneopdragelse fra læsegruppedeltagerne selv havde børn. Det giver et generationssammenstød om værdier i børneopdragelsen, hvor bedsteforældrene tilpasser sig.

Politiske, religiøse og opdragelsesmæssige værdier brydes således i det små i læsegrupperne, men jeg oplever at der er plads til den, om end begrænsede, uenighed, man respekterer de andre læsegruppedeltageres anderledes værdier.

### Fælles kulturelle fortællinger

Når vi fortæller og samtaler bruger vi udtryk fra det fælles gods, fx ordsprog eller talemåder. Vi nævner ritualer, traditioner eller fælles aktiviteter, eller forfattere og fiktive personer i værker, der røber fx etnicitet, køn, klasse eller alder. Fortællinger udtrykker også ofte forholdet til en kollektiv forståelse af 'det gode liv'.

Når man i sit materiale kigger efter de **fælles kulturelle fortællinger**, kan der vise sig ubevidste mønstre i vores måde at forstå og handle på, fx patriarkalske, heteroseksuelle eller vestlige.

Personlige fortællinger bliver etiske fortællinger, fordi de viser de valg mennesker står overfor, og hvordan de handler i den sociale verden. De personlige fortællinger eller livshistorier kan dermed være en guide til, hvordan en kultur organiserer sin etiske praksis, vi kan se kulturens normer og magtstrukturer gennem det levede livs erfaringer i bestemte kontekster (Plummer 2001:250).

Under dette afsnit vil jeg også inddrage de "subjektiveringseffektive normativiteter" (Søndergaard 2005:255) med særlig opmærksom på det, der udtrykkes som selvfølgeligt, på det der kalder på uddybende forklaringer, legitimering eller afbalancering og det der vækker tøven, latter eller afsky (Søndergaard 2005:257).

Der er i dette afsnit et vist overlap til nogle af de andre afsnit. Der ligger typisk også et lag af **værdier** i de **fælles kulturelle fortællinger**. En kulturs fremherskende religion eller tro er medbestemmende for de normer og værdier, vi tager for givet. Fx i vores kulturkreds den protestantiske puritanisme, der hylder flittighed og nøjsomhed.

På samme måde har hver kultur en samling af kanoniserede forfattere, som er med til at udstikke en bestemt livsforståelse og omverdensforståelse. I interviewene og på læsegruppemøderne nævner deltagerne mange forfattere og titler enten som referencer til et tema eller en tekst man læser, eller som anbefalinger til de andre. Der er flere forfatternavne, der går igen og det kan i sig selv sige noget om, hvor i verden vi befinder os, i hvilken socialklasse, i hvilken aldersgruppe og blandt hvilket køn.

At deltagerne fx nævner Kierkegaard, Dante, Joyce og Proust peger på en europæisk forankring i verden og peger samtidig på en veluddannet og veldannet gruppe af mennesker, da det kræver en vis portion intellektuel og social kapital at læse de nævnte forfatteres værker. Titlerne på de børnebogsserier deltagerne nævner fx *Jan*-bøgerne og *Puk*-bøgerne, peger på en bestemt aldersgruppe, da det var bøger børn og unge læste fra 40'erne til 60'erne. Det var spænding, de gode mod de onde og med en moralsk lære. Titler af Virginia Wulff, Kirsten Thorup og af feministiske forfattere siger igen noget om alder, men også om køn, da det primært er forfattere læst af kvinder. Derudover er det kendetegnende for læsegruppedeltagerne, at de læser meget ny og særlig nordisk

litteratur. Det er altså mennesker, der fortsat er interesseret i deres egen samtid og samfund.

Der kan være nogle særlige historiske begivenheder, deltagerne orienterer sig efter. Fx finder følgende samtale sted i Romangruppen i forlængelse af tidsfæstelsen af kolonitidens ophør, da vi læste Duras' roman fra Indokina, nu Vietnam.

- Vietnamkrigen var i 68 og i hvert fald frem til 71, for da boede jeg hos en amerikansk familie, siger Gitte.  
- Jeg var i Schweiz i 62, da var jeg 22 og der var en ung mand, der sagde, at hvis han ikke blev gift inden han fyldte 21, så skulle han i krig, fortæller Dagmar.  
Der tales frem og tilbage om hvor længe Vietnamkrigen varede. Charlotte slår det op på sin iPhone. – Fra 1955 til 1975. Flere er overraskede over at den varede så længe. (Fra anden observation i Romangruppen)

Her ser vi, hvordan personlige erindringer blander sig med de fælles kulturelle fortællinger. Gitte og Dagmar pejler sig ind på tidspunktet for en verdensbegivenhed ved at genkalde sig, hvor de selv var, da de konfronteredes med Vietnamkrigen.

Der er også fortællinger, der siger noget om bestemte kulturelle aktiviteter, herunder affødt af samtalen om Gamle Agnete i Lagerlöfs novelle:

- Præsten er ligeglad med hende, er Hans, Lilian, Birgit og Bente enige om.  
- Hvis præsten kunne se hun var ensom og trist kunne han godt sige, at han var glad for at se hende. Hun føler sig ikke velkommen, siger Birgit.  
- Nu gør de alt muligt for at få folk i kirke, siger Merete.  
- Kirkekaffe, siger Lilian.  
- Og kirkespaghetti, siger Helle, det gør de i hjemme i mit sogn. Folk griner. (Fra fjerde observation i Oplæsergruppen)

Dette eksempel viser, hvordan flere genkender en særlig kultur i folkekirken med at lokke folk i kirke med anderledes arrangementer, kaffe og altså også spaghetti.

Herunder viser jeg nogle små eksempler, eksplicite og implicite, på normativiteter, generaliseringer og værdier der selvfølgeliggøres, og dermed er med til at forme, hvad der kan tales om, og hvordan personer og handlinger kan forstås i læsegrupperne.

Flere lukker snakken om novellens jeg [i Helle Helles novelle], ved at benævne hende "neurotisk" uden at uddybe det nærmere. (Fra første observation i Oplæsergruppen)

"Han [drengen i Cecil Bødkers novelle] kommer ikke fra et pænt hjem", "Det gør han ikke", "Jo, de går i kirke", "Han har gabende sko, det ville man ikke gå i..." (Fra anden observation i Oplæsergruppen)

[Om præstens kone i Lundbergs *Is*] "Vi ved det fra mennesker, der er blevet ramt af ulykker, de sætter pris på hverdagen, går ikke op i småting", siger Jonna. (Fra første observation i Romangruppen)

På mit spørgsmål om der er noget, man ikke taler om i læsegruppen svarer Gitte: "Det eneste vi ikke har talt om, det er de der, vi ikke taler om..." Hun viser med hånden ved at gnide tommelfingeren mod de andre fingerspidser. "... det er penge i banken. Og det er også meget irrelevant". (Gitte, 60 år)

'Neurotisk' bliver af et par af Oplæsergruppens deltagere udtalt på en vrængende og dermed nedsættende måde, der lukker for en nærmere undersøgelse af, hvad der er på spil for hovedpersonen i novellen. Det at være neurotisk bliver et skældsord, som der ikke sker en nærmere forhandling af betydningen af.

Udtrykket 'et pænt hjem' lyder lidt gammeldags i mine ører og minder mig om, at de fleste deltagere er over 60 år. Det udtrykker et bestemt menneskesyn, at man uanset kår er ansvarlig for at opføre sig korrekt, at optræde anstændigt og nyvasket. Jeg mindes en husmor-bog fra 50'erne min mor havde fået på husholdningsskolen, hvoraf det fremgik at særligt hvis man havde få økonomiske midler, var det vigtigt at ens fremtoning udadtil var sober, og bogen anbefalede det småtbemidlede par at købe en ny barnevogn frem for en brugt. En af læsegruppeditagerne forbinder 'det pæne hjem' med hele sko, en anden forbinder det med kirkegang. Men uanset associationerne bliver 'det pæne hjem' udtryk for en norm, noget efterstræbelsesværdigt.

At mennesker der har været ude for ulykker sætter større pris på hverdagen, får lov at stå uimodsagt i læsegruppen. Det bliver udtalt som en almengyldig sandhed, og bliver derved bestemmende for, hvordan man bør opføre sig, hvis man har været ude for en ulykke.

At man ikke taler om penge, bliver ligeledes fremsat som en selvfølgelighed. Det er en udtalt regel, at det spørger man ikke til eller taler ikke om.

Lilian læser videre. Deltagerne kommer med tekstnære kommentarer "Nu sker der en ændring", "Nu begynder han [den mobbede dreng i Cecil Bødkers novelle] at bestemme selv", "Og han tør sige det om faren". Lilian spørger, "Hvorfor tror du han siger det?", "Han har nået bunden", "Gert [drengens plageånd] taber ansigt". Anette læser en sætning fra teksten højt. "Man ser det for sig", "Ja, fantastisk", "At man pludselig kan mærke en grænse", "Når man skal, så kan man", "Ordene er centrale, ordene kan alt", "Det kan litteraturen", "Den fysiske vold over for ordene er ekstremt aktuelt [her hentydes til drabene på *Charles Hebdo*, der netop havde fundet sted]". Der nikkes. (Fra anden observation i Oplæsergruppen)

Det er optimistiske udsagn: 'Ordene og litteraturen kan alt'. Min narrative analyse af læsegruppeditagerenes fortællinger om litteraturens betydning i eget liv, og af fortællingerne i samtalen på læsegruppemøderne viser at litteraturen ikke altid kan alt, men meget.

Det at læse litteratur er en selvforståelse, der retrospektivt har defineret læsegruppeditagerenes liv helt fra de var børn, og de oplever litteraturen som gavnlig og nødvendig for den personlige udvikling. De oplever at litteraturen giver mulighed for at indleve sig i andre personer, og at få adgang til andre historiske og geografiske tider og steder. Litteraturen og samtalerne i læsegrupperne giver anledning til at drøfte store eksistentielle temaer og man investerer sig selv og sine personlige fortællinger i læsegruppen.

Men fortællingerne og samtalerne afslører også, at det ikke altid lykkes at indleve sig i den Anden, men i stedet reproducerer et privilegeret hvidt blik på andre kulturer. Referencer til de fælles kulturelle fortællinger viser, at læsegruppeditagerne befinder sig i en forholdsvis

homogen hvid, vestlig, primært kvindelig, ældre, middelklasse med særlige normer og værdier. Rollerne i læsegrupperne forhandles, udfordres og justeres verbalt eller ved at man markerer sig som 'sjov', 'belæst' eller 'udglattende', eller ved at man trækker sig, og rolleforhandlingerne er med til at bestemme, hvad der kan siges i grupperne.

Mening forhandles uafbrudt i dialog mellem det personlige og det sociale, både i fortællingerne om eget liv og i samtalerne om litteraturen i læsegrupperne.



## Affektteoretisk analyse

Hvor den narrative analyse er fortolkende og primært undersøger mening og indhold, kan den affektteoretiske analyse yderligere bidrage med en analyse af sanser og følelser, af materialiteten. I den affektteoretiske analyse vil jeg undersøge hvilke følelser, der særligt investeres i, og hvad de gør i læsegrupperne og i de interviewedes fortællinger.

Følelser er medieret af tidligere oplevelser og af normer. Viden kan ikke separeres fra følelser og fra kropslige fornemmelser (Ahmed 2004/2014:171).

Jeg forstår følelser som noget der er imellem os, noget der cirkulerer og akkumulerer frem og tilbage i tid, følelser fortæller om normer og trækker på såvel personlige som kollektive erfaringer. Følelser fortæller om det sociale og kulturelle.

Med den affektteoretiske analyse vil jeg forsøge at besvare følgende spørgsmål fra min problemformulering: **Hvilke affekter er på spil, hvordan cirkulerer og akkumulerer de, og hvad gør de?**

Desuden vil jeg nærme mig et svar på et andet spørgsmål i min problemformulering: **Hvad er forskellen på samtalen om litteraturen i 'den guidede fælles læsning' og i en 'almindelig' selvstyret læsegruppe?**

I den affektteoretiske analyse undersøger jeg mine observationer fra læsegruppemøderne og de transskriberede interviews for hvilke følelser, der cirkulerer og hvilke subjekter og objekter, der klistres sammen med hvilke følelser. Jeg undersøger hvordan følelserne glider metonymisk (sidelæns til andre følelser og objekter) og metaforisk (baglæns i tid), og hvilke virkelighedsforestillinger, der har betydning for konstruktionen af følelserne. Jeg undersøger, hvad følelserne gør ved deltagerne, og hvem der inkluderes og ekskluderes i følelserne. Jeg ser efter følelserne i tale, i handling, i kroppe og i allerede kendt diskurs, og ser hvilke konsekvenser følelser har, og hvordan de kan mobilisere subjekterne.

## Genkendelse/anerkendelse og skam

En af de følelser, der eksplicit udtrykkes i interviewene og også viser sig i samtalen i læsegrupperne er genkendelse. Det at litteraturen formår at fremkalde genkendelse i læseren fremhæves som en vigtig funktion.

- Hvad gav det dig at læse, kan du sætte nogle ord på det? spørger jeg.

Jeg tror det gav lidt spænding. De der *Jan*-bøger, der var jo altid noget der skulle opklares. Det var nok det, som dreng, tror jeg. Og så videre med Riffbjerg og *Den kroniske uskyld*, så kunne man begynde at genkende noget, noget i sig selv, ikke. Selvom det var ældre mennesker det handlede om, så var det alligevel noget man kunne kende, ikke. Genkendelsen er god. [...]

Nu fx Paul Auster, gav jeg mig jo i kast med, nu har jeg læst hele hans forfatterskab. Det der tiltrækker mig er stemningen i bogen, bl.a. den der hedder *Vinternoter*, hvor han fortæller om sit liv som 10 årig, hvad der skete der, og videre frem og det forløb, det sætter så nogle tanker i gang hos mig, da jeg var 10 år, hvad lavede jeg der, og sådan videre frem i forløbet. Som 16-årig og som 20-årig, og hvad skete der dér, og så ruller man tilbage i tiden. [...]

Litteratur vækker noget i én. Genkendelsen. (Jørgen, 71 år)

På engelsk betyder ordet 'recognition' både genkendelse og anerkendelse. Disse to ord hænger da også tæt sammen. For at blive anerkendt må vi først genkendes. At blive genkendt og anerkendt handler om at blive bekræftet i at mine oplevelser, tanker og følelser er okay. Litteraturen og de andre i gruppen bekræfter min oplevelse, bekræfter at jeg er god nok. Jeg oplever, tænker og føler som aktørerne i litteraturen eller som de øvrige læsegruppedeltagere, derved er jeg genkendelig og anerkendelsesværdig som menneske. Jeg har en plads i gruppen, jeg hører til. Denne anerkendelse er helt nødvendig for mennesker. Vi har brug for at blive set som dem vi er og blive accepteret. Intet menneske har lyst til at stå uden for og alene, vi tilpasser os de omgivende normer og føler lettelse og glæde, når vi genkender os selv, og dermed bliver anerkendt som normale og værdige. Vi har et stærkt behov for at høre til, helt fra spæde er vi afhængige af positive relationer. Honneth (2011) beskriver hvordan anerkendelsen kan inddeles i tre sfærer: kærlighedens, rettens og solidaritetens, hvor han forstår kærligheden som familiære og venskabelige følelsesmæssige bånd, det er den første relationelle og grundlæggende anerkendelse vi møder, og den er nødvendig for udviklingen af selvtillid. Rettens anerkendelsessfære bygger på lighed for loven, og den fører til selvrespekt. Solidaritetens anerkendelsessfære bygger på præstation og på relationen til gruppen, fællesskabet og samfundet. Deltagelse og positivt engagement i de fælles værdier og normer danner grundlaget for selvværd.

Der er en stærk kraft og magt i det normative, i de allestedsnærværende fortællinger om, hvordan vi bør opføre os, tænke og føle for at være rigtige, sunde, værdige og fortjene genkendelse og anerkendelse. Dette har bl.a. Butler (2004) skrevet om.

Det er vigtigt at forstå følelser som sociale normer og ikke som psykologiske. Derved forhindrer vi at psykologisere magt og ulighed (Ahmed 2004/2014:56). Følelser er sociale og kulturelle, men synes at bo i objekter ved at udviske historien om, hvordan de blev produceret og cirkuleret. Det gør sig fx gældende for de normer og følelser, der klæber til det kvindelige. Vi legemliggør det sociale:

Og kvindelitteratur... jeg var da med i basisgrupper og sådan, men jeg var ikke med i øvrigt til sådan ligesom at arrangere noget, eller noget som helst, men det var en stor del af min identitet, og er stadigvæk, at være kvinde. Det er en stor del af min identitet at være det, og så afsøger man jo også forskellige måder, og også alle de der hjørner og kurver man ikke selv kommer ud i i livet, det gør man jo ikke. [...]

Lisa Alther som forfatter, *Levende billeder* bl.a. den kom jo frem der nok i 70'erne, jeg blev student i 73... og den var... den åbnede verden. Dels var den amerikansk, og det var meget kvinde. Den var virkelig vigtig for mig. Som... med at stå fast på det man var, hvis man kan sige det, og turde gøre det, at det var okay og sådan noget. (Gitte, 60 år)

Gitte beskriver her en oplevelse af igennem litteraturen og basisgrupper at blive genkendt og anerkendt som kvinde i 70'erne, hvor der opstod en særlig bevidsthed omkring kvindekønnet og et opgør med patriarkatet.

'Recognition' betyder også erkendelse og i erkendelse ligger en ny indsigt, at vi bliver opmærksomme på noget vi ikke kendte før, eller som vi føler at vi kendte, men ikke tidligere havde ord for. Således kan vi se de tre beslægtede følelser, som en tretrinsraket fra genkendelse via anerkendelse til erkendelse. Herunder et eksempel:

Jeg kunne sådan svømme hen i en anden verden, og identificerede mig altid med en eller anden i historien, ligesom jeg også gjorde, når jeg så film. Jeg tror jeg har følt mig ensom som barn, vi var godt nok 4 søskende, og de andre havde også mange børn, men reglerne var sådan den gang, at man gik ikke bare ud og ind hos hinanden. Hvis man skulle have legekammerater med hjem, så skulle det være aftalt i forvejen. Det måtte ikke være noget spontant, men bøgerne, der kunne jeg altid få lov. [...]

Man tænker, sikke en god måde at skrive det på, hvorfor har jeg ikke selv tænkt på det, det synes jeg også. Det er rart, nogle der siger det på nogenlunde samme måde, som jeg tænker, det er rigtig dejligt at mærke, at der er nogle der... så er man ikke så skør i den måde man tænker på, for der er nogle andre, der har gået ud af en tangent, som er nogenlunde det, man selv har tænkt engang om nogle ting, ikke. Det er lidt luftigt, det jeg siger, men sådan en tankegang har jeg haft omkring noget. [...]

Og så oplever jeg også, at der er én der siger noget [i Oplæsergruppen], hvor jeg tænker, det passer ikke, men så bagefter... det var måske nok alligevel også rigtig nok, det dér. Hvis én siger et eller andet om sig selv, sådan har jeg det slet ikke, men så kommer man til at tænke over, nåh, men det er der jo nok lidt om alligevel, så... Jeg synes, man går glad herfra, og opløftet og inspireret. (Merete, 65 år)

Merete illustrerer her de tre betydninger af 'recognition': først beskriver hun genkendelsen, at man møder noget, man kender fra sig selv, jeg "identificerede mig altid med en eller anden i historien" og "det synes jeg også", dernæst anerkendelsen: det er okay og normalt at du har det sådan, "så er man ikke så skør i den måde man tænker", og til sidst erkendelsen: "det er der jo nok lidt om alligevel".

I læsegrupperne sidestiller og kontrasterer deltagerne de subjektive og de delte oplevelser. De udtrykker og tjekker om det de føler og tænker er i overensstemmelse med de andres oplevelser.

Læsegruppelederen læser novellen "Det kunne være græs" fra Helle Helles *Rester*, om en flytning og en vanskelig familierelation. [...] "Der mangler noget jeg kender", "Ja, det er svært at finde noget", "Jeg kan mærke teksten, hun rammer fuldstændig plet i, hvordan kvinder kan have det med hinanden". Man er ikke bange for uenighed, melder gerne det modsatte synspunkt ud, det skaber latter og smil. Ofte bakkes et synspunkt op af en eller flere andre med et nik, et "mmm" eller "ja". [...]

Læsegruppelederen mener, at novellen måske handler om misundelse, om en grundlæggende utilfredshed i tilværelsen og i ægteskabet. Den vinkel griber gruppedeltagerne ikke. "Offertyper, så kom dog videre", "Lige præcis den følelse", "Ja, det siger mig ikke noget", "Kvinderelateret – ingen mænd med pondus". Samtalen bevæger sig på et generelt plan, kun få og personlige referencer bruges, "Nogle af mine venner kunne jeg diskutere samlivet med, ikke alle". Jeg'et i novellen omtaler en arvet perlekæde som "*min fortid sidder i den*". Dertil kommenteres: "Det er en ting. Fuldstændigt ligegyldigt", en anden er uenig: "Jeg har fået stjålet mine arvesmykker og fik erstatning, men det var ikke det samme". "Broren og Birgit har det godt, et godt sexliv", "Det er for meget, hvis det er hver dag". Denne kommentar udløser megen latter. (Fra første observation i Oplæsergruppen)

I den forholdsvis nye Oplæsergruppe mærker man hinanden lidt på tænderne, som det fremgår af ovenstående eksempel. Et par stykker markerer deres rolle i gruppen, som dem der siger deres uforbeholdne mening, selvom den er i opposition, og det belønnes med latter. Andre støtter op om hinanden, erklærer sig enige i de foregående synspunkter. Man taler sammen på et lidt generelt og overordnet plan, bider ikke på læsegruppelederens madding om at samtale om utilfredshed i liv og ægteskab, og bruger kun få eksempler fra eget liv.

Der er en tæt sammenhæng mellem anerkendelse og skam. Ikke at blive genkendt og anerkendt er skamfuldt. Når vi ikke bliver anerkendt, oplever vi at vi har gjort noget forkert, vi har trådt uden for normerne og det er skamfuldt. Skammen er vendt mod én selv og intensiveres af at blive set af andre. Man bringer sin egen karakter i tvivl. Skam kan opleves som den følelsesmæssige omkostning ved ikke at følge normerne, og følelsen af fiasko ved ikke at leve op til de sociale idealer. Vi kan forstå skamfølelse som internalisering af sociale forbud. Skam handler om relationer og om identitet, om subjektets forhold til andre, og derved til sig selv igennem de andres blik. De andres anerkendende eller dømmende blikke udleverer individet til sig selv (Ahmed 2004/2014:kap. 5).

Jeg fornemmer en modstand i gruppen mod en psykologisering af teksten. Da Anni ser novellens hovedperson som en social nomade, spørger Anette hende lidt skarpt, hvad hun arbejder med, siden hun er fokuseret på offertyperne. Anni svarer spidst igen, at hun arbejder med psykisk syge, og at læsegruppen slet ikke kan forestille sig de typer og problemstillinger, hun ser til hverdag. Næsten i samme sætning fortsætter hun, afværgende forekommer det mig, og måske for at finde en allieret, at hun kender mig fra undervisningen af flygtninge. Jeg genkender hende, havde ikke kunnet placere hende, da det er over 18 år siden. (Fra første observation i Oplæsergruppen)

Her kæmpes om nogle positioner i gruppen. Man vurderer og dømmes hinanden.

Lilian deler kopier ud og begynder oplæsningen af Cecil Bødgers "Døvens dør" fra novellesamlingen *Øjet* fra 1961. En tekst om en dreng, der bliver mobbet, men som finder en styrke i sproget. [...] Alle på nær Hans bidrager, men kommentarerne springer mellem formen, sproget, indholdet, forståelsesspørgsmål og tema. Ingen dvæler ved eller spørger ind til de enkelte kommentarer. Hans sidder skiftevis lidt afvisende med korslagte arme, og eftertænksomt med tre fingre trykket mod underlæben. Birgit undrer sig flere gange over, hvorfor der er noget for vinduerne ind til Døven. "Hvor mange vinduer er der", spørger hun. Anette fniser og sender et sigende blik til sin sidemand Kit, der dog kun gengælder det kort. Lilian fortsætter oplæsningen og Birgit kigger kort, forsigtigt og på vagt, måske såret, op fra teksten og over på Anette. [...] "Det betyder meget, at man har læst den sammen", "Ja, for søren", "Det gør ondt i maven". Flere svarer "Ja", "Det er noget man kan forholde sig til – har selv oplevet eller været tæt på", "Førhen gjorde man ikke noget ved det". Jeg siger, at det at blive holdt uden for kan opleves som skamfuldt og at man derfor tier. "Hvordan kan det være, det er sådan", spørger jeg, men ingen kommenterer. Birgit går ud ad lokalet og kommer ikke tilbage, jeg ved ikke om det var planlagt. Jørgen nævner sproget på de sociale medier, en anden nævner politikernes mobbesprog, det er nedsættende. Der bryder en livlig snak ud om sprogets magt til at nedgøre: "Den rådne banen", "Ældrebyrden", "Normalisering af lærernes arbejdstid". "Men vi holder vel med ham [den mobbede dreng i novellen]", bemærker Susanne, "Ja, gør vi ikke", spørger jeg. "Jo", lyder det smilende hele bordet rundt. (Fra anden observation i Oplæsergruppen)

Nedsættende kommentarer ekskluderer folks ret til at tale, ved at være personlige. Oplæsergruppen, som netop denne gang læser en tekst om mobning, lader en let udskamning i form af et fnis og et blik passere. Læsegruppelederen læser umiddelbart efter videre, måske som afledning. Eller er jeg den eneste, der bemærker denne nægtelse af anerkendelse, fordi jeg jo netop observerer i gruppen og er opmærksom på følelser og stemninger? Efter min anden observation i Oplæsergruppen har jeg aftalt at mødes med en af læsegruppelederne. Jeg spørger ind til hendes oplevelse af den lidt skarpe ordveksling mellem Anni og Anette på det første møde. Hun fortæller, at hun så dem stå og tale sammen ved trappen bagefter, så de var kommet overens, og at hun i øvrigt ikke oplevede spændinger eller dominans i gruppen og "jeg er ellers ret fintfølede over for den slags".

Anni deltager kun under min første observation og udebliver de følgende tre gange. På mit fjerde møde og gruppens sidste inden sommerpausen siger Anette: "Det undrer mig lidt med Anni, jeg skrev faktisk til hende. Hun gik hjem den dag, hun var syg, og så har jeg ikke hørt fra hende". "Måske er e-mailen forkert", foreslår Merete. "Nej, jeg har mailet med hende før", svarer Anette.

Det er nyt for mig at Anni var syg den første dag, jeg deltog i Oplæsergruppen. At hun og Anette har mailet sammen, og at Anette undrer sig over at hun ikke har været der siden, ændrer lidt på min forståelse af, hvad der evt. foregik imellem dem på første møde. Udvekslede de mailadresser den dag, eller tidligere, var der en konflikt eller ej? Er det derfor Anni ikke har været der siden, og er Anette også bekymret over det?

Susanne deler et tekstuddrag (s. 51-55) fra Tomas Espedals *Bergenens* fra 2014 rundt. Hun fortæller, at bogen ikke er en egentlig roman, og at Espedal har James Joyce's *Dubliners* som inspiration. Uddraget beskriver en voldsomhed og en længsel. [...]

Susanne læser to sider mere af teksten og holder igen en pause: - Hvordan føler eller mærker I denne tekst?

- Jeg bliver irriteret, siger Helle, at det ikke hænger sammen, det skal være mere tilgængeligt for mig. De elskede og de elskede ikke alligevel.

Susanne spørger, hvor hun ser det. Helle, der ikke har fulgt med i teksten, men blot lyttet til oplæsningen leder efter stedet i teksten.

- Det er "Jeg kender dig ikke længere, efter alle disse år", læser Kit.

- Hvorfor dør der noget mellem dem, fordi fuglen dør, spørger Merete. Det kan jeg ikke forstå. Jeg var i bilen sammen med min mand, da vi måtte bakke tilbage over en killing, der var blevet ramt – vi holdt ikke op med at elske hinanden af den grund.

- Man kan jo slet ikke høre, at man kører over en vipstjert, supplerer Birgit, og "fra luften ligner bilerne kuber", man kan jo slet ikke se bilerne fra oven.

- Der er en negativ stemning og lidt filosofiske stykker ind imellem, siger Birgitte.

- Tag ja-hatten på, det kan man godt, det er jo digt, siger Susanne.

- "Der er så meget jeg ville have sagt, så meget jeg ville have spurgt dig om", læser Birgit, jeg tænkte de er ikke sammen, men så sidder hun ved siden af, så kunne han da bare have spurgt hende.

- Jeg tror de er døde, er på vej væk, de har forladt livet, siger Jørgen.

- En bevidsthed på flere planer, siger Anette, alt det vi ikke kan se, og så nævner han det.

- Man skal altså cykle for at kunne nå at se det, siger Birgit. (Fra tredje observation i Oplæsergruppen)

Jeg tænker, at Birgit insisterer på at være meget konkret i sin forståelse af teksten og venter et spydigt svar eller et suk eller et opgivende blik fra Anette, som på det forrige møde, men det sker ikke.

Skammen har en evne til at smitte, vi kan skamme os på en andens vegne, krumme tæer. Vi kan ikke dele en andens identitet, man er altid alene med skammen, men vi kan dele den andens sårbarhed. Der er en mulighed for "affektiv solidaritet" (Bissenbakker 2013:31). Skammen kan være en "kilde til transformerende energi" (Sedgwick 1995:210). Skam er identitetsskabende og kan derfor bruges performativt og kreativt, den klæber, intensiverer og ændrer betydningen af alt. Man kan fx drage opmærksomhed mod et tema ved at vise skammen.

Lilian uddeler Selma Lagerlöfs novelle "Gamle Agnete" fra *Legender og Fortællinger*, 1922. En fortælling om ensomhed, døden og religiøsitet. [...]

- Hendes ansigt var vissent, men ikke furet. Hun er gammel, men hun har ikke haft et hårdt liv, siger Lilian.

- Præsten taler om de fordømte og derfor bliver de nærværende for hende, siger Birte.

- Er hun selv fordømt, spørger Lilian.

Der kommer en hurtig spøgefuld kommentar fra Hans om, om Lilian ser læsegruppens deltagere som gamle eller fordømte, om hvorfor hun har valgt den novelle. - Ja det vil vi gerne høre, istemmer én, og der grines lidt. Lilian ser et øjeblik forlegen ud, næsten skamfuld, som er hun afsløret i noget forkert. Men Merete er som ofte hurtig til at komme med en bemærkning, der kan afbalancere det lette følelsesmæssige ubehag. - Det var kun i gamle dage, i dag taler man ikke om de fordømte, siger hun. [...]

Merete fortæller om en situation, da hun som ung sygeplejerske var ny på en medicinsk afdeling, hvor en gammel mand døde: - Jeg gik ind og lavede kaffe til os, det fik jeg kritik af, at jeg ikke viste respekt for døden. Men jeg tror, at jeg havde brug for at gøre noget praktisk og vi trængte til kaffe. Jeg havde ikke set en død før.

Jeg kan se at Merete bliver bevæget, der bliver stille et kort øjeblik, og jeg får også medfølelse med den unge Merete, der bliver skammet ud, fordi hun havde brug for at gøre noget praktisk i en uvant situation.

- Jeg sidder og får røde kinder, siger Merete. (Fra fjerde observation i Oplæsergruppen)

Her fungerer Meretes italesættelse af skammen som 'affektiv solidaritet' og hendes lille fortælling sætter spørgsmålstegn ved det hensigtsmæssige i, at døden skal behandles på en særlig andægtig måde.

I en feature i *Politiken* om skam i anledning af filmatiseringen af Lene Kaaberbøls *Skammerens datter* skriver Nils Thorsen: "Jo mere af os selv, vi lader andre se, desto mere af det kan vi holde ud at være. Hvis det vel at mærke bliver taget godt imod" (Thorsen 2015).

### Kærlighed og tab

Et andet genkommende tema i læsegruppedeltagernes fortællinger er tab. Tabet er tæt forbundet til kærlighed.

Kærlighed er et narcissistisk projekt, en seen sig selv (et ideal-selv) med den elskedes øjne (et ideal-objekt), det er en umulighed, men netop det umulige i at kærlighed kan nå objektet, gør kærligheden kraftfuld som fortælling (Ahmed 2004/2014:130). Kærlighed er et krav om gensidighed, men uigengældt kærlighed kan være endnu stærkere. I kærligheden er vi sårbare, udsatte og afhængige, men samtidig er det kærligheden, der giver vores liv mening og retning, og nogen og noget at leve for.

Tabet hænger tæt sammen med kærligheden. Det uopnåelige i kærligheden fuldbyrdes så at sige i tabet og sorgen. Man må elske for at miste. At 'blive et med' er fælles for kærligheden og sorgen.

Ahmed (2004/2014:159) citerer Freud for at sige, at sorg er en sund respons på tab, da det giver slip på den/det elskede, men at melankoli er en usund reaktion, da man ikke giver slip, men bevarer tabet. Silverman og Klass derimod siger, at vi i sorgen ikke giver slip på den/det elskede, men forhandler meningen med tabet over tid. Det er sundt at holde den/det elskede og fortiden i live i nutiden. Eng og Kazanjian skelner som Freud mellem sorg og melankoli, hvor sorgen giver slip over tid, og melankolien bevarer tabet. Men de forstår melankoli som et etisk svar på tabet. At give slip kan være at slå ihjel igen, hvorimod det er en etisk pligt at holde den døde i live.

I interviewene og på læsegruppemøderne går tab og sorg spontant igen som tema. Tab og sorg er eksistentielle vilkår for mennesket og sandsynligheden for, at man har oplevet et eller flere tab stiger naturligvis også med alderen. Da læsegruppedeltagerne alle er over 55 år er det derfor ikke overraskende, at tab er en del af deres liv.

At tale om sine tab er også at vise sin sårbarhed og kræver derfor en tillid til, at man vil blive mødt med anerkendelse af tabet. Denne tillid viser sig at være tilstede i begge læsegrupper og i interviewsituationen.

Herunder et eksempel der illustrerer den øgede følsomhed, vi kan opleve både i mødet med kærlighed og med tab:

- Jeg er lidt sensitiv i disse dage, jeg har en ny kæreste, vi var i weekenden på Asger Jorn Museet i Silkeborg og se Per Kirkebys *Det raderede liv*, havde lige læst at han ikke længere kan se farver, siger Anette. Hun er tydeligt bevæget med en stemme der dirrer og fugtige øjne. - Jeg kan næsten ikke rumme det, fortsætter hun, hans sidste maleri var bare 7 sorte pletter, jeg blev så rørt, noget der er forsvundet, jeg tænkte "det udraderede liv". Fra *Blå Bog* har han fjernet, at han var gift med filmproducent Vibeke Windeløv i næsten 30 år. Det er de associationer, jeg får, når jeg læser det her om at "farverne vil forsvinde" [fra oplæsningen af Espedals *Bergenes*].  
Jeg fornemmer en særlig lydhørhed i rummet, Anettes berørthed smitter til os andre. (Fra tredje observation i Oplæsergruppen)

Forelskelsen gør Anette særlig følsom og hun oplever derfor Kirkebys tab af farvesynet intenst. Kirkebys oplevelse af sit tab smitter gennem kunsten til Anette, og Anettes berørthed smitter til de øvrige læsegruppedeltagere i rummet.

[Oplæsningen af Lagerlöfs *Gamle Agnete* har ført til en afstikker i samtalen, der handler om ensomhed blandt børn i dag:]

- Børn har for lidt kontakt med deres forældre, siger Helle.
- Men forældrene har løbet en halvmaraton, siger Anette.
- De ønsker sig mest, at far og mor havde mere tid, siger Birgit.
- Og lægger computer og iPad væk, supplerer Jørgen.
- Jeg frygter for, hvilket samfund vi får, siger Helle.
- Men de fleste vokser jo dog op og bliver harmoniske mennesker. Du har ansvaret selv, siger Hans.
- Ikke som barn, siger Helle.
- Nej. Der er mange svigt, men de fleste kommer igennem det. Man må vælge at deltage i foreninger, litteratur, siger Hans.
- Det er forskellig ballast folk har med, siger Anette, ikke alle kan. Hun fortæller, at begge hendes forældre døde af alkohol, da hun var først i 20'erne, moderen var hjemmegående og faderen direktør. – Det præger mit liv. Jeg tør ikke sige, at jeg vil have mere i løn. Det er det, jeg har med mig. Ikke for at være patetisk.
- Den sociale arvs onde cirkel, siger Kit.
- Nogle overlever godt, siger Merete.
- Det er afhængig af, hvem du møder, siger Kit. (Fra fjerde observation i Oplæsergruppen)

For mig som deltager i Oplæsergruppen betød dét, at Anette viste sin sårbarhed ved at fortælle om sin kærlighed og om sine tab, at jeg omfattede hende med større anerkendelse og sympati. At hun delte sin historie med gruppen fik mig til at se hende i et andet lys, jeg respekterede hende simpelthen mere. Hun blev mere facetteret for mig. At blive vristet fri af en stereotyp tænkning er utroligt frigørende.

Jeg oplever at der er lydhørhed, når folk fortæller noget personligt fra deres liv. Stemningen fortætter, der udvises tavs empati og folks forudindtagede syn på hinanden ændres lidt. Når man giver meget af sig selv får man også meget igen. I form af velvilje og anerkendelse.

Merete fortæller, hvordan hun begyndte at deltage i kirkens læsekreds:

- Jeg har været meldt ud af folkekirken i mange år, men meldte mig ind igen for fem år siden, fordi vi mistede et barnebarn. Merete får våde øjne og hendes stemme knækker lidt.
- Ja, nu bliver jeg lidt rørt. Vi meldte os ud da vi fik vores ældste barn i 75, for hvis vi ikke ville have børnene døbt, så kunne vi ikke være medlem, syntes vi. Da hun så døde... hun var 17 mdr....
- Jeg har aldrig følt vrede over at tingene er sket, jeg har accepteret, at det er sådan. Jeg kan huske da hun lå på Rigshospitalet. [...] Den smukke kirkesal de har nede i forhallen. Der gik jeg ind og så sagde jeg, at her havde jeg egentlig ikke lov at komme, for jeg var ikke medlem, men så, nå jo, det har jeg. Hvis lille Alma overlever, så melder jeg mig ind, nej selvfølgelig skal der ikke være nogen klausul på noget som helst, så melder jeg mig ind uanset. Så håbede jeg bare, at hun i hvert fald, hvis hun nu vågnede op igen, var glad og kunne kende os. Men så gik det ikke lige sådan... [...]
- Jeg syntes, det var så dejligt pludselig at komme til gudstjeneste som noget fast og noget naturligt. [...]
- Den kærlighed man møder der, og man bliver rummet og det er lige meget, hvordan du er, man er god nok som man er, det synes jeg er meget vigtigt. [...]
- Man kommer til at diskutere teologi på et meget sådan rimeligt almindeligt plan uden det er højtravende, uden det er fordømmende eller noget. (Merete, 65 år)



For Merete bliver tabet af barnebarnet et vendepunkt mod religiøsitet og ny glæde i det fællesskab kirken tilbyder. Ikke blot til gudstjenesten, men også som deltager i en læsekreds, hvor man kan tale om religiøse og eksistentielle emner. Som interviewer berøres jeg af Meretes fortælling. Det skaber en særlig lydhørhed hos mig og en intensitet imellem os.

[Romangruppen diskuterer hovedpersonerne i Lundbergs /s:]

- "Mister han Gudstroen?". Det er der uenighed om, én læser et afsnit op. Der sænker sig en tavshed, en alvor, næsten andægtighed. Der tolkes en del på det religiøse.

- "Når et menneske er død, så kommer der et barn, det har vi oplevet 4-5 gange i vores familie", siger Susan tydeligt berørt. Der tales ivrigt videre om, hvordan de religiøse referencer skal forstås. Charlotte bryder ind, siger at hun ikke kan høre, at kun én må tale ad gangen. Der markeres og Gitte holder styr på talerækken, nævner ved navn, hvis tur det er.

- "Mona er svær at forstå efter hans død". Karin, der fortæller at hun som menighedsrådsformand har ansat præster, mener "Mona er en rigtig præstekone".

- "Hun har ikke overskud til at tænke på sig selv", mener Charlotte.

- "Nu bliver jeg berørt", siger Susan. "Hun kan godt græde, da hun kommer over til den ko. Min mand og jeg havde det forhold. Jeg var den skrappe og han den bløde – nogen gange bliver man nød til at tage den rolle. Det ligger i den tid og i den opvækst". Det er tydeligt at Susan er meget berørt, hendes øjne bliver fugtige og hendes stemme skælver. Der opstår en særlig intens stemning, alle lytter opmærksomt og flere får fugtige øjne, mens Susan taler. Hendes berørthed smitter.

- "Hun er en superwoman –hun kan klare sig selv", siger Karin.

- "De andre undrer sig over, at hun holder sorgen for sig selv", siger Vibeke.

- "Hun føler sig hævet over de andre", siger Dagmar, men flere andre protesterer.

- "Jeg kunne forestille mig, at det var mig, at jeg ikke ville vise det, men have det i maven", siger Jonna.

- "Vi taler om alting – i den tid, var det legalt ikke at tale om det", siger Karin. "Nu ikke for at drage noget ind, men jeg oplevede det også – min far var dyrlæge og syg. Ingen måtte vide det. Min mor kunne ikke få økonomisk hjælp, men fik rengøringsjob hos dommeren. Hun kunne godt klare sig". Der opstår igen en intens omfavnende stemning, da de personlige erfaringer bringes i spil. Det er meget rørende. (Fra første observation i Romangruppen)

Når den læste tekst og samtalen vækker minder om personlige tab, som deltagerne deler, smitter berørtheden til alle i rummet. Det mærkes tydeligt at følelser er noget, der cirkulerer imellem os.

Til denne gang har vi læst Marguerite Duras' *Dæmning ved Stillehavet* skrevet i 1950 og oversat til dansk i 2014. Gitte beder Mona starte runden.

- En ualmindelig træls bog. Jeg har kun læst den fordi jeg skulle. Det sidste har jeg kun skimmet. Det er måden den bliver fortalt på. Stilbrud undervejs.

- Jeg opgav den i mandags, fortsætter Karin, prøvede at komme i gang mange gange. Skimlæste lidt. Jeg har mistet min far i denne uge, så mine tanker har været andre steder.

Susan fortsætter runden uden pause: - Jeg læste den også fordi jeg skulle. Måske er den dårligt oversat, mærkelige sætninger. God historie – bare ikke sproget. Jeg skal hilse fra Tove, hun syntes den var god. (Fra anden observation i Romangruppen)

En enkelt udbryder: "Åhh", men ellers er der ingen kommentarer til at Karin har mistet sin far, og ingen vender tilbage til det. Det undrer mig lidt, at ingen kommenterer det nærmere eller hører til, hvordan hun har det. Jeg bliver næsten i tvivl om jeg hørte forkert. Måske

skyldes manglen på kommentarer et kendskab til Karin's relation til sin far, jeg ikke kender til, eller det skyldes Karins friske attitude, der måske gør det svært at komme med indfølelse kommentarer, eller det er bare ikke kutyme at kommentere på hinandens liv. Men denne deling af et tab står i kontrast til den fælles berørthed, jeg oplevede på det forrige møde, hvor Susan delte sit tab. Stemningen er måske endnu ikke intens nok til at følelserne deles, mødet er kun lige startet.

### Samtalen og Fællesskabet

I det følgende vil jeg for at indkredse, hvad det er samtalen og fællesskabet i læsegrupperne giver, og hvilke følelser det vækker og hvad disse gør, starte med at gengive deltagernes egne oplevelser af samtalen, som de kommer til udtryk i interviewene. Derefter gengiver jeg nogle observationer fra læsegrupperne, der viser hvordan man i fællesskab arbejder med forståelsen af en tekst.

Jeg synes især digtene, jeg har nok ikke været til digte, men jeg synes det her har givet lidt, så man godt kunne læse et digt. Det havde jeg aldrig tænkt på før, men det kunne jeg godt finde på, tror jeg. Jeg tror, det er samtalen omkring det som sætter noget i gang. [...]

Men jeg synes, det er spændende at høre forskellige synspunkter på, hvad en tekst kan give. Jeg ved som ikke, om det gør så meget ved én efterfølgende, men at være sammen her og høre alles, næsten, synspunkter på en tekst, det synes jeg, det er rart. [...]

Min kone læser jo også, så vi snakker lidt sammen om det, men før i tiden, da jeg ikke læste så mange skønlitterære bøger, men på den tegnestue, hvor jeg var, der var der folk, der også læste, og vi snakkede lidt sammen om bøger, og dem vi havde læst og sådan noget, men det blev ikke til særlig meget, men der var nogle bøger vi fik læst, men ellers har jeg ikke snakket med nogen, nej. Det er en soloting. (Jørgen, 71 år)

Jørgen oplever nærværet i øjeblikket, "at være sammen her", som det væsentlige i læsegruppe-fællesskabet, han tænker ikke, at det fører de store erkendelser med sig, men han har fået åbnet muligheden for at læse digte.

Jeg har altid læst, og vi hørte altid radioteatret allesammen i radioen om aftenen. [...]

Så hører vi lydbøger, når vi kører sammen i bil til Sverige [...] De lydbøger vi hører kan vi blive ved at huske, bedre end dem vi læser. [...]

- Hvad gør samtalen i læsegruppen? spørger jeg.

Der er mange gange nogle tanker, man ikke lige har tænkt. Det sætter nogle tanker i gang, som man så går og tænker videre med. Du er også nødt til at tænke over, hvad du ligesom vil mene om bogen, sige om den, så du er nødt til at reflektere mere over den, end hvis du bare selv har læst den. Det skylder du de andre jo. Jeg har altid læst bogen. [...]

Vi blev enige om, at vi ville ikke have flere med, fordi vi har været sammen så længe og vi er så trygge ved hinanden. Og der kommer mange gange, hvor vi kommer helt uden om... hvor det bare lige er os, fordi vi jo ikke har valgt hinanden eller kender hinanden eller kommer sammen, så det giver mange gange sådan et frirum, hvor folk sådan virkelig fortæller nogle ting, som er personlige, og det ville vi jo ikke kunne, hvis vi tog nye ind. Der ville jo ikke være den tillid til, at det er bare noget, vi har her. [...]

Det binder os jo sammen, at vi har læst det der, der er en eller anden forventning til det, men selvfølgelig passer kemien jo også sammen på en eller anden måde, at vi har haft det til at køre i så mange år, hvor vi bare selv kan køre det. Det må jo være fordi der er en eller anden værdi i gruppen, vi har fået skabt, tænker jeg. [...]

Så fortæller folk nogle oplevelser eller nogle ting og det synes jeg jo er hyggeligt. [...] (Jonna, 68 år)

Oplevelsen forstærkes, når vi deler den med nogen, som Jonna fortæller om barndommens lytten til Radioteatret sammen med familien, og lydbøgerne der lyttes til på bilturene med manden. Jesper Ryberg, professor i etik og retsfilosofi v. Roskilde Universitet, skriver i *Weekendavisen* om forsøg på Yale University (Ryberg 2015), der viser, at det at dele en oplevelse, selvom man ikke har mulighed for at tale om den, ubevidst påvirker os, så det gør vores oplevelse mere intens.

For Jonna er det at gruppen har eksisteret længe, og man derved er trygge ved hinanden, men samtidig ikke kender hinanden i øvrigt, forudsætningen for det frirum, der gør det muligt at bidrage med personlige ting. Følelsen af tryghed, kombineret med friheden i ikke at komme sammen eller kende hinanden ud over de månedlige læsegruppemøder, binder deltagerne sammen i et fællesskab, en lydhørhed og fortrolighed.

Altså min mand og jeg, vi kan godt simpelthen sige, når vi læser en bog: "Nej, nu skal du altså høre, hvor godt det her er skrevet". Så sidder man der og læser op. [...]

Vores kirke har en litteraturklub, som jeg også er i. Og så har jeg tit læst, altså når jeg har købt en bog eller en anden har købt en bog, så er vi to-tre stykker, der læser og snakker om den. Så det er ikke en ny oplevelse for mig at læse sammen på den måde. Jeg synes, der kommer jo nogle nye ting frem altid. Når man ved man skal diskutere en bog... jeg læser den nok på samme måde, men jeg laver tit noter, for at kunne huske, også for at kunne sige: "Prøv lige at hør på s. 77, der..." Så laver jeg tit noter og gennemlæser noterne og sådan skimmer bogen igen, lige dagen før jeg skal afsted for lige, at få den ind under huden igen. Og det gør jo, at du tager en bog mere til dig. Endda før mødet med de andre giver bogen mig mere, end hvis jeg bare læser en bog for mig selv. Fordi så ligger man og tænker, når man er færdig med den, og den kan godt sidde i kroppen et stykke tid, men man får ikke ligesom sat ord på. Og det tror jeg er vigtigt for at huske det.

Det er meget forskellige holdninger vi har til livet, egentlig, i gruppen, og til litteratur. Og der synes jeg, det er meget skægt at høre nogle af de andres ideer og tanker omkring. Der kommer tit noget, fx det var ikke gået op for mig at hr. Jo var kineser i Duras' bog. Jeg kan lide at høre, hvad de andre siger, jeg kan også lide selv at sige, hvad jeg mener. Jeg har mere lyst til at gå ned i, sådan lave stringent mere analyse-agtigt. Det kan jeg mærke, altså det er jo en demokratisk proces, og der må man ligesom flyde med, der hvor flest vil ind. Det kunne jeg godt tænke mig lidt mere end vi gør, men det gør jeg så hjemmefra, kan man sige. Det kan jeg godt savne at vi gør, hvis vi ikke passer på, så synes jeg meget hurtigt vi kommer til at snakke om nogle af de temaer, der er i bogen, hvordan de er i vores liv. Men det er jo altså meget vigtigt for nogle. Så det er jo ligeså legalt som min vinkel på det. Jeg vil gerne diskutere teksten først, og så sige: nu har vi gjort det, og lad os så høre, hvorfor den siger noget i vores liv. For jeg synes det er vigtigt, men jeg synes ikke man kan gøre det uden at have snakket om det, der er springbræt til vores næste diskussion. Men der er vi jo forskellige. (Gitte, 60 år)

For Gitte er det tekstanalysen, hvordan vi forstår teksten, der er det vigtigste i læsegruppen, for andre er det at dele de personlige erfaringen i relation til tekstens temaer, hvordan kan vi forstå os selv og andre.

Forberedelsen til læsegruppemødet giver i sig selv en større oplevelse af teksten, og også det at få lejlighed til at formulere, hvad man mener. Et behov for at formulere sin forståelse.

- Hvordan er samtalen om litteratur anderledes end andre typer af samtaler? spørger jeg.  
For det første samtaler vi om noget, vi alle sammen har lige stor viden om, vi har nemlig alle sammen læst bogen. Samtalen her den har et fokus og det kan jeg godt lide. Jeg kan godt lide at vi snakker om en bestemt ting, hvor vi alle sammen har lige gode forudsætninger som læsere, for at komme med vores bud på det her. Vores indsigt i den bog er jo lige stor, når vi sidder rundt om bordet. Det kan jeg godt lide og så kan jeg godt lide, at vi snakker om noget, at det ikke er tomgangssnak. Jeg kan godt lide, at man også samtaler for at blive klogere. Det er ikke altid det, man gør ellers. Det er også sjovt det her, ligesom med romaner, at her kommer jeg ind og møder en gruppe kvinder, som er så forskellige, jeg ville aldrig have valgt dem til veninder, og vi sidder og diskuterer litteratur, som vi er glade for alle sammen. Det får jo også nogle nye vinkler, i forhold til at tale med en veninde om det, som jeg egentlig næsten på forhånd ved, hvad vil sige.

Jeg synes det er rart, vi har lært hinanden at kende. Selvom vi jo ikke kender hinandens liv i øvrigt, sådan andet end i overskrifter. Vi taler mere frit fra leveren, fordi vi kender hinanden, og det synes jeg sådan set er fint. Jeg tror, at hvis man var mere fremmede for hinanden, så ville man måske have en større forsigtighed med at afbryde hinanden end vi har, der er vi jo sådan meget frie. [...]

Vi har været meget åbne om vores liv. [...] Den der 3. halvleg, som jeg kalder det, hvor vi snakker om, hvad den [bogen] betyder for os, og er det realistisk det her, kan vi genkende noget af det her fra vores eget liv. Der synes jeg ikke vi har noget begrænsninger, også på det religiøse plan. Der er én der er relativt meget religiøs og jeg er lidt spirituel, der tør man godt, det er heller ikke et fy-eme. [...]

Vi tager det jo ikke videre herfra, der er jo kommet ting på bordet, som man er helt klar over, at man ikke tager videre. Vi er på den måde meget åbne, og det er jo også på godt og ondt, fordi det betyder, at man for hurtigt skal over til den del. Et par stykker specielt, der rigtig gerne vil derhen hurtigt. [...]

Det giver meget, jeg sætter meget til side for at kunne komme. I den anden [læsegruppe] i kirken, der kommer jeg, hvis det også passer mig, eller jeg vil hellere lige noget andet. I den her, også fordi vi er sådan en lille gruppe, der vil jeg gerne komme. (Gitte, 60 år)

Ligeværdet, at alle har læst det samme, at der er noget bestemt at tale om, og at alle kan bidrage på lige fod er væsentligt. Desuden at gruppen er så forskellig, så der kommer nye vinkler på det læste, som man ikke ville få, hvis man talte med dem man kendte i forvejen, og som ofte er mere ens med én selv. Forskelle skaber betydning. Det der er ens og selvfølgelig er netop det vi ikke mærker, ikke lægger mærke til og det ændrer ingenting. Men forskellene kan mærkes, de gør os opmærksomme og kan skabe betydning. Åbenheden og fortroligheden trækkes også frem som væsentlig.

[Om en anden litteraturkreds omkring kirken, hun er med i:] Den kærlighed man møder der, og man bliver rummet, og det er lige meget hvordan du er, man er god nok som man er, det synes jeg er meget vigtigt. [...] Når vi så sidder og diskuterer den sammen, så giver det alle en helt anden måde at se tingene på og det er spændende. [...] også at høre andres måde at tolke det på, se noget man ikke har set selv. [...]

Og det jeg så får ud af at komme her [i Oplæsergruppen], det er jo, at jeg lige pludselig lærer novellen at kende, for det har jeg ikke givet mig tid til, for man kan jo ikke læse... det er næsten lidt ligesom et digt, en hel digtsamling kan man jo ikke læse, man kan måske læse et eller to eller tre, og det samme med en novelle, hvis du skal forstå, hvad fx Anette Nors hun mener med en novelle, kan man ikke bare læse den næste også, så er det rart lige at have nogle at diskutere den med. [...]

Vi er jo lidt bundet af at prøve at analysere, hvad er det for en stemning, der er her, hvad er det for en jeg-person, hvordan ser vedkommende ud og hvad kan vi drage ud af det. Vi kommer også... som man gør i en samtale, vi får associationer og vi giver plads til hinanden til... vi får lov at fortælle om, hvad vi lige kom i tanke om, vi selv har oplevet noget. Der er ikke nogle der løfter øjnene og tænker lad os nu lige komme tilbage. Jeg synes, det er dejligt, der er plads til at man kan fortælle om, hvad man ellers tænker. [...]

Når man går herfra er man glad og inspireret, ligesom når man har hørt en god prædiken, som går ud over evangeliet og fortæller noget nærværende. Noget som betyder noget, ikke. (Merete, 65 år)

Merete fremhæver at man kan komme med sine associationer, og at man giver plads til hinanden. Hun føler sig glad, inspireret og opløftet af læsegruppemøderne. Hun sammenligner læsegruppemødernes kvalitet med en god prædiken, der "fortæller noget nærværende. Noget som betyder noget".

Ahmed (2004/2014:179) skriver, at undren er en affektiv relation til verden, hvor man ser den som for første gang. Undren er det modsatte af at tage noget for givet, og som vi derfor ikke mærker. Undren er mødet med det vi ikke kender, det overrasker og vi mærker det kropsligt. Undren motiverer et begær efter at blive ved at lede i muligheden for friskhed. Undren skaber håb om ændring.

Det læsegruppedeltagerne udtrykker at samtalen og læsegruppemøderne giver: nærvær, åbenhed, fortrolighed, frirum, nye vinkler, noget, der betyder noget, noget at tænke over, kan vi forstå som Ahmeds 'undren'. Det er ikke venner og veninder, man er ikke farvet af at kende hinanden privat og man ved ikke, hvad de andre vil sige på forhånd, man kan lade sig overraske. Overraskelsen skærper vores tilstedeværelse og vores nærvær, den skaber intensitet. Vi føler stærkere.

I Oplæsergruppen bidrager højtlesningen med en særlig intensitet. Alle har koncentration og fokus rettet mod oplæsningen. At 10-12 mennesker har deres nærvær rettet mod det samme, skaber denne særlige intense stemning, som man også kender fra en intim koncert. Det intense nærvær er noget der er imellem os, imellem den der læser op og dem der lytter og evt. følger med i teksten. Det er en fælles oplevelse, og det at vi deler den, gør det ekstra intenst.

At man møder uforberedt, blot åben for en litteraturoplevelse, gør at samtalen om det læste bliver meget spontan og umiddelbar. Særligt samtalen efter digtoplæsningerne minder mere om en fælles association end om en egentlig samtale. Her er alle på lige fod, digtet er nyt og lige vanskeligt for alle. Der er ikke en handling man skal følge med i, det er mere et billede, en stemning, en følelse, man forsøger at sætte ord på:

Susanne uddeler digtet "Næstenhed" fra Henrik Nordbrandts *Ormene ved himlens port* fra 1995. På opfordring læses digtet højt to gange. Korte kommentarer udveksles som før over bordet uden ordstyring, lidt flere pauser, lidt større eftertænksomhed, mere søgende forsøg, ingen latter, en lidt næsten andægtig stemning, som måske skyldes det vanskelige i tolkningen af digtet eller den lidt triste afklarethed digtet efterlader: "Som en drøm, hans mor der ikke er der mere", "Næstenhed er et godt ord – sætter tanker i gang, ting man kunne have gjort", "Ja, jeg begynder næsten at tude", "Begrebet næsten lykkelig", "Men man tør ikke helt gå derhen", "En der reflekterer over et liv, der ikke helt lykkes – men vendes til noget godt", "Unkladelsessynderne martrer os senere", "Noget der mangler", "Kom kun næsten i mål", "Jeg får næsten helt ondt i maven af det", "Nu skal jeg passe på, jeg ikke bliver for personlig, men...", "Et klarsyn, der bliver fejlet væk", "Hylder han ikke den næstenhed?", "En umulighed", "Det virkelige er næstenheden, en hyldest", "Vi tror vi har indsigt, men næsten ingen har den virkelige", "Et sted, hvor mange kommer, men ingen har set storheden i det", "Jeg tror, det er set fra livets afslutning", "Et andet perspektiv", "Døden, måske", "Deltagerne til begravelsen, dem der er tæt på og dem, der kun næsten har været der", "Om tab", "Det kan være om så meget", "Noget pragtfuldt han beskriver". (Fra første observation i Oplæsergruppen)

Lilian deler Theis Ørntofts "Elephantor" fra *Digte 2014* ud og læser det to gange. Tier. Alle kigger afventende opmærksomt på Lilian. "Alt er brudt sammen", siger Jørgen. "Så sort, må handle om forurening", "Grøn zone – det er billigst at parkere i grøn zone". "Det får ikke mig til at elske digte", siger Helle. "Man skal bare nyde ordene", svarer Hans. "Jeg tænker på børn i en flygtningelejr", "Kender du noget til digteren", spørger én henvendt til læsegruppelederen. Susanne svarer: "Han er ung. Den nye Strunge. Har solgt stort. Fra Århus", "Kaldes økodigter, beskæftiger sig med vores klode og forurening", supplerer jeg. "Hvad er en elephantor", spørger Hans. Tavshed – ingen ved det – ingen bud. "Så mange brud". "Ikke en af naturens muntre sønner". Flere griner. "Er der et rart ord?" spørger Susanne. "Grøn", "I Helman-provinsen er en grøn zone", "I sport – at være i zonen, at være på sejrskurs", "Også i bridge – i zonen får man dobbelt så mange point", "I farezonen", "Åbne zoner på skolen", "Comfortzonen", "Også økosystemet i brand", "I spind – ude af kontrol", "Efter en atomkrig". "Godt at de fejrer Halfdan Rasmussen nu", bliver slutreplikken. (Fra anden observation i Oplæsergruppen)

De fælles associationer blander den enkeltes oplevelse med en fælles refleksion og en ny fælles oplevelse, der så igen påvirker den enkeltes oplevelse og så videre. Man bidrager til den fælles oplevelse med sin egen oplevelse og når frem til ny (fælles) erkendelse.

I gruppen kan der gives udtryk for en følsomhed, jeg ikke oplever fremmede mennesker give udtryk for i andre sociale sammenhænge.

Efter anden observation i Oplæsergruppen har jeg aftalt at mødes med læsegruppelederne Susanne og Lilian. Der har denne dag været mange tavse pauser i gruppen og jeg spørger ind til, om de oplever at det er tænkepause, tilbageholdenhed fordi jeg er der, rådvildhed fordi der ikke stilles spørgsmål, eller... De mener ikke gruppen opfører sig anderledes efter jeg deltager. Lilian oplever at tavsheden kan være god, at der

er tid til at tænke. Jeg er enig i, at man ikke skal være bange for tavsheden, da den giver mulighed for at noget når frem, men min oplevelse denne dag var at tavsheden var lidt ubehagelig, afventende, forvirret og ikke reflekterende.

Heller ikke i næste pause i teksten stiller Lilian spørgsmål. Jeg oplever tavsheden lang, lidt ubehagelig. Ingen ved hvad de skal sige. Helle rejser sig og finder sin inhalator i tasken langs væggen, tager et hiv og sætter sig igen. "Mærkeligt at han udsætter sig for det", siger Hans endelig. "Ja, han opsøger faren", siger jeg. "Hvorfor er drengene glade", spørger én. (Fra anden observation i Oplæsergruppen)

Derimod var der under oplæsningen, og når én gentog et ord eller en sætning fra teksten, eller der blev formuleret et spørgsmål, en anden, mere koncentreret, fokuseret tavshed. En intensitet fordi alle havde opmærksomheden rettet mod det samme. Oplæsningspauserne uden guidede spørgsmål, indtil den første sagde noget, oplevede jeg som mere urolige, usikre, ufokuserede og afventende. Denne usikkerhed og det lette ubehag cirkulerede og akkumulerede i gruppen indtil én valgte at tage ordet.

Susanne deler arkene med Inger Christensens 6 første digte fra *Alfabet* fra 1981 ud og læser op. "Det er der ikke noget usandt i", "Det kan vi ikke være uenige i", "Bliver den ved at udvikle sig sådan?", "Hvad synes I om det, hvad vækker det, hvad gør det ved jer?", "Jeg bliver i godt humør. Det er indlysende. Hvorfor er man ikke blevet digter selv, at hun har fundet på det", "Får du billeder?", "Det er lidt kedeligt, men senere mere begreber, så bliver jeg nysgerrig, det bliver mere poetisk, mere interessant", "Systematiseringen er sjov", "Hvorfor er det lige de ting?", "Har I set et abrikostræ?", "Vi har haft et selv", "I Frankrig", "Viser utroligt banale ting, lavpraktisk hyldest til at se sig omkring. De findes. Kig dog på dem!". Flere smiler. "Godt formuleret", "Det er super", "Ordene, rytmen, abrikostræerne, jeg har set et i Tyrkiet, jeg kan næsten dufte det, en kærre, et gammelt par, frugterne på jorden. Hun [Inger Christensen] må have oplevet det", "'Brom' og 'brint' er ikke noget lækkert", "Og 'eddiken' danner heller ikke lyse billeder", "'Døden', 'cerebellum', 'dioxin'", "Hvad er det?", "Det er hjernen på latin", "I det sidste vender hun tilbage til det første", "Det giver en anden rytme, jeg elsker gentagelsen, at dagene bare går, og når hun gentager det, mærker vi det", "Jeg synes, det er helt forrygende, jeg bliver helt beruset på en eller anden måde, livsbekræftende, hold kæft, hvor er verden skøn, og livet. Se. Se!". (Fra tredje observation i Oplæsergruppen)

I observationen herover fra Oplæsergruppen taler læsegruppelederen meget. Hun vil gerne have respons på de følelser teksterne vækker. Hun er tydeligt selv begejstret for sansningerne i Inger Christensens digte og hendes begejstring smitter, der er et større engagement og en varmere stemning end på de to tidligere møder. Deltagerne taler ofte i associerende, ufuldendte sætninger, da vi taler ud fra en fælles tekst og derfor ofte forstår, hvad der refereres til med få ord.

Elementer uden for den litterære tekst, man taler om i læsegruppen, kan blive agerende fx latter, ironiske kommentarer, eller perifere observationer alle kan dele (Steenberg m. fl. 2014):

Flere betegner "jeg'et" i Helle Helles tekst som "neurotisk". "Ting hun forestiller sig, men ikke gør", "Som *Arvingerne* [TV-serie på DR], hvad synes I?" er der én, der spørger, og så bryder snakken ud, flere taler i munden på hinanden, flere højroastede samtaler er pludselig i gang på tværs af bordet. Én er begejstret, én kan ikke holde det ud, én finder det utroværdigt, én er stået af serien, "de spiller fantastisk godt", "det er så dårligt", alle griner. (Fra første observation i Oplæsergruppen)

- De havde det bedst, når de kørte bil, så var de tætte, så forsvandt afstanden, siger Jørgen.
- Lidt dyrt i længden... med benzinen, siger Hans. Flere griner.
- Det med at blive tiltrukket af en modsætning, siger Susanne.
- Man tiltrækkes af det, man først ikke kunne lide, eller omvendt, supplerer Jørgen.
- Sider man ikke anerkender i sig selv, kan der opstå konflikt over, siger Anette.
- Det er livet, der er ikke noget der slutter, siger Hans.
- Det er digt, som Knausgård, siger Anette.
- Der er meget af ham selv også, siger Birgit.
- *Biografi, Dagbog, Breve* er rigtig fin. Fine refleksioner over hans [Espedal] barndom. Men han bliver gentagende, nu ser jeg ned på ham.... han er lidt ynkelig... han spilder sit talent... er jeg-centreret, siger Anette.

Merete sender en pakke Ladyfingers rundt.

- Tror du ikke mange kunstnere har store egoer? spørger Susanne.
- Han er et mere neurotisk menneske end i de første bøger, siger Anette.
- Om egocentricitet koncentrerer sig om sig selv, eller giver noget ud. Det er det, det gælder om gennem livet, at møde spændende personer, gennem litteratur eller musik, siger Hans.
- Alle kan ikke tale lige meget til os alle, siger Susanne, når vi (hun kigger på Lilian) skal finde tekster og når I svarer på dem, er det meget forskelligt.
- Nogle kunstnere er så store, at vi er enige om det. H.C. Andersen eller Shakespeare, siger Birgit.
- Ja, men vi læser det måske ikke på samme måde, siger Susanne.
- Jeg kunne ikke lide H.C. Andersen tidligere, syntes at han var opblæst, siger Merete.
- Mange tror, han kun skrev for børn, siger Birgit.
- Mange har også en modsat holdning, siger Birgitte.
- En smagssag om det er interessant kunst, siger Lilian.
- Jeg afleverer ulæste bøger tilbage til veninder, jeg ikke gider læse, siger Susanne.
- Man kan snyde sig selv, ved at give op, fx Hustvedt *Det jeg elskede* og Robinsons *Gilead*, siger Merete.
- En god ven jeg spillede golf med, cand. mag. i litteratur, han sagde: "vi skal læse James Joyce' *Ulysses*, så kan du klare alt".... det har jeg ikke gjort, siger Hans.
- Så er det fordi, du ikke har givet dig tid, siger Merete.
- Den ny oversættelse skulle være mere tilgængelig, siger Birgit.
- Det skulle være en parallel til Homers *Odysseen*, duktoren gennem Dublin, stream of consciousness, siger Hans.
- Minder om den måde, jeg tænker på, derfor har jeg også brug for ro, siger Merete.
- Handlinger og stemninger, det er forskelligt, hvad vi tillaes af, siger Anette.
- Jeg søger stemninger, kan mærke det, fx Helle Helle eller Carver, så det står og dirrer, siger Susanne.
- Jeg kan godt lide at slappe af ved at se en krimi, siger Merete.
- En kold øl og noget i fjernsynet, supplerer Susanne.
- Bare der er billeder, tilføjer Birgit.

Alle griner. (Fra tredje observation i Oplæsergruppen)

Da TV-serien *Arvingerne* kommer på banen, kan alle byde ind, alle har på forhånd dannet sig en mening om serien og ønsker at bidrage i munden på hinanden. Den fortættede



stemning og fokuseringen forsvinder og samtalen ligner mere den, man kan opleve til et middagsselskab, hvor flere samtaler på kryds og tværs.

Benzin-bemærkningen, der får flere til at grine, Ladyfingers der sendes rundt og associationer til andre forfattere og derfra til krimier i TV afmætter nærværet og intensiteten.

I nedenstående eksempel kommer man tilbage på sporet, når man er ved at ryge ud ad en tangent.

Mona nævner bogen *Luftspejling 38* [af Kjell Westö, vinder af Nordisk Råds Litteraturpris 2014] "Det er en kanon bog, den handler også om krigen i Finland – relaterer til emnet". "Den har jeg også læst, synes den var svær, men *Stoner* [af John Williams, 1965] – nej, hvor er den god, jeg læste den på to dage", siger Jonna. "Jeg har også en anbefaling, men skal vi ikke vente til bagefter", siger Kirstine. Gruppen går videre til næste punkt på dagsordenen. (Fra første observation i Romangruppen)

Hvor Oplæsergruppens samtaler, særligt om digtene, mest minder om fælles associationer, er der i Romangruppen mere tale om en egentlig samtale, hvor man nuancerer og bygger videre på hinandens udsagn. Det kan skyldes at bogen er læst og forberedt hjemmefra, at der er en dagsorden til mødet og et større kendskab til hinanden.

Nu taler gruppen om bogens personer:

"Der var han svag", "Nej, naiv", "Næstekærlig", "Styret af sin kone", "Jeg ville også banke i bordet, hvis det var mig", "Ja", "Han er næsten tvangsærlig, han tilstod alt, fordi de skulle starte på bar bund", "Det er stærkt", "Hvem ville gøre det", "Man behøver ikke fortælle alt", "Han går ikke med sladder", "Hun heller ikke", "Han har jo tavshedspligt", "Men der var nok ikke mange, der ville holde den", "Sladder eller interesse i mennesker?", "Mennesker har vel behov for at dele", "Ikke sladder, men egne tanker".  
(Fra første observation i Romangruppen)

- Hvad vil hun med bogen, spørger Gitte.
  - Skrive sig ud af sin sorg, siger Karin, hun har siddet i en rødvinsbrandert og har skrevet.
  - Hun vil af med det, siger Vibeke, ingen pointe andre kan bruge.
  - Det er en oplysende bog, siger Dagmar, den fortæller om livet i Indokina. Jeg kunne ikke sætte ord på, hvad jeg følte, da jeg lukkede bogen.
  - Er det ikke godt at få beskrevet livet. Med social indignation, siger Gitte.
  - En oplysningsbog, siger Dagmar.
  - De taler om bogen næste onsdag [d. 11/3 kl. 10] i *Skønlitteratur på P1*, siger Susan.
  - Det kan jeg ikke, siger Dagmar.
  - Du kan høre den på podcast på DR's app, siger Jonna.
  - Bogen er historisk, siger Susan.
  - En helt ny verden, en verden jeg ikke kender til, siger Karin.
  - At læse rigtige historier... skønlitteratur giver en anden fornemmelse af andre kulturer og tider under huden. Det fortæller rigtig meget, siger Gitte.
- (Fra anden observation i Romangruppen)

Ovenstående eksempler på samtalen i Romangruppen viser, hvordan man byder ind med egne refleksioner og igennem samtalen nuancerer forståelsen. Er hovedpersonen i Lundbergs *Is* fx naiv, næstekærlig eller styret af sin kone? Og er der fx tale om sladder,

interesse i andre mennesker eller et behov for at dele sine tanker? Vil Duras fx skrive sig ud af sin sorg, oplyse om den franske historie i Indokina eller vise sin sociale indignation?

I nedenstående eksempel udtrykker én af deltagerne eksplicit, hvordan de ofte taler sig "tættere på en forståelse".

"Vi starter ofte med at være uenige og så taler vi os tættere på en fælles forståelse. I dag var vi ret enige", siger Kirstine henvendt til mig. [...]  
Gruppen kommer omkring mange eksistentielle emner på disse knap to timer, om kulturen i små lokalsamfund, om børneopdragelse, om sorg, om seksualitet, om tro. Det er en intens oplevelse at være observatør. Det er varme, dybe, vidende, engagerede kvinder, der ikke er bange for at dele ud af sig selv.  
(Fra første observation i Romangruppen)

Jeg siger ofte mindre end de fleste deltagere i begge læsegrupper. Jeg har flere gange haft associationer og refleksioner affødt af teksten, og af de andres kommentarer undervejs, jeg kunne bidrage med, men vælger ofte ikke at kommentere, da det ikke er vigtigt for mig at få udtrykt min holdning. Det er læsegruppedeltagernes diskussioner der er mit fokus. Men jeg tænker, at flere andre kan sidde med refleksioner, de ikke deler, fordi en anden kommer først, eller de måske ikke finder det relevant, eller ikke har behov for at blive hørt.

Min datter på 14 har læst alle *Hungergames*- og *Divergent*-bøgerne. Hun ser filmene i biografen sammen med sine veninder efterhånden som bøgerne bliver filmatiseret. Da veninderne ikke har læst bøgerne, kan min datter ikke forud for filmene fortælle at hovedpersonens lillesøster dør i *Hungergames*-bog nr. 4 eller at hovedpersonen dør i *Divergent*-bog nr. 3. "Bare jeg havde en bogmakker, så vi kunne tale om det sammen", siger hun. De stærke følelser, både dem i vores egne liv og dem i litteraturen, kan vi have behov for at dele med nogen.

Merete får de afsluttende ord om samtalen og fællesskabet:

Jeg har altid haft flere bøger liggende, jeg gerne ville læse, men det er så først nu jeg har tid til at opsøge nogle, der vil diskutere bøgerne med én, og det er spændende, at det findes. (Merete, 65 år)

Anerkendelse, skam, kærlighed, sorg, fællesskab og undren er nogle af de følelser der i særlig grad cirkulerer, akkumulerer og smitter i læsegrupperne. Der foregår kampe om retten til at definere, hvad og hvordan der kan tales i gruppen. Men når det fælles fokus rettes mod at lytte til teksten og hinanden, opstår en særlig åbenhed, nærvær og intensitet.

## Analyse af deltagelsen

Da deltagelse er vigtig for en intens oplevelse, vil jeg i det følgende se på, hvordan deltagelsen i læsegruppemøderne kan indplaceres i Simons (2011) 5 trin for social deltagelse i hendes 'me-to-we'-design:

På første trin får publikum adgang til indhold. På andet trin kan publikum interagere med indholdet: fx anvende, kommentere, organisere. På tredje trin kan publikum se, hvordan deres interaktion hænger sammen med andres interaktion. På fjerde trin skabes der forbindelse med andre, personale eller publikum. På femte trin føles hele projektet/institutionen som et socialt sted, hvor der er mulighed for interessant, udfordrende og berigende samspil med andre mennesker: et kollektivt engagement.

I læsegruppesammenhæng vil 'indholdet' være den læste tekst og såvel egne, som de andre deltageres bidrag til samtalen. 'Personale og publikum' vil være henholdsvis bibliotekar, læsegruppeleder og øvrige læsegruppemedlemmer. 'Projektet/institutionen' vil være læsegruppen/biblioteket.

Læsegruppemøderne stilladseres på forskellig vis. Begge grupper får lokale og tidspunkt stillet til rådighed af biblioteket. I Oplæsergruppen bidrager de to læsegruppeledere på skift med teksterne og faciliterer i mere eller mindre grad samtalen om dem, ved at stille spørgsmål til det læste. I Romangruppen er der en bibliotekar, der til hvert møde stiller et par kasser frem med sæt af bøger at vælge imellem, og som ligeledes sætter kaffe og kage frem. På møderne er der en frivillig koordinator, der ofte har skrevet en dagsorden forud for mødet, og virker som ordstyrer under de mest ivrige debatter.

I læsegrupperne er der mulighed for at deltagelsen kan udfolde sig på Simons femte trin med et berigende samspil med andre i et kollektivt engagement. I praksis er det tre-fire deltagere i hver læsegruppe, der står for op mod halvdelen af samtalen, hvor de dels kommenterer den læste tekst, dels bidrager med fortællinger fra eget liv, der relaterer til det læste. Flertallet af læsegruppemedlemmerne kommenterer mindre, men interaktionen hænger stadig sammen med andre, og skaber forbindelse med andre. Ganske få kommenterer i begrænset omfang på det læste, og bidrager ikke med associationer til egne erfaringer. At det er de færreste, der er meget aktive behøver ikke at betyde at læsegruppemøderne er mindre berigende og kollektive, for det flertal der bidrager mindre.

Som det fremgår af interviewene oplever deltagerne møderne som opløftende, givende og noget man gerne prioriterer. For nogle er det selv at kunne få mulighed for at bidrage med sin mening væsentligt, ligesom man gerne hører de andres anderledes input.

## Analyse af oplevelsen

Ved at vælge at se læsegrupper som et oplevelsesdesign, kan jeg med Jantzen (2011) undersøge om oplevelsen forandrer (kropsligt og følelsesmæssigt), forundrer (udfordrer forventninger og vaner) og forvandler (ændrer forståelsen af os selv og af verden) (Jantzen 2011:47;157). Jeg kan undersøge om læsegruppeoplevelsen stemmer overens med de idealistiske, individualistiske eller hedonistiske værdier (Jantzen 2011:90-92) og jeg kan undersøge om læsegrupperne lever op til Jantzen 10 kriterier for det oplevelsesorienterede produkt (Jantzen 2011:98-99).

Læsegruppedeltagelsen 'forandrer' i Jantzens forstand ved at påvirke sanser og følelser:

Jeg synes, man går glad herfra og opløftet og inspireret. [...] Når man går herfra er man glad og inspireret, ligesom når man har hørt en god prædiken, som går ud over evangeliet og fortæller noget nærværende. Noget som betyder noget, ikke. (Merete, 65 år)

Men det giver meget, jeg sætter meget til side for at kunne komme. (Gitte, 60 år)

Flere fortæller, at det er afslappende at kunne møde uforberedt frem "det er forkælelse og godnathistorier". (Fra første observation i Oplæsergruppen)

Under læsegruppemøderne oplever jeg flere gange at deltagerne giver udtryk for, at de bliver berørt af det læste, associerer til personlige erfaringer der berører dem, og som ved at blive delt med gruppen berører de andre deltagere. Disse situationer, som er eksemplificeret under den narrative analyse og affektanalysen illustrerer 'forandring' ved at ændre deltagerens sanser og følelser.

Læsegruppedeltagelsen 'forundrer' også i Jantzens forstand ved at udfordre forventninger og vaner:

Jeg kan godt lide, at man også samtaler for at blive klogere. Det er ikke altid det man gør ellers. Det er også sjovt det her, ligesom med romaner, at her kommer jeg ind og møder en gruppe kvinder, som er så forskellige, jeg ville aldrig have valgt dem til veninder, og vi sidder og diskuterer litteratur, som vi er glade for alle sammen. Det får jo også nogle nye vinkler, i forhold til at tale med en veninde om det, som jeg egentlig næsten på forhånd ved, hvad vil sige. (Gitte, 60 år)

... og det synes jeg er spændende, også at høre andres måde at tolke det på, se noget man ikke har set selv. (Merete, 65 år)

Flere fortæller, at de får ny inspiration til læsning og at det er spændende hvor forskelligt, man kan opfatte det læste. (Fra første observation i Oplæsergruppen)

Forventningsbrud og overraskelse er en forudsætning for at ændre tankemønstre, vaner og hidtidig forståelse af sammenhænge. Det er der forudsætninger for på læsegruppemøderne, hvor deltagerne opfatter hinanden som meget forskellige til trods for en vis homogenitet i køn, alder og socioøkonomisk klasse. Under afsnittet **Samtalen og**

**fællesskabet** nævner jeg Sara Ahmeds forståelse af 'undren' som det at opleve verden som ny, og jeg viser eksempler på undren fra læsegruppemøder og interviews. Ahmeds undren kan forstås som synonym med Jantzens 'forundring'.

Ind imellem 'forvandler' læsegruppedeltagelsen også i Jantzens forstand ved at ændre forståelsen af os selv og af verden:

Hele den der interesse for litteraturen tror jeg, har gjort, at man får en større forståelse for verden omkring én... det tror jeg. Og forstår anderledes tænkende måske. (Jørgen, 71 år)

Jeg mener, hver gang, hvis man har tænkt på en anden måde, noget man ikke har tænkt over, og man så går og reflekterer, så er det vel at lære lidt om sig selv, ikke. [...] Som min datter sagde: man udvikler sig ikke, hvis ikke man læser skønlitteratur, så det skal man menneskeligt, siger hun så. (Jonna, 68 år)

Og så oplever jeg også at der er en der siger noget, hvor jeg tænker det passer ikke, men så bagefter... det var måske nok alligevel også rigtig nok det der. Hvis en siger et eller andet om sig selv, sådan har jeg det slet ikke, men så kommer man til at tænke over, nåh, men det er der jo nok lidt om alligevel, så... (Merete, 65 år)

'Forvandlingen' kræver refleksion og indtræffer ikke umiddelbart som sansninger og følelser, men langsommere og over tid. Forvandling er derfor også sværere at måle umiddelbart på læsegruppemøderne, men viser sig i deltagernes refleksioner over hvad læsningen og deltagelsen i møderne giver.

Deltagelsen i en oplevelse kan være drevet af idealistiske værdier, der gør op med uretfærdighed gennem fælles engagement i en større sag, hvor målet er udvikling. Deltagelsen kan være drevet af individualistiske værdier, der gør op med utilstrækkelighed gennem selvrealisering, hvor målet er udvikling. Eller deltagelsen kan være drevet af hedonistiske værdier, der gør op med kedsomhed gennem nydelse og lyst i nuet, hvor målet er underholdning (Jantzen 2011:90-92).

Jeg vurderer at det især er de to sidstnævnte værdiskemaer, der driver deltagelsen i læsegruppemøderne. Deltagerne vil gerne holde sig mentalt i gang og udfordres intellektuelt og følelsesmæssigt, udvikle sig, og de vil gerne have det hyggeligt, nyde og føle sig underholdt.

Læseforeningen ønsker at udbrede læsning til alle grupper i samfundet, og gør det via konceptet med højtlesning muligt at inkludere mennesker, der ikke selv kan læse fx pga. ordblindhed eller stresssymptomer. Det gør sig gældende for mindst én deltager i Oplæsergruppen:

Birgitte er ny i Oplæsergruppen, hun fortæller, at hun har været ude for en voldsom hændelse og har fået konstateret PTSD, der gør det svært for hende at koncentrere sig om læsningen, som hun ellers tidligere har nydt meget. Hun har derfor ønsket at deltage i den guidede fælles læsning, for at komme i gang med læsning igen. (Fra første observation i Oplæsergruppen)

Således kan Oplæsergruppen siges at være styret af idealistiske værdier ud over de individualistiske og hedonistiske, om ikke for andre, så for læsegruppelederne.

Herunder vil jeg kort undersøge om læsegruppemøderne lever op til Jantzens 10 kriterier for oplevelse (Jantzen 2011:98-99):

1. *Interaktivitet*: man kan være medskabende. Som det er vist i afsnittet **Analyse af deltagelsen** er der på læsegruppemøderne høj grad af mulighed for deltagelse og medskabelse.
2. *Intimitet*: oplevelsen er personlig og forpligtende. 3. *Nærhed*: oplevelsen handler om egne problemstillinger. Læsegruppemøderne appellerer både til intimitet og nærhed, man har mulighed for at dele personlige oplevelser af litteraturen, og at dele erfaringer med egne problemstillinger.
4. *Autentisk*: oplevelsen er 'ægte', oprindelig, oprigtigt ment. 5. *Unikt*: oplevelsen er ikke-gentagelig, ikke-reproducerbar. Læsegruppemøderne er både autentiske, der er ingen skjulte dagsordener, og de er unikke, lige præcis den konstellation og den oplevelse det enkelte læsegruppemøde er, vil aldrig kunne gentages på samme måde.
6. *Involverende*: oplevelsen er sanseligt og emotionelt engagerende. 7. *Levende*: deltageren kan handle spontant og lade sig rive med. Læsegruppemøderne kan mærkes kropsligt, de engagerer sanser og følelser, og det er muligt at lade sig rive med.
8. *Lærende*: oplevelsen understøtter erfaringsdannelse. 9. *Interessant*: oplevelsen er overraskende og bryder med det forudsigelige. 10. *Relevant*: oplevelsen er forståelig og transparent. Læsegruppemøderne er lærende, interessante og relevante, da de giver mulighed for at møde hidtil ukendte synspunkter eller få nye vinkler på noget kendt, man kan blive overrasket og danne nye erfaringer og synspunkter, men i et transparent og 'ufarligt' design. Stemningen er afslappet og man vælger selv, hvor meget man vil deltage og bidrage med.

Oplevelsesanalysen kan således forbinde elementer fra den narrative analyse, affektanalysen og deltagelsesanalysen ved at forene den verbale, fortolkende og meningssskabende narratologi, med den sansede og følelsesmæssige materialitet i affektanalysen, og med deltagelsen, der højner oplevelsesintensiteten. Oplevelsen af læsegruppemøderne forandrer sanseligt og følelsesmæssigt, den forundrer ved at udfordre forventninger og vante tanker, og den har potentiale til at forvandle ved at ændre forståelsen af os selv og af verden, om end det ikke altid sker.

## Konklusion

Den enkeltes erfaringer og fortællinger bidrager til den fælles refleksion og fortolkning af den læste litteratur. Mening forhandles uafbrudt i dialog mellem det personlige og det sociale i læsegrupperne. Det sociale, det kulturelle, det historiske og det individuelle er spundet sammen.

Det, litteraturen og samtalen om litteraturen bidrager med i læsegrupperne, bekræfter de tre nyere definitioner på litteratur, jeg introducerede i indledningen: *adgang til andre verdener, sproget og eksistentielle temaer*.

Læsegruppemedlemmerne får, gennem subjektive skildringer i litteraturen, adgang til andre verdener, andre liv og tænkemåder historisk, geografisk og kulturelt. De får mulighed for at opleve andre liv inde fra. Samtalen i læsegrupperne nuancerer forståelsen af det læste med nye vinkler, deltagerne ikke selv havde set eller tænkt, og vinkler de ikke ville have mødt hos de mennesker, de kender godt og omgiver sig med til daglig. Både litteraturen og samtalerne i læsegrupperne kan således føre til en større forståelse for andre, men det sker ikke altid. Når den skildrede verden er for fremmed for læsegruppemedlemmernes vante forestillinger, lykkes det ikke at indleve sig i den Anden, og læsegruppemedlemmerne reproducerer i stedet et privilegeret hvidt blik på andre kulturer. Deltagerens egen oplevelse er dog primært, at forestillingsevnen udvides gennem fiktionen og samtalen, og dermed giver større forståelse for andre mennesker, miljøer og tider.

Deltagerne får et sprog for noget, de ikke kendte til før, eller som de føler de kendte, men ikke tidligere har kunnet udtrykke. De får et sprog for sansninger, følelser og tanker både gennem litteraturen og gennem de øvrige læsegruppemedlemmernes formuleringer. Særligt i Oplæsergruppens arbejde med digtene foldes ordenes mange lag og betydninger ud i en fælles association.

Læsegruppemedlemmerne får lejlighed til med afsæt i litteraturen at reflektere over og samtale om eksistentielle temaer. De deler personlige erindringer og erfaringer, og diskuterer etiske valg i eksistentielle dilemmaer. Samtalen tilbyder således et rum og en anledning til at tale om eksistentielle temaer fx ægteskab, seksualitet, religiøsitet, sorg og tab, og at nuancere forståelsen af dem. Man investerer sig selv og sine personlige fortællinger i læsegruppen.

Følelser cirkulerer, akkumulerer og smitter mellem litteraturen og deltagerne på læsegruppemøderne. Genkendelsen og anerkendelsen, og dermed også skammen over manglende anerkendelse, er de mest fremtrædende følelser mellem deltagerne. Der foregår særligt i den forholdsvis nye Oplæsergruppe en forhandling af positioner og af normer, der foregår kampe om retten til at definere hvad og hvordan, der kan tales i gruppen. Rollerne forhandles, udfordres og justeres verbalt eller ved at deltagerne markerer sig som fx 'sjov', 'belæst' eller 'udglattende' eller ved at de trækker sig. De har 'ja-hatten' på eller de er forbeholdne. De markerer deres belæsthed ved at referere til andre forfattere og titler eller de forholder sig blot til den aktuelle tekst. De insisterer på abstraktioner eller på det konkrete i analysen. De psykologiserer eller de gør netop ikke

det. De fortæller om personlige episoder fra eget liv eller de undlader at inddrage egne fortællinger. De tilkendegiver enighed eller de går i opposition. Latter, fnis, blikke, bekræftende eller afstandtagende kommentarer er med til at forme, hvad der kan siges i gruppen, og hvem der i særlig grad er med til at præge, hvad der kan siges. Deltagerne kan udvide rammerne ved at vove at dele noget selv, eller de kan inddrage dem ved ikke at dele eller ved at misbillige det de andre deler.

Generelt er der dog i begge læsegrupper en stor åbenhed, tillid og affektiv solidaritet, når deltagerne deler egne erfaringer og fortællinger om især kærlighed og tab. Man reflekterer i fællesskab over litteraturens personer og deres handlinger, og den fælles undersøgelse og undren skaber en særlig intensitet. Den enkeltes læseoplevelse, sansning og følelser forstærkes ved at blive delt med andre. Intensiteten øger sandsynligheden, for at samtalen og oplevelsen fører til efterfølgende refleksion og ny erkendelse af sider ved én selv, andre og omverden. Det er dog i særlig grad den umiddelbare nydelse ved det nære samvær i det frirum, man oplever ved ikke i øvrigt at have berøringsflader med de andre læsegruppedeltagere, deltagerne fremhæver som givende og inspirerende.

I Romangruppen er der allerede inden læsegruppemødet en ekstra opmærksomhed og refleksion over det læste, fordi deltagerne ved, de skal dele deres læseoplevelse med de andre. Der er undervejs på mødet et fælles fokus via en dagsorden, hvilket understøtter samtalen, hvor deltagerne bygger videre på eller nuancerer det de andre siger. Da gruppen har eksisteret siden 2008 har man fundet sine roller, hvilket giver en større tryghed og bramfrihed deltagerne imellem, men også en grad af forudsigelighed i samtalerne. Nogle er mest interesserede i det tekstanalytiske arbejde, hvor andre er mere interesserede i at diskutere egne erfaringer med og holdninger til de berørte temaer, men dagsordenen giver plads til begge dele.

I Oplæsergruppen opnår man en særlig intensitet i den fælles opmærksomhed under oplæsningen. Samtalen er mere frit associerende og særligt i den fælles refleksion over digtene forholder man sig åbent undersøgende, da deltagerne ikke har kunnet forberede sig på forhånd. De to læsegruppeledere har en meget forskellig stil, den ene stiller ingen eller få spørgsmål til teksten og lader noget komme langsomt frem af tavsheden. Den anden læsegruppeleder stiller mange spørgsmål og bidrager selv med mange erindringer og refleksioner. Tavsheden kan give plads til refleksioner, men kan også opleves som ubehag og usikkerhed. De mange spørgsmål og begejstringen højner aktiviteten og smitter, men kan udelukke de mere introverte deltagere i samtalen. Ved at læsegruppelederne skiftes til at stå for møderne tilgodeses forskellige tilgange. Oplæsergruppen er i sin form mere inkluderende, da deltagerne kan deltage, selvom de har svært ved at læse selv fx pga. ordblindhed eller stress.

Det er i særlig grad den personlige udvikling ved at reflektere over det læste og udveksle holdninger, og den umiddelbare nydelse ved det intense samvær, der motiverer deltagerne til at komme i læsegrupperne. Den aktive deltagelse intensiverer oplevelsen og det værdsættes at alle opleves som lige i mødet. Møderne giver desuden ny inspiration til læsestof og i Oplæsergruppen lyst til at læse poesi og noveller.



Læsegruppedeltagelsen *forandrer* ved umiddelbart at aktivere sanser og følelser. Den *forundrer* ved at være åben for nye vinkler på liv, sprog eller eksistentielle temaer. Læsegruppedeltagelsen har også potentiale til at *forvandle* ved, gennem det intense samvær og overraskende nye vinkler, efterfølgende at føre til refleksioner over sig selv, andre og omverden. Vi genfortæller os selv og vores oplevelser af andre og af verden hele tiden, og det individuelle og det sociale er i en konstant (u)bevidst kommunikation via de følelser, der cirkulerer, akkumulerer og smitter, og er med til at bestemme vores positioner i en gruppe og vores mulige forståelser.

I min undersøgelse er svagheden, at selv om deltagerne oplever hinanden som meget forskellige, er der tale om en forholdsvis homogen gruppe af hvid, vestlig, primært kvindelig, ældre, uddannet middelklasse med særlige normer og værdier. Den 'guidedede fælles læsning' har potentiale til at inddrage andre grupper, hvis selvforståelse ikke, som deltagerne i min undersøgelse, er at være meget læsende helt fra børn. Metoden er da også benyttet både i fængsler, blandt psykisk sårbare, demente og udsatte. En spændende udfordring kunne være at sammensætte læsegrupper, hvor deltagerne mødes på tværs af køn, etnicitet, alder og socialklasse, og således udfordres mere på indlevelse i andre subjekter, på sprog, perspektiver, og på etiske valg i forhold til eksistentielle dilemmaer.

Læsegruppedeltagelsen kan forstås som en oplevelse, der skaber betydning. Det sker gennem egne, litteraturens og de andre deltageres fortællinger, og det sker gennem et fysisk samvær, der intensiveres af et fælles fokus, af aktiv deltagelse og af følelser der cirkulerer, akkumulerer og smitter. Vi forstår os selv og vores omverden i narrativer og i følelsesmæssigt samspil med andre, derfor har det en værdi at fortælle de små subjektive historier i fællesskabet.

## Perspektivering

Hvad kan vi bruge denne viden om den subjektive oplevelse af litteraturen, samtalen og fællesskabet til? Hvad kunne være den næste oplagte undersøgelse?

Jeg ser som Plummer et moralsk og politisk perspektiv i den kritiske humanisme og i fokus på den enkeltes subjektive fortælling:

There must be a self-awareness by the sociologist of their ultimate *moral and political role* in moving towards a social structure in which there is less exploitation, oppression and injustice and more creativity, diversity and equality (Plummer 2001:14).

Når vi deler litteratur fører det i bedste fald til større forståelse af os selv og andre, til større selvindsigt og færre fordomme, mere rummelighed og større indlevelse i andre. I yderste konsekvens kunne det føre til større chance for fredelig sameksistens, og dermed have et fredsbevarende perspektiv. Som min undersøgelse viser udvider vi dog ikke altid vores forståelse og indlevelse via litteratur og samtale, men bekræfter derimod hinanden i fordomme og stereotyper. Ville en bredere sammensat læsegruppe ændre på dette? Ville vi udvide vores forståelse ved at vælge litteratur fra hele verden og ikke blot dansk, nordisk og vestlig litteratur? Kunne det derved blive sandt, at 'ordene og litteraturen kan alt', som det blev formuleret på et læsegruppemøde?

Det kunne også være interessant at undersøge nærmere, hvad det er i vores samtid, der får ikke blot læsegrupper, men også andre kulturelle fællesskabsfænomener til at opstå og vokse i popularitet. Mange steder i landet mødes naboer, fremmede eller venner til fællesspisning i spiseklubber i forsamlingshuse eller i private hjem. Samtalesaloner (Bech-Danielsen 2015) dukker op flere steder i landet, hvor man ud fra overskrifter og spørgsmål kan diskutere temaer, der spænder fra 'bæredygtighed' til 'begær', med mennesker man ikke kender. Også dansesaloner er en mulighed, fx arrangerer Fru Bugges Danseinstitut gratis dansesaloner på Det Kgl. Teater, hvor man kan lære standarddance som fx engelsk vals, og de såkaldte 'milongas', hvor nye og gamle tangodansere mødes, holdes mange steder.

Hvordan hænger den enkeltes subjektive fortælling sammen med fællesskaberne? Er der tale om et nærværets og det fysiske fællesskabs oprør mod den effektive, materielle og rationelle verden? En længsel efter solidaritet og fællesskab som modvægt mod neoliberalismens individualisme? Et behov for at indgå i meningsfulde fællesskaber? Et ønske om fordybelse og engagement? Er det primært et behov hos den voksne del af befolkningen, der ikke som de unge er vokset op i et virtuelt fællesskab? Der er mange spændende spørgsmål at stille i mødet mellem det individuelle og det sociale, det subjektive og det kulturelle.

## Litteraturliste

Ahmed, Sara: *The Promise of Happiness*. Duke University Press. 2010.

Ahmed, Sara: *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh. 2004/2014

Bal, Mieke: *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. University of Toronto Press. Third edition 2009

Bech-Danielsen, Anne: "Ældre liver op af at læse" og "Noveller vækker ældres erindring" i *Politiken* 11/11 2014

Bech-Danielsen, Anne: "Det skulle være så let, men..." i *Politiken* 16/3 2015

Billington, J., Davis, P., Farrington, G.: "Reading as participatory art: an alternative mental health therapy". *Journal of Arts and Communities*. 5:1. 2013, s. 25-40

Bissenbakker Frederiksen, Maja: "Styr dine følelser! En affektiv vending" i *I affekt. Skam, frygt og jubel som analysestrategi* red. af Maja Bissenbakker Frederiksen og Michael Nebeling Petersen. Center for kønsforskning. Varia nr.9, 2012

Bissenbakker Frederiksen, Maja Mons: "Krumme tæer. Skam i krydsfeltet mellem queer, feministiske og postkoloniale teorier" i *Kvinder, køn og forskning nr. 1*. Center for Kønsforskning, Københavns Universitet. 2013

Bräuner, Pernille: *Når barske drenge læser blid poesi. En undersøgelse af læsegrupper i Ringe Statsfængsel*. Faglig rapport fra Interacting Minds Centre, AU. 2014

Brinkmann, Svend og Tanggaard, Lene: *Kvalitative metoder. En grundbog*. Hans Reitzels Forlag. 2010

Bruner, Jerome: "The Narrative Construction of Reality" i *Critical Inquiry*, vol. 18, No. 1. Autumn. 1991. s. 1-21

Bruner, Jerome: "The "remembered" self" i Ulric Neisser, Robyn Fivush (red.): *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative*. Cambridge University Press. 1994. s. 41-52

Butler, Judith: *Undoing Gender*. N.Y. & London: Routledge, 2004

Christiansen, Anne Kirstine Munk: "Et livsvigtigt sprog" i *Weekendavisen* 10/10 2014

Cvetkovich, Ann: *Mixed feelings. Feminism, Mass Culture, and Victorian Sensationalism*. Rutgers University Press, New Jersey. 1992

Cvetkovich, Ann: "Public Feelings" i *South Atlantic Quaterly* 106:3, Summer 2007. Duke University Press. 2007. s. 459-468

- Dines Johansen, Jørgen: "Litteratur og subjektivitet" i *K&K* – Nr. 101 årg. 34, nr. 1. 2006. s. 96-107
- Dowrick, Christopher m.fl.: "Get into Reading as an intervention for common mental health problems: exploring catalysts for change" i *Med Humanities* 38. 2012. s. 15-20
- Foucault, Michel: *Viljen til viden. Seksualitetens historie 1*. Det lille Forlag. 1994
- Geertz, Clifford: "Thick Description. Toward an Interpretive Theory of Culture" i *The interpretation of cultures: selected essays*. New York: Basic Books. 1973
- Hall, Stuart: "Who needs Identity" i Stuart Hall & Paul de Gay, eds.: *Questions of Cultural identity*. London: Sage. 1996. s. 1-18
- Honneth, Axel: *Kamp om anerkendelse*. Hans Reitzels Forlag. 2011
- Horsdal, Marianne: "Interpretation and analysis of life story narratives" i *Telling Lives. Exploring dimensions of narratives*. Oxon: Routledge. 2011
- Horsdal, Marianne: *Livets fortællinger – en bog om livshistorier og identitet*. Borgen. 2007
- Jantzen, C., Vetner, M., & Bouchet, J.: *Oplevelsesdesign: tilrettelæggelse af unikke oplevelseskoncepter* (Vol. 1. udgave). Frederiksberg: Samfundslitteratur. 2011
- Kjældgaard, Lasse Horne m.fl.: *Litteratur. Introduktion til teori og analyse*. Aarhus Universitetsforlag. 2013
- Lindhof, Thomas R. og Taylor, Bryan C.: *Qualitative Communication Research Methods*. Sage Publications Inc. 2010
- Pedersen, Jes Stein: "Den ene kvinde er sgu da en mand". Kommentar i *Politiken* 30/11 2014
- Plummer, Ken: *Documents of Life 2. An invitation to critical humanism. Second Edition*. University of Essex, UK. 2001
- Polkinghorne, Donald E.: "Narrative and Self-Concept" i *Journal of narrative and life history* 1. 1991. s.135-153
- Rasmussen, John Dag: Det spirer og gror. Læsegrupper for sårbare ældre. EGV-forskningsrapport. 2013  
<http://www.egv.dk/projekter/2013/det-spirer-og-gror-laesegrupper-for-saarbare-aeldre.aspx>
- Rosenblatt, Louise Michelle: "The poem as event" i *College English*, Vol. 26, No. 2. Nov. 1964. s. 123-128
- Ryberg, Jesper: "En fælles oplevelse" i *Weekendavisen* 13/3 2015

Sedgwick, Eve Kosofsky: "Shame and Performativity: Henry James's New York Edition Prefaces" i David McWhirter (red.): *Henry James's New York Editions: The Construction of Authorship*. Stanford University Press. 1995

Sedgwick, Eve Kosofsky: *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. Duke University Press. 2003

Simon, Nina: "Chapter 1: Principles of Participation" i *The Participatory Museum*. 2011.  
<http://www.participatorymuseum.org>

Steenberg, Mette, Bräuner, Pernille. & Wallot, Sebastian: "Text Technology: Building Subjective and Shared Experience in Reading" i *Journal of Cognition and Culture* 14. 2014. s. 357-372

Steenberg, Mette: "Kom "ind i læsning"" i *Anglo Files*. Nov. 2012. s. 43-50

Steenberg, Mette: "Læsning som social teknologi." i Gustaf Skar och Michael Tengberg (red.): *Läsning! Svenskläraryrskrift 2013*. Stockholm: Natur & Kultur. 2013. s.203-218

Steenberg, Mette: "Læsning som Mental Sundhed". Aarhus Universitet. Afdelingen for depression og angst. 2014  
<http://boligsocialnet.dk/media/125988/1%20Boligsocialt%20og%20kulturelt%20samarbejde%2006%2011%2014.pdf>

Stormhøj, Christel: *Poststrukturalismer – videnskabsteori, analysestrategi, kritik*. Forlaget Samfundslitteratur. 2006

Søndergaard, Dorthe Marie: "At forske i komplekse tilblivelser" i Torben Bechmann Jensen og Gerd Christensen (red.): *Psykologiske og pædagogiske metoder. Kvalitative og kvantitative forskningsmetoder i praksis*. Roskilde Universitetsforlag. 2005. s. 233-267

Sørensen, Anne Scott m.fl.: *Nye kulturstudier. Teorier og temaer*. Tiderne Skifter. 2010

Thorsen, Nils: "Mennesket med halen mellem benene". Feature i *Politiken* 21/3 2015

Warming, Hanne: "Erkendelse gennem oplevelse: Når indlevelse ikke er mulig" i Margaretha Järvinen og Nanna Mik-Meyer (red.): *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter*. Hans Reitzels Forlag. 2005. s. 145-168

### **Litteratur læst i læsegrupperne:**

Bødker, Cecil: "Døvens dør" fra novellesamlingen *Øjet*. Gyldendal. 1961.

Christensen, Inger: *Alfabet*. Gyldendal. 1981.

Duras, Marguerite: *Dæmning mod Stillehavet*. Forlaget Vandkunsten. 2014.

Espedal, Tomas: *Bergenens*. Batzer & Co. 2014.

Helle, Helle: "Det kunne være græs" fra novellesamlingen *Rester*. Samleren. 1996.

Lagerlöf, Selma: "Gamle Agnete" fra *Legender og Fortællinger*. Gyldendal. 1922.

Lundberg, Ulla-Lena: *Is*. Gyldendal. 2014.

Nielsen, Morten: "Døden" fra digtsamlingen *Krigere uden våben*. Athenæum. 1943.

Nordbrandt, Henrik: "Næstenhed" fra digtsamlingen *Ormene ved himlens port*. Gyldendal. 1995.

Pallisgaard, Signe Langtved: *Et andet sted*. Lindhardt og Ringhof. 2014.

Ørntoft, Theis: "Elephantor" fra *Digte 2014*. Gyldendal. 2014.

## Bilag 1 Observationsguide

Hvem er tilstede (antal, køn, alder, etnicitet, påklædning, placering i rummet)?

Hvordan præsenterer de sig?

Hvordan ser rummet ud (hvilke materielle genstande og hvordan er de placeret, temperatur, lyde, belysning)?

Hvordan er kropssproget og interaktionen med rummet?

Hvad sker der her? Hvordan er den verbale og nonverbale interaktion mellem deltagerne?

Hvordan positionerer de sig i forhold til hinanden? Alliancer? Gensidig spejling eller inspiration?

Afstand og nærhed? Magtforhold? Sym- og antipatier?

Hvordan bruges sproget?

Hvordan gribes ord, begreber, billeder fra den oplæste tekst, fra læsegruppelederens spørgsmål, andre deltageres bud, associationer, tolkninger?

Hvordan forhandles mening, betydning?

"Understøtter [deltagerne] hinandens konstruktioner af verden og identitet for at danne en form for konsensus?"

Udfordrer [deltagerne] hinandens konstruktioner af verden og via den kollektive produktion af narrativer?

Hvilke identiteter tilskriver [deltagere] sig selv og hinanden?

Hvilke retoriske strategier tages i brug for at etablere en bestemt version af virkeligheden som solid og objektiv, og for at udfordre konkurrerende versioner som falske og subjektive?" (Brinkmann 2010;283)

Hvordan påvirker jeg/min deltagelse gruppen?

Hvilke følelser cirkulerer? Hvilke følelser investeres der særligt i?

Hvilke subjekter og objekter klistres sammen med hvilke følelser? Hvem inkluderes/ekskluderes i følelserne?

Hvordan glider følelserne metonymisk (sidelæns) og metaforisk (baglæns)?

Hvilke virkelighedsforestillinger har betydning for konstruktionen af følelser?

Hvad gør følelserne ved deltagerne?

## Bilag 2 Interviewguide

Jeg vil gerne have dig til at fortælle om dit forhold til litteratur gennem livet. Vi kan tænke det som en hurtig livshistorie, men med litteraturen som omdrejningspunkt.

Hvilke oplevelser har du haft med litteratur gennem livet?

Hvad er den første bog du husker?

Hvad er den første bog du selv læste?

Hvilket indtryk efterlod den?

Hvilke bøger har betydet mest for dig?

På hvilken måde?

Hvad kendetegner en god bog for dig?

Er det adgangen til andre verdener, sproget eller temaerne der interesserer dig mest?

Oplever du at lære nyt om dig selv gennem litteraturen?

Hvordan? Eksempler?

Oplever du at lære nyt om andre gennem litteraturen?

Hvordan? Eksempler?

Spørgsmål særligt om læsegruppen:

Hvad tilføjer samtalen om litteratur ekstra til læseoplevelsen, synes du?

Hvordan er samtalen om litteratur anderledes end andre samtaler?

Hvordan? Kan du give et eksempel?

Hvordan oplever du din rolle i læsegruppen?

Oplever du hierarkier i gruppen?

Hvordan? Eksempler?

Er der noget man ikke kan tale om i gruppen?

Hvordan? Eksempler?



## Bilag 3 Uddrag fra observation

Det følgende er et længere uddrag af min anden observation i Romangruppen, hvor læsegruppedeltagerne har læst Duras' roman *Dæmning mod Stillehavet* om en fattig hvid enke og hendes to voksne børn i Indokina under kolonitiden.

Jeg analyser læsegruppedeltagernes samtale under afsnittet **De Andre** i **Narrativ analyse** s. 51

- Jeg læste den [Duras bog fra Indokina] med kæmpeinteresse, siger Dagmar. Jeg har været i Vietnam og kan se det for mig, kan forestille mig menneskene og deres livssituation. Vi skal huske på, at hun er fransk og ikke vietnameser. Sådan lever de ikke i dag, men jeg kan se Stillehavet og egnen for mig. Min søn har været derovre, så jeg har været der 5-6 gange. [...]
  - Personerne er karikerede og derfor bliver jeg ikke ramt af det, siger Mona, hvordan er det, de taler til hinanden.
  - En utrolig primitiv måde, og moren skulle være uddannet lærerinde, siger Jonna.
  - De fattige hvide går nemt til bunds i kolonierne, siger Gitte.
  - De er fattige fordi moren har disponeret forkert. De er taget ved næsen, siger Dagmar.
  - Hun mente selv, hun havde skrevet om morens værdighed, det mente moren ikke, siger Vibeke.
  - Jeg ville nødig... hvis de synes, det var værdigt, siger Jonna. [...]
  
  - Det går op for hende, at hun er blevet snydt og så vil hun vise dem, siger Dagmar, men det undrer mig at hun ikke tager hjem.
  - Hun havde jo ingenting, siger Susan.
  - Sådan er det, når det er korrupt, du har ingen muligheder, siger Jonna.
  - Det to- eller firdelte liv i kolonien, siger Gitte, en fattig egn. I byen er der den rige hvide del, den fattige hvide del og den farvede del. Reminiscensen af kolonitiden er der stadig efter kolonitiden.
  - Når du er ældre er der en status, siger Dagmar.
  - Så ses du som den klogeste, siger Jonna, det kunne vi godt lære noget af.
  - Børnene har tætte bånd til hinanden og til moderen, siger Mona.
  - De er ikke livsduelige, siger Jonna.
  - Jeg undrede mig over, at moren ikke havde sørget for, at børnene var blevet bedre uddannede, siger Dagmar.
  - Hun kan godt være syg, eller præget af at hun ikke kan klare det, siger Karin, da jeg selv var alene med mine børn for længe, kunne jeg godt blive den sure mor.
  - Jeg hørte i et litteraturprogram en forfatter fortælle om, at det er angstfremkaldende at blive skilt, når man ikke har en fast indtægt, siger Jonna.
  - Hun bliver afmægtig, da manden dør, siger Gitte, hun må ud at arbejde.
  - Usædvanligt, at vi får serveret, hvordan hun er, siger Mona.
  - Men hun tog sig også af de indfødte børn, siger Vibeke.
  - En bundløs naivitet at hun ikke tænker på at tale med en ingeniør. En mangel på respekt for viden om håndværk, siger Gitte.
  - Hun har ingen penge, siger Susan.
  - Hun bor isoleret, siger Dagmar.
  - De lokale tænker, at hun er hvid, så hun må vide det, siger Vibeke.
  - Hun er enerådig, siger Mona, kineseren Jo får at vide, at hvis han gifter sig med datteren Suzanne, så skal han også betale til moderen. [...]
- (Fra anden observation i Romangruppen)

## Diskussionen om romanen og de Andre fortsætter:

- Der er mangel på empati, siger Jonna, det ved jeg godt, når man er fattig. I Vietnam gik vi bag en dame, der tog et skridt ud til siden og tisede.
  - De små kineserdrenge har et hul bag i, så de kan sætte sig ned, siger Gitte.
  - Vi så de havde pillet alle fjerene af levende kyllinger, så de var lige til at putte i gryden, siger Jonna, de har ingen empati.
  - Ved du hvordan små grise har det i Danmark, spørger Gitte. Jeg griner som den eneste og møder kort Gittes blik.
  - Effektivt landbrug, siger Karin, de har ingen dyreværnslov. Hvis det var en del af min kultur, så var det da helt naturligt.
  - I Kina, siger Gitte, sagde de, at de fugle du ser i byen er der, fordi de ikke smager godt.
  - Glaserede hunde lå på rad på markedet, siger Jonna. Men de spiste ikke deres kælehunde.
  - Som de hvide okser i Indien, siger Vibeke.
  - Man får 5 års fængsel for at spise en oksebøf i Indien, siger Jonna.
  - Jeg synes personerne i bogen, har da ingen empati, siger Mona.
  - Der er da en forbundethed, siger Susan.
  - Og afhængighed, siger Jonna.
  - En overlevelseshængighed, siger Karin.
  - Ja, det mener jeg også, siger Dagmar. [...]
- Skal vi konkludere, at der er noget galt med morens forstand, spørger Dagmar.
- Hun blev hysterisk og slog, raseri, siger Jonna. Jeg er imponeret over vietnamesernes gåpåmod, hvordan de har rejst sig efter først franskmændene og så amerikanerne. Flere mener, at det er kendetegnende for asiater.
- Min søn har været i Afrika i knap 10 år og så derud [Vietnam], siger Dagmar, de har slet ikke brug for FN mere. DANIDA trækker sig også tilbage. Kun den nordvestlige del har brug for hjælp. Der sker hele tiden hurtigere forandringer i forhold til Afrika. Afrikanerne har ikke evnerne.
- Infrastrukturen i Afrika er elendig, jeg har en ven, der arbejder i Kenya, det tager to dage at komme frem gennem landet, siger Karin, udviklingspotentialet er større i Asien.
- Det asiatiske folk har mere energi end afrikanerne, siger Vibeke.
- Meget mere. Keramikere sender fx deres ting til fremstilling i Vietnam, siger Susan, de er ihærdige.
- De er meget mere arbejdssomme, siger Vibeke, afrikanerne tager ikke initiativ til noget.
- Det lyder som om der er forskel på mennesker, siger Mona.
- Det tror jeg også der er, siger Jonna.
- De hvide troede de kunne klare sig bare pga. deres hudfarve, men blev bundfald, når de ikke havde penge, siger Gitte. [...]
- (Fra anden observation i Romangruppen)